

**T.C.
KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI**

**OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA DEVLET, İKTİDAR VE
MEŞRUIYET**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Hazırlayan
Atilla ALTUN**

**Tez Danışmanı
Doç. Dr. İbrahim MAZMAN**

Kırıkkale, 2014

ONAY

Atilla ALTUN tarafından hazırlanan ‘‘Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet, İktidar ve Meşruiyet’’ başlıklı bu çalışma, 23.12.2014 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Sosyoloji Anabilim dalında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan

Prof. Dr. Dolunay ŞENOL

Doç. Dr. İbrahim MAZMAN

Yrd. Doç. Dr. Kayahan ATİK

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet, İktidar ve Meşruiyet” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve faydalandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak faydalanılmış olduğunu belirtir ve bunu şeref ve haysiyetimle doğrularım.

Tarih: 23.12.2014

Adı Soyadı: Atilla ALTUN

İmza:

ÖNSÖZ

Osmanlı İmparatorluğu'nun devlet, iktidar yapısı ve kullanılan meşruiyet kaynaklarını irdelemeye çalıştığım bu literatür taraması niteliğindeki çalışmamda gerek kaynak temini ve gerekse görüş ve önerileriyle bana yol göstererek tez dönemimde benden yardımlarını ve desteklerini esirgemeyen danışman hocam Doç. Dr. İbrahim Mazman'a, yüksek lisans çalışmalarıma başladığım andan itibaren bana her türlü desteği sağlayan Prof. Dr. Dolunay Şenol, Doç. Dr. Sıtkı Yıldız, Doç. Dr. Cevat Özyurt ve diğer tüm sosyoloji bölüm hocalarıma, ayrıca her zaman yanımda olan aileme teşekkür eder, şükranlarımı sunarım...

ÖZET

Atilla ALTUN. Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet, İktidar ve Meşruiyet, Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale, 2014.

14. yüzyıl başı itibariyle tarih sahnesine bir beylik olarak çıkan, kısa sürede imparatorluk haline gelen ve altı yüz yıl üç kıtada hüküm süren Osmanlı İmparatorluğu'nun devlet geleneği ve toplum yapısı yıllardır araştırmacılar tarafından irdelenmekte ve bu konuda geleceğe ışık tutacak bilgiler içeren nitelikte birçok eser yazılmaktadır. Bu bilgiler her zaman siyaset, eğitim, ekonomi ve genel itibariyle toplum yapısı açısından altın değerinde olup, sadece Türkiye Cumhuriyeti'nin değil diğer ülkelerin de ilgisini çekmektedir. Biz de bu tezimizde tarih, sosyoloji ve siyaset üçgeninde literatür taraması niteliğinde bir çalışma yaparak, Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasi politikaları, devlet geleneği ve toplum yapısı üzerine çalışmayı uygun gördük. Özellikle de devlet geleneği sergilenirken kullanılan meşruiyet kaynaklarının neler olduğunu ve bu kaynakların toplum açısından etkilerini incelemeye çalıştık. Geleneksel ve modern meşru kaynaklarının hemen hemen hepsine tanık olduğumuz bu siyasi düzen içerisinde din ağırlıklı bir otorite tipinden modern meşruiyet kaynağı olarak toplum sözleşmesine doğru bir evrim gerçekleştiğine tanık olmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı İmparatorluğu, siyaset, devlet, toplum yapısı, meşruiyet

ABSTRACT

Atilla ALTUN. State, Power and Legitimacy in Ottoman Empire, Master's Thesis, Kırıkkale, 2014.

Ottomans appeared in the 14th century, became an empire in a short time and reigned in three continents for six centuries. The state tradition and social structure of the Ottoman Empire have been studied by researchers and several works have been written on this subject. This information is always invaluable in terms of politics, education, economics and society in general, and not only Turkish Republic but also other countries are interested in this Empire. In this thesis we did a literature search on the policy, state tradition and social structure of the Ottoman Empire on the basis of history, sociology and politics. Especially, we tried to find out the legitimacy sources for this state tradition and their effects in terms of society. We witness all of the traditional and modern legitimacy sources in this political regime, and we observe an evolution from religious authority to a social contract as a modern legitimacy source.

Key Words: Ottoman Empire, Politics, State, Social Structure, Legitimacy

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	i
ÖZET.....	ii
ABSTRACT.....	iii
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM: MEŞRUIYETİN KAYNAKLARI	6
1.1. KLASİK MEŞRUIYET KAYNAKLARI	7
1.1.1. Din	7
1.1.2. Mitoloji.....	10
1.1.3. Gelenek.....	10
1.1.4. Karizma/Kahraman.....	11
1.2. MODERN MEŞRUIYET KAYNAKLARI.....	13
1.2.1. Devlet: Güç-Güvenlik	14
1.2.2. Toplum: Eşitlik- Düzen.....	17
1.2.3. Birey: Özgürlük-Hukuk Kaynağı	19
İKİNCİ BÖLÜM: KLASİK DÖNEMDE İKTİDAR	21
2.1. BEYLİK DÖNEMİ	24
2.1.1. Beylikten Devlete İktidarın Meşruiyet Kaynakları	26
2.1.1.1. Gaza Anlayışı	28
2.1.1.2. Kut	30
2.1.1.3. Töre	32
2.2. DEVLETTEN İMPARATORLUĞA DÖNEMİ	35
2.2.1. Devletten İmparatorluğa İktidarın Meşruiyet Kaynakları	39
2.2.1.1. Tımar Sistemi	39
2.2.1.2. Ulema bürokrasisi	43
2.3. 1453 SONRASI İMPARATORLUK DÖNEMİ.....	45
2.3.1. İmparatorluk Döneminde İktidarın Meşruiyeti.....	47
2.3.1.1. Kul (Devşirme) Sistemi	50
2.3.1.2. Millet Sistemi	54

2.3.1.3. Hukuk ve Adalet.....	58
2.4. KLASİK DÖNEM SONU	63
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: TANZİMAT DÖNEMİNDE İKTİDAR	67
3.1. TANZİMAT DÖNEMİNDE TOPLUMSAL YAPI VE DEVLET	72
3.2. TANZİMAT DÖNEMİNDE İKTİDARIN MEŞRUIYETİ.....	76
3.2.1. Modernleşme	77
3.2.2. Bürokrasi	82
3.2.3. Meclis-i Meşveret.....	86
3.3. TANZİMAT DÖNEMİ SONU.....	89
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM: MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE İKTİDAR.....	94
4.1. MEŞRUTİYET DÖNEMİ TOPLUM YAPISI VE DEVLET.....	95
4.2. MEŞRUTİYET DÖNEMİ MEŞRUIYET KAYNAKLARI.....	100
4.2.1. Toplum Sözleşmesi (Kanun-i Esasi)	101
4.2.2. Milliyetçilik İdeolojileri	106
4.3. MEŞRUTİYET DÖNEMİ SONU	111
SONUÇ.....	114
KAYNAKÇA.....	120

GİRİŞ

İnsanoğlu tarihin başlangıcından buyana hayatlarını üç zaman dilimi içerisinde sürdürmüşlerdir: dn, bugün, yarın. Bunları birbirinden ayırmak, bağımsız düşünmek mümkün değildir. Toplumsal olayların bu üç zaman dilimi içerisinde varlık gösterdiğine de doğal olarak itiraz etmek mümkün değildir. İnsanlar dnden gelen birikimlerle geleceği de öngörerek bugünü yaşarlar. Okumuş'a göre bu zamansal ilişki çerçevesinde bazı takvimi zamanlar, sosyolojik boyut kazanarak insanların özel bir anlam verdikleri bazı olay ve olgularla özdeşleşir, birer tip ve model haline gelerek sosyal zaman olma özelliği de elde ederler. Tipleşen ve modelleşen olay ve olgular, başka bir ifadeyle sosyal zamanlar, gelecek kuşakları uzun süre etkisi altına alır ve onların hayatlarını yönlendirir (Okumuş, 2005: 20).

Bir toplum olayını açıklayabilmek için de tarihi boyutunun göz önünde bulundurulması gerekir. Sosyal olayları, toplumsal değişme ve farklılaşmaları, insanlar arası ilişki, alışveriş ve etkileşimleri, salt görünüşlerine bakarak açıklamak veya anlamaya çalışmak, gerçekliği olduğu gibi yakalama çabalarını yanlış, köksüz anlamlara götürebilir. Bugünkü davranışlarımızın, içinde yaşadığımız toplumun ve problemlerinin anlaşılmasında en önemli yöntemlerden biri, bugünü ve geleceği geçmişle birlikte anlama girişimi olan tarihe başvurmaktır. Nitekim Marx, Weber, Durkheim gibi sosyologlar sosyal yapı, sosyal eylem arası ilişki problemine tarihi bir süreç olarak yaklaşmışlardır.

Toplumsal olayların tarihsel yaklaşımla özümlenmesi ne tarihi olayları tamamen inkr etmekle ne de lkleştirmekle, ancak ve ancak bu olayları iyice analiz edip günümüze atfetmekle değer kazanacaktır. Tarihle kurulan sıkı ilişki, geleceğe yönelen yolların geçmişteki izlerini belli edecek ve yine geleceğin zorluk ve yanlışlarına karşı hazırlıklı olmamızı sağlayacaktır.

Toplumsal olaylar tarihsel süreç içerisinde incelenirken karşımıza mutlaka toplumsal kurumlar çıkar. Toplumda yaşayan bireylerin toplumsal ve gündelik yaşamını ve eylemlerini düzenleyen bu kurumlara aile, dini kurallar, eğitim, hukuk, ekonomi, sağlık ve siyaset örnek gösterilebilir. Toplumsal kurumlar, görmüş oldukları işlevleri bakımından toplumsal yaşamın oluşması, örgütlenmesi istikrarlı

bir işleyişe kavuşması için zorunlu olan kurumlardır. Bunlar içerisinde var oldukları ya da vazgeçilmez birer parçası oldukları diğer toplumsal yapıdaki değişimlerden etkilenir, değişir ve dönüşürler. Tarihsel bir yaklaşımla toplumları anlamaya çalışmak esasen toplumsal yapılardaki bu kurumları anlamaya çalışmak zorunluluğudur. Bu yüzden sosyal bilimcilerin öncelikle yapması gereken şey bu olgulara gerekli ilgiyi göstermektir.

Eski Yunan düşünürlerinden başlayarak birçok düşünür toplumsal yapıların kaçınılmaz, adeta doğal birer süreç olduklarını ve kuralların varlığıyla ayakta durabildiklerini göstermiştir. Sosyal ilişkilerin ancak kuralların varlığıyla mümkün olabilmesi düşüncesinden yola çıkarak en basit bir sosyal ilişkiden en karmaşığına taraflar arasında kuralların hiçe sayılması, istenen düzeyde uygulanmaması veya sekteye uğratılması anlaşmazlıkları doğuracağı açıktır. Aristo “İnsan siyasal bir canlıdır” sözüyle insanların tek başlarına hayatta kalmalarının mümkün olamayacağı, daha iyi bir yaşam için bireylerin belli kurallar dahilinde bir arada olmasının kaçınılmaz olduğunu belirterek aslında insanın neden toplumlar ve kurallara dayalı toplumsal yapılar oluşturduğu sorusuna da cevap vermiş oluyordu.

Bu kurallar düzeni içerisinde aklımıza ilk gelen siyasettir. Yaygın anlamıyla siyaset kelimesi dilimize Arapçadan geçmiştir ve “at eğitimi” anlamına gelmektedir. (Kışlalı, 2003: 17) Kelime kökü itibarıyla “sasa” kökünden gelen siyaset kelimesi aynı zamanda yönetmek, eğitmek, yetiştirmek anlamlarına da gelmektedir. Batı dillerinden dilimize aktarılmış politika kelimesi de aynı anlama gelmektedir. Kelime olarak şehir devleti anlamına gelen polis kelimesinden türetilmiştir ve devlet işleri, yönetimi anlamına gelmektedir (Güçlü, 2012: 103).

Siyaset ilkel toplumlardan günümüze kadar aileden-devlete toplumsal kurumlar içerisinde varlığını hep sürdürmüştür. Kimi yerde hükmetme, kimi yerde karşılıklı uzlaşma ve anlaşma ve kimi yerde de güç olarak bireylerin ve toplumların karşısına çıkmıştır. Yapısında sürekli bir değişim göstermiş dinamik bir yapı olan toplum içerisinde, tarih boyunca varlığı kaçınılmaz hale gelen siyaset hükmetme ve güç bağlamında kendini antik dönemdeki kent devletlerinde, feodal yönetimlerde, imparatorluklarda, ulus devletlerinde vb. farklı yapı ve düşüncelerde göstermiştir.

Mademki tarihsel süreç içerisinde toplumsal yapıları ve kurumları inceleyerek geleceğe ışık tutmak ve günümüzü yaşamak asıl hedefimiz, o zaman bu olgular içerisinde siyasetin varlığını ön plana çıkarmak gerekir. Siyaseti devlet yönetimi seviyesinde değerlendirirsek akla meşruiyet zemini hazırlama, iktidar elde etme, otorite kurma terimleri gelir.

“İktidar”, ilk toplumsal yapılardan günümüze kadar en çok bahsedilen, her toplum ve siyasal yapıda değişikliğe uğrayarak uygulanma şansı bulunan önemli bir kavramdır. Bir arada yaşamak zorunda olan insanların birlik ve beraberliğine en iyi ilaç olarak siyaseti ve iktidarı kabul edebiliriz. Peki ama iktidarı iktidar yapan nedir? Niçin bir toplumda birden fazla iktidar olduğunda problem olur da tek iktidar olduğunda hele de bu toplum tarafından onaylanmışsa sorun teşkil etmez? İşte bu durumda karşımıza iktidarı tanımlarken veya örnekler verirken kesinlikle ayrı tutamayacağımız bir kavramdan bahsetmemiz şart olacaktır, “meşruiyet”...

Meşruiyet, iktidarın niçinliğini belirleyen en önemli unsurdur. Meşruiyet, iktidarın devamlılığı ve kabulü için vazgeçilmezdir. İktidar tarafından ortaya konan yasa, emir ve yasakların toplum tarafından kabul görüp uygulanması için önemli bir basamaktır. Bu yüzden siyaset, devlet, iktidar ve egemenliğin konuşulduğu her alan aynı zamanda meşruiyet alanıdır. Bir iktidar toplumun rızasını kazanmadıkça bir zorunluluğu ve bir zorbalığı temsil etmektedir. Bu yüzden iktidarların asıl problemi toplumun rızasını kazanma arayışını açığa çıkarmaya çalışmaktır. Bu yüzden asırlardır aynı topraklarda farklı medeniyetler, imparatorluklar, devletler kurulagelmiştir. Bu yüzden siyasi tarihe baktığımızda farklı farklı kaynaklar kullanılarak iktidarlar meşru hale getirilmeye çalışılmıştır.

Yukarıda bahsedilenlerden yola çıkarak iktidarı birine veya bir topluluğa güç kullanarak veya bir araç kullanarak bir şey yaptırmak, kendi düşünce ve bilgilerini kabul ettirmek şeklinde tanımlayabiliriz. Kısaca iktidar, bir grubun veya kimsenin diğer grup veya bireyleri kontrol edebilme kapasitesidir. Bu bakımdan hem siyasal hem de sosyal ilişkilerde kolayca gözlemlenebilen bir kavramdır. Örneğin, ataerkil bir ailede, aile babası diğer aile fertleri üzerinde böyle bir kapasiteye sahiptir. Aynı şekilde, kulüp, sendika veya siyasi parti gibi çeşitli örgütlenmelerde bu tür bir iktidarın varlığından söz etmek mümkündür. Fakat siyasal iktidar dendiğinde durum

farklılaşır. Kararlarını uygulatmak için meşru olarak güç kullanma yetkisini elinde bulunduran tek kurum devlettir.

Devlet yöneticileri yönetmeyi sürdürebilmek için iktidarlarını meşru temellere oturtmaya, bir başka deyişle iktidarlarını otoriteye dönüştürmeye mecburdur. Aksi halde istikrarsızlık sonucu çöküş ortaya çıkar ve yeni iktidarlar devlet içerisinde pay sahibi olmak isterler. Bu yüzden meşru iktidar yani “otorite” kavramı burada ön plana çıkar ve en genel anlamıyla yönetme hakkı olarak tanımlanır.

Tarih, siyaset ve toplum üçgeni içerisinde bu tezimizde amacımız altı yüzyıl bu topraklarda hüküm sürme ve dünya siyasetinde en önemli örnek teşkil etme başarısı göstermiş Osmanlı İmparatorluğu'nun yönetim anlayışı üzerinde durmaktır. Tarihini bilmeyen bir millet bugün akıllıca kararlar veremez ve geleceğe aydınlıkla bakamaz düşüncesinden hareketle Osmanlı İmparatorluğu devlet yapısı ve iktidarın meşrulaştırılma yolları üzerinde duracağımız çalışma dört bölümden oluşmaktadır.

Meşruiyetin kaynakları başlıklı birinci bölümde antik dönemden günümüze siyaset sosyolojisi bağlamında iktidarın meşrulaştırılması kaynaklarından bahsedilecektir. Daha sonraki bölümler ise Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluştan yıkılışına kadar geçen sürede bölümler halinde kullanılan meşruiyet kaynakları üzerinde durulacaktır.

Osmanlı imparatorluğunun siyasi açıdan bölümlendirilmesi konusunda Ahmet Tabakoğlu'nun düşünceleri dikkate değerdir. Tabakoğlu'na göre Osmanlı sistemini iki döneme ayırabiliriz: klasik (*nizam-ı kadim*) ve yenileşme (*nizam-ı cedid*)... Birinci dönemin başlangıcı, Selçukluları da içine alacak şekilde Türklerin Anadolu'yu yurt edinmeye başladıkları 11. yüzyıla kadar dayanır ve 18. yüzyıla kadar devam eden dönemdir. Tabakoğlu bu dönemi de oluşma (1075-1453), olgunlaşma (1453-1683) ve esnekliği kaybetme (bütün 18. yüzyıl) olarak bölümlenmiştir. İkinci dönem olan yenileşme ise 1790'dan 1923 yılına kadar devam eder. Bu dönem ise *Nizam-ı Cedid* (1790-1826), II. Mahmut (1826-1839), Tanzimat (1839-1876), II. Abdülhamit (1876-1908) ve Meşrutiyet (1908-1923) tür (Tabakoğlu, 2012: 21-22).

Bizler alışmamızda iktidarın meşrulaştırılması araştırmaları sonrası edindiğimiz bilgilerden yola çıkararak Eroğlu'nun da belirttiği gibi klasik dönemi kendi içinde beylikten devlete (I. Murat Dönemi), devletten imparatorluğa (1453'e kadar) ve 1453 sonrası şeklinde  bölüme ayırmayı uygun gördük (Eroğlu, 2006: 21-37). Bu şekilde bir blleme yapmamızdaki amaç tamamen siyasi olayları gözönüne almamızdan kaynaklanmaktadır. Yenileşme dönemini de bu bağlamda Tanzimat ve Meşrutiyet dönemleri olarak ayrı ayrı bölümlerde incelememiz gerekmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

MEŞRUIYETİN KAYNAKLARI

Siyasetin olduğu her yerde toplum adına karar veren, toplum adına yasa çıkarıp uygulayan, toplum adına savaşa ve barışa karar veren, bu kararları gerekirse zora başvurarak insanlara yaptırın, yapmayanları ise cezalandırma yetkisine sahip bir güç hep var olmuştur. Bu gücü elinde bulunduranların sadece şiddet uygulayarak veya cezalandırarak, kısacası fiziki güç kullanarak iktidarlarını devam ettirmeleri mümkün değildir. Mutlaka toplumu bu gücü kullanma yetkisi konusunda hakkı olduğuna inandırması gereklidir. İşte tarih boyunca iktidarların çeşitli kaynaklar kullanarak iktidarlarını otoriteye dönüştürme gerekliliklerini sağlayan yardımcı güç meşru kaynakların kullanımınıdır. Meşru iktidara itaat ise yönetilenler için bir vazife haline gelir.

İktidarın meşruluğu çok eski zamanlardan beri tartışılır olmuş ve çeşitli teoriler ortaya atılmıştır. Bu teoriler farklı dönemlerde farklı siyasi oluşumlar için dayanak veya temel bulma amacı gütmüşlerdir. Meşruiyetin tarihsel kaynakları geleneksel, dinsel, etnik ve kültürel farklılıklara, bireysel ve sınıfsal çıkarılara, siyasal, sosyal ve ekonomik beklentilere göre farklı biçimlerde ele alınmıştır (Çetin, 2003a: 92). Kapani bu kaynakları teokratik ve demokratik teoriler olarak iki bölüme (Kapani, 2010: 74); Türköne ise buna benzer bir değerlendirmeye klasik ve modern ana başlıklarında bölümlere ayırarak incelemeye çalışmıştır (Türköne, 2005: 47).

Biz de bu iki birbirine benzeyen bölümlendirmeyi temel alarak öncelikle klasik ve modern olarak iki ana başlık altında bu kaynakları incelemeye araştırmamıza başladık. Klasik dönem için kısaca geleneklerin, dinin ve bireysel gücün kendini gösterdiği meşruiyet kaynakları göze çarparken, modern dönemde ise bunun tam aksine –özellikle modernleşme ve devrim hareketleri neticesinde- pozitif bilginin güç kazandığı dönemleri içeren modern ve demokratik meşruiyet kaynaklarından söz etmeyi uygun gördük.

1.1. KLASİK MEŞRUIYET KAYNAKLARI

Klasik olarak tanımlayabileceğimiz bu dönemle esasen sanayileşmenin ve ardından modernleşme hareketlerinin başladığı 16-17. yüzyıllara kadar olan dönemi kastediyoruz. Toplumsal düzen, tabakalaşma ve sosyal değişmelerin siyasi yapıya da önemli etkisi olduğunu açıkça görebiliriz. Daha önce de belirtildiği üzere toplumsal bir düzen içerisindeki bireyin siyasi olaylardan uzak durması imkânsız olduğu gibi siyasi meşruiyet kaynaklarının da bu toplumsal hareketlere paralel olarak değişiklik gösterdiği bariz ortadadır. Yani toplum ve siyaset iç içedir ve sadece klasik dönemde değil günümüzde bile birbirlerini etkilemeye devam etmektedir. Bu dönemin meşruiyet kaynakları olarak din, mitoloji, gelenek ve karizma unsurlarını (Türküne, 2005: 47-60) incelememiz gerektiğini düşünüyoruz.

1.1.1. Din

Hemen hemen her dönemde mutlaka bir etkisini görebileceğimiz din, klasik dönemde en baskın olan kaynaktır. Hatta sosyal politik hayatın en eski ve en köklü meşrulaştırma yollarındandır da diyebiliriz. Eski çağlarda toplumsal kaynaşma ve toplum üstü egemen olma gücü doğaüstü, tanrısal, dinsel temellere dayandırılmış, dünyevi olan manevi olan ile iç içe varlığını devam ettirmiştir. Mısır'da firavunlar, Çin'de "Göklerin Oğlu" ibaresi kullanılan imparatorlar, Türklerde "Gök Tengri'nin Kut verdiği kişi" şeklinde hakanlar hep dinin meşruiyetinin bariz örnekleri olarak gösterilebilir.

Ortaçağ döneminde de manevi olanla dünyevi olan arasında bir kaynaşmayı görmek mümkündür. Feodal toplumda bütün ilişkilerin ve çatışmaların çerçevesini oluşturan tek kaynak Hristiyanlık inancı olmuştur. Papa'nın dini kullanarak toplum üzerinde nüfusunu korumaya çalışması ve iktidarların meşruiyeti Tanrısal buyruklarla veya kilise doktrinleriyle açıklaması bunun en bariz unsurlarıdır. Yunan site devletlerinde *Areopagos* meclisinin kutsallığı ön planda olan *Ares* tepesinden kararlar alması da buna bir örnek olarak gösterilebilir. Her ne kadar Aristo *Atinalıların Devleti* adlı eserinde demokrasiye geçişi anlatsa da kilisenin ve kutsallığın önemini de göz ardı etmemektedir. İmparatorluklarda da dinin gücü, iktidarın korunması ve toplum üzerinde kontrolün sağlanması için kullanılmıştır.

Osmanlı'nın kuruluşundan imparatorluk seviyesine yükselişine kadar dinin meşruiyet kaynağı olarak kullanımı devam etmiştir.

Platon "İdeal Devlet" in ayakta kalmasının erdemle ve adaletli olmakla ilişkili olduğunu belirttiği eserinde (*Devlet*) toplumun kurulu düzene devam etmesi ve eşitsizlik ve haksızlıklara karşı kaderlerine rıza göstermeleri için dinin kullanılmasının şart olduğunu vurgular (Platon, 2006). Bunun gibi birçok Avrupalı bilge de buna benzer bir deyişle dinin gücünün farkına varmış bir hükümdarın otoritesinin devamlılığı için kiliseyi yanına alması gerektiğini savunmuştur.

Hobbes'a göre bir devletin doğuşuyla egemenlik aynı zamanda doğar. Egemen, egemenlik yetkisini, gücünü taşıyan ve kullanan ölümlü tanrıdır. Onun dışında kalan herkes onun uyruğudur. Egemenlik ise devletin özüdür (Hobbes, 1993: 130). Egemenin sadece Tanrıya hesap vermesi gerektiğini düşünür. Siyasal beden, yani devlet birdir, aynı şekilde devletin ruhunu/özünü oluşturan egemenlik de birdir ve bu egemenliği tek bir kişi kullanır.

Ünlü Marksist filozof Althusser ise meşrulaştırma süreci yerine "devletin ideolojik aygıtları" ibaresini kullanır (Althusser, 2003: 175). Ona göre eski kapitalist yönetimlerde, en önemli ideolojik aygıt kiliseler şeklinde organize olmuş din kurumuyken, çağdaş kapitalist sistemde, devletin en önemli ideolojik aygıtı okullar biçiminde örgütlenmiş bulunan eğitim kurumudur. Bu noktadan da anlaşıldığı üzere dinin modern dönem öncesi önemi ortaya çıkmaktadır.

Dinin sadece klasik değil modern dönemde önemini de vurgulayan Parsons ise dinin modern kültür olarak belirlenen her şeye varlık kazandırdığını düşünür –bu modern kültüre onun benzersiz güçlü ekonomisi, teknolojisi ve bilimi de dâhildir. Ona göre bir bakıma toplumsal düzenin refahı için bir kılıf olarak dinin sosyalleştirme, meşrulaştırma ve anlamlandırma gibi spesifik bütünleştirici fonksiyonu sayesinde bireylerin yaşadığı çatışmaların üstesinden gelmesine yardımcı olur. Bu anlamda din Parsons için modern toplumda işlevsel bir zorunluluktur. Öyle ki Parsons kiliseye yüklediği önemi diğer hiçbir kuruma yüklemeyebilir. Ona göre, kilise modern uygarlığın sarsılmaz temeli ve ışığıdır. Dine atfedilen bu önem aslında onun toplumsal bütünleşmede oynadığı stratejik işlev üzerindedir. Zira Parsons toplumsal

düzenin büyük ölçüde paylaşılan değerlerin sonucu olduğuna inanır (Parsons, 1977: 321-377). Din de paylaşılan değerler içerisindeki en önemli unsurdur.

Weber ise dinlerin toplumda bir talih ve kader fikri yaratarak maddi ve manevi teselli fonksiyonunu sağlamasını ve kurtuluş, yeniden doğuş mitolojileri yaratarak siyasal ve toplumsal bir bütünleştirici araç olarak kullanılmasına vurgu yapmış; Protestan dininin siyasi iktidarın meşruiyeti için önemli bir araç olduğunu belirtmiştir (Weber, 1999: 81-132).

Çatışmacı bir bakış açısıyla daha çok modern dönemi irdeleyerek konuya eğilen Marx ise dini kitlelerin uyuşturucusu olarak görerek, bir bakımdan dinin uysallaştırıcı veya itaatkâr kılıcı görevini tanıdığını göstermiştir¹. Benzer şekilde Tocqueville de, dinin “uyuşturuculuk” niteliğini kabul etmiş: sadece bir umut şekli olduğunu dile getirmiştir (Tocqueville, 1945). Marx'a göre, din aşağı tabakalar için bir aldanma kaynağı, onları hayattaki kaderlerine uydurmaya yarayan ve gerçek sınıf çıkarlarını görmekten alıkoyan bir düzendir. Tocqueville ise tersine, dinî inanç gereğinin siyasal özgürlükle doğru orantılı olarak çoğaldığını ileri sürmüştür. Bir toplumun siyaset kurumları ne kadar az diktatörce olur ve ne kadar az baskı yaparsa hem hükmedenleri hem de hükmedilenleri sınırlayacak bir kutsal inanç sistemi o kadar çok gerekli olur.

Dinin bu kadar güçlü bir meşruiyet aracı olma nedeni, onun iktidarı kutsallaştırıcı özelliğinde saklıdır. Dini siyasal bir meşruiyet aracı olarak kullanmayan hiçbir iktidar neredeyse yoktur. Klasik dönemlerde ağırlığını devam ettirerek modern dönemlerde de gücünü gösteren din kaynağı, egemenlik ve otoritenin boş kalan yerlerini doldurarak yönetimin gücünü devam ettirmektedir.

---

¹ *Dinsel* üzüntü, bir ölçüde gerçek üzüntünün *dışavurumu* ve bir başka ölçüde de gerçek üzüntüye karşı *protesto* oluyor. Din ezilen insanın içli ezgisini, kalpsiz bir dünyanın sıcaklığını, tinin dışlandığı toplumsal koşulların tinini oluşturuyor. Din, halkın *afyonunu* oluşturuyor. Halkın *aldatıcı* mutluluğu olarak dini ortadan kaldırmak, halkın *gerçek* mutluluğunu istemek anlamına geliyor. Halkın kendi durumu üzerindeki yanılısamalardan vazgeçmesini istemek, *halkın yanılısamalara gereksinim duyan bir durumdan vazgeçmesini istemek* anlamına geliyor...Din, insan kendi çevresinde dönmediği sürece insanın çevresinde dönen aldatıcı bir güneşten başka bir şey oluşturmuyor” (Marx, 2009: 192)

1.1.2. Mitoloji

Bilindiği üzere sözlü kültürün temel unsurları olan masal, destan ve hikayeler esasen mitolojinin de kaynağını oluşturmaktaydı. Tıpkı dinler gibi, belki de dinlerden de daha eski olan mitolojinin meşrulaştırıcı gücü, bir bakıma iktidarların ideolojik metinleri olagelmışlerdir (Türköne, 2005: 50). Yapılan çeşitli törenler ve toplum içindeki genel kabul görmüş inanışlar, çok etkili güce sahip olmuş ve hükümlerinin devamlılığını sağlamıştır.

Toplumsal uyum ve düzenin korunması ve iktidara itaatın sürdürülmesi için güçlü bir araç olan mitolojiler ile zaman ve mekan olguları, gerek görüldüğünde istenilen zaman ve mekana dönüştürülerek yeni bir dünya kurulması sağlanmıştır. Bir mantığa veya sürekliliğe sahip olmamalarına rağmen, tüm mantiki konular ve diğer konular onun içinde, onun aracılığıyla yeniden oluşturulmakta, tüm mantık dışı olgular ise bir mantiki gerçeğe kavuşturulmaktadır. Kısacası, mitolojiler sayesinde her şeyin her şey olması mümkündür.

Bir soyun sahip olabileceği en değerli şey siyasi iktidar tekelidir. En değerli şey en güvenli yerde saklanmalıdır. Bu yer, bulunma ihtimalinin en az olduğu yerdir: bu dünyanın dışı. Meşruiyetin kaynağı dünya dışı bir yerde saklanmakla beraber; işaretleri bu dünyada bulunmalı ve halka sahibini sürekli hatırlatmalıdır. İşte, bu işaretler köken efsaneleridir. (Yurtseven, 2006: 20)

Klasik dönemin genel durumu itibariyle mitolojik efsaneler aracılığıyla bireyler, bir kökene bağlanarak bir arada tutunmaya çalışılmış ve iktidarın gücü bu yolla gerçekleştirilmiştir. Erken dönem Türk düşüncesindeki devlet yapılanmasında mitolojinin sağladığı katkı buna örnek gösterilebilir. Dönemin bilgeleri topluma, ritüeller aracılığıyla bir toplumsal yapının, bir düzen veya bir kahraman etrafında kenetlenmesini, iktidarın gücünü kullanmasının meşru bir hak olduğunu anlatırlar. Sonuçta ise iktidar, mitoloji aracılığıyla, insanları kendine bağlayan gerekçelerini güçlendirmiş olur.

1.1.3. Gelenek

İktidarlar kendilerini tarihsel bir kökene/meşruiyete dayandırma sorununu gelenek ile çözüme kavuşturur. Gelenek, iktidara bir tarihsellik ve süreklilik kazandırır. İktidarın gücü de bu tarihsellik ve süreklilik niteliğine bağlıdır. İktidarın

varlık nedenleri ve meşruiyet ilkeleri gelenekler aracılığıyla topluma sunulur. Kısacası gelenekler iktidarı ve toplumları kontrol eden tarihi, siyasal ve toplumsal kurallardır.

Weber geleneği “ezeli geçmişin iktidarı” olarak ifade ederken toplumun hatırlanmayacak kadar eski alışkanlıklarının kutsallaştırdığı ilkelerden bahseder. Esas olarak kitabında birini boyun eğmeye, diğerini ise onun üzerinde hâkimiyet kurmaya iten üç husustan bahseden Weber, bunlardan birini geleneksellik olarak tanımlamıştır. Bu meşrulaştırma şekline, gelenekler gereği kendilerine saygı duyulan insanlara bağlanma güdüsü de denilebilir. Söz gelimi bir din adamı yahut feodal bir toplumdaki toprak soylusuna duyulan bağlılık bir nevi gelenekselleşmiş bir boyun eğme durumunun yaratıcısıdır (Weber, 2006: 28).

“Günümüz siyasi toplumu ulus-devletlerden oluşmaktadır” (Habermas, 2005: 13) diyen Habermas ise ekonominin etkinliğini artırmasıyla sosyal dünyaya biçim veren yeni bir sınıf olan burjuvaziden yola çıkarak geleneksel yönetim (imparatorluk) biçimini tamamen değiştirmiş ulus-devlet anlayışının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Ulus kelimesini “Ulus; ortak köken, en azından ortak dil, kültür ve tarih ile şekillenmiş siyasi bir topluluktur” (Habermas, 2005: 16) şeklinde tanımlayan Habermas, geleneğin olmazsa olmaz olduğunu belirterek modern dünyanın ulus devletlerini ancak geleneklerine bağlı olursa ayakta kalabileceklerini ifade etmiştir.

Gelenek, hem yeni bir siyasal iktidar kuruluşu hem de buna uygun toplum inşası için ortak bir mirasa dayanmanın gerekliliğinden doğmuştur. Gelenek ile geçmiş bugüne getirilir ve geleceğin de aynı süreklilik ile korunması sağlanır. Sürekliliğe ve tarihsel bir mirasa dayanmayan meşruiyet iddiasının toplumsal kabul görme olasılığı düşüktür (Türküne, 2005: 53). Bu nedenle iktidarın meşruiyet kazanmak için ortak bir tarihsel miras yaratma, ortak bir şuur ve kültür oluşturma yoluyla toplumsal rızayı, toplumsal uyumu ve onuru geliştirmeye çalışmaktadır.

1.1.4. Karizma/Kahraman

Günümüz yönetim sistemleri de dahil olmak üzere ne tür devlet veya imparatorluk olursa olsun yönetenin tek başına egemen olduğu iktidar tiplerine

rastlamak mümkündür. Özellikle yaptığı bir kahramanlıktan veya tam aksine zulümden dolayı toplum üzerinde baskın güç oluşturan bu şahsiyetler liderlik becerileri ile otoriteyi ellerinde bulundurmuşlardır. İktidarların kullandıkları en önemli meşruiyet kaynaklarından birisi olan karizmatik liderlik veya kahramanlık (Türküne, 2005: 53) iktidara daha çok psikolojik bir boyut katar. Toplumsal birlik ve beraberliğin en etkili kurulduğu alan karizmatik liderliğin kurulduğu alandır. Bu iktidar tipinde din, mitoloji, gelenek yani meşruiyet kaynaklarının bütünü tek bir kişide toplanır; korku ve ödüllendirme tek elden gerçekleştirilir. İster diktatörlük, ister padişahlık isterse liderlik olsun bu insan diğer insanlar üzerinde mutlak güç oluşturur.

Karizmatik liderlikle meşruiyet bütünleşir ve kişiselleşir. Tüm güç ve gizem tek bir kişide toplanır. Bu kişi tarih sahnesinden çok görünen kişi olur. Bu kişi devletin tek kullanıcısı olur. Sistemin sürekliliğini garanti altına alan çözümler bulur ve bu kişi aracılığıyla toplum ortak bir ideale, ortak bir geleceğe kilitlenir. Bu konuda en yakın örnek olarak Atatürk'ü verebiliriz. Liderin iktidara gelmesi ve toplumun rızası birleşince otorite ortaya çıkmış ve lider iktidarının devamlılığı için tüm klasik meşru yolları devşirme yoluna gitmiştir. Böylece liderliği ile meşruiyeti örtüşme konumuna gelmiştir.

Bu meşru kaynağı ortaya atan ve bu konuda en çok yorum yapan Weber bu otorite tipini “olağanüstü ve tanrı vergisi kişiliğin, karizmanın otoritesi, yani bir kişiye duyulan mutlak bağlılık ve güvene, onun kahramanlığına ya da başka niteliklerine inanmaya dayanan otorite” (Weber, 1993: 81) olarak tanımlar. Weber karizmatik liderlikle ilgili olarak ileride meydana gelebilecek bir problemi de ortaya açıkça koymuştur.

Ona göre elde ettikleri bu gücün büyüüne kapılan karizmatik liderler kendilerini otorite yapan meşru kaynakların olmadığını sadece kendilerinin var olduğunu ilan ederler ve bu durum diktatörlük olarak ortaya çıkar. O lider artık geleneğe, kurallara veya kısıtlamalara aldırmayan özgür biri olarak halkın efendisidir ve bu durum zulme kadar bile gidebilir.

Baştaki kahraman/karizmatik lider ister bir hükümdar isterse halkın oyuyla iktidar olmuş bir devlet başkanı olsun belli kriterlere uymaya devam ederek hem

kendi liderliğini devam ettirebilir hem de halkın rızasını kaybetmez. Platon'a göre adaleti sağlayan bir hükümdar otoritesini devam ettirir. *Devlet* adlı eserinde devleti bir organizmaya benzeten Platon'a göre bir arada yaşamak gerekliliği yüzünden ahlaki kuralları tam uygulamak ve adaletli olmak en önemli yönetim biçimidir (Platon, 2006: 129-131). Ona göre yöneticinin görevi bireyi mutlu ve erdemli kılmaktır; bu da ancak adaletle sağlanır.

Ünlü İslam filozofu Farabi ise "reis" adını verdiği liderin bütün erdemlere sahip ve felsefe bilen kişi olması gerektiğini dile getirir. O da Platon gibi adalet ve mutluluk bağlantısını gözetmeye devam eder. Dolayısıyla karizmatik lider meşruiyetini kahramanlığıyla kazanarak toplum içinde kabul görmesiyle reisliğini devam ettirebilir. Ama gelenekselliğin verdiği gücü de bırakıp diktatörlüğe kadar giderlerse bu zorbalığa kadar devam eder. Bu durumun çözümü ise sadece adalette saklıdır.

Sonuç olarak genel itibariyle baktığımızda geleneksel dönem meşruiyet kaynaklarının sözlü kültür ürünü olduğunu söylememiz çok da abartılı olmasa gerek. Doğaüstü güçler, Tanrı, geleneksellik gibi unsurların ön planda olduğu bu dönemde siyasi iktidarlar da bu meşruiyet kaynaklarını kullanmaya devam etmiş ve otoritelerini ancak böyle sürdürmüşlerdir. Fakat yazının icadı özellikle de matbaanın ortaya çıkması ile birlikte toplumsal düzen de çok önemli değişiklikler olmuş ve artık birey bilginin gücünü de kullanarak modernleşme safhasına girmiştir. Böylece sosyal değişmelerin yaşandığı, pozitivist düşüncenin ve bilginin ağır bastığı bir ortamda mantık dışı kaynakların meşruiyet kaynağı olması düşünülemez. Artık iktidarlar modernleşmenin de etkisiyle daha farklı kaynaklara başvurmak zorunda kalmışlardır; gerçekte bunu gerçekleştirmek kaçınılmaz olmuştur da diyebiliriz.

1.2. MODERN MEŞRUIYET KAYNAKLARI

Sanayileşmenin ve ardından modernleşmenin etkisi ile toplumlarda kayda değer değişiklikler gözlenmiş ve bu değişimler siyasi düzenlere de aksetmiştir. Bu değişim özellikle doğanın birey tarafından anlaşılmaya ve üzerinde hâkimiyet kurulmaya çalışılması şeklinde kendini göstermiş ve sonuç olarak dünyevi olanın ön planda olduğu bir anlayış ortaya çıkmıştır. Bunu siyasi iktidarlarda da görmemiz

mümkündür. Klasik dönem genel itibariyle metafizik güçlere dayandırılırken modern dönem ile birlikte daha rasyonel gerçekler öne çıkmıştır. Klasik dönem siyasal ilişkilerin doğaüstü güç eksenli olduğu ve toplum dışındaki güçlerin din, gelenek ve mitoloji ile toplumda içselleşmesi sonucu ortaya çıktığı öne sürülmektedir. Sosyologların iddiasına göre bu durumda oluşan otoritenin kurumsallaşmamış olması sürekliliği ortadan kaldırmaktadır. Daha pozitif, bilimsel ve süreklilik arz eden meşru kaynaklar ortaya konmalıdır.

Modern dönemde yazılı kültürün oluşması ve doğa biliminin ilerlemesi ile birlikte siyasette yeni bir yaklaşım gelişmiştir. Doğa yasalarından elde edilen bilgi siyasal alanda da kullanılmaya başlanmıştır. İrrasyonel, rastlantısal ilkeler yerini daha bilimsel ve pozitif ilkelere bırakmış ve güven, eşitlik ve özgürlük olguları ön plana çıkmıştır. Mitolojiden ampirik bilgiye dayalı düşünce sistemine doğru gerçekleşen bu evrim ile meşruiyet kaynakları da değişim geçirmiştir. İnsan odaklı bu meşruiyet kaynakları üç bölüme ayrılmıştır: devlet, toplum ve birey (Türküne, 2005: 55). Bilim adamlarına göre iktidarlar, modern dönemde meşruiyetlerini bu üç ilkedен birini esas alarak oluşturmaktadır.

Genel olarak sosyologlar bu dönem ile birlikte değişimleri yeni bir insan yeni bir toplum anlayışına dayanan yeni bir iktidar ve meşruiyet temelinde geliştirmiştir. Dinsel olan dünyevi olandan dışlanmış, kader yerini insan iradesine bırakmıştır. Devlet, toplum, birey çerçevesinde güvenlik, eşitlik ve özgürlük ilkeleri meşruiyetin esas kaynağı olarak kullanılmıştır. Biz de modern meşruiyet kaynaklarını bu üç temel unsur kapsamında yine Türküne ve Kapani'nin değerlendirmelerine göre incelemenin daha doğru olacağı düşüncesindeyiz.

1.2.1. Devlet: Güç-Güvenlik

Siyasetin olduğu yerde devlet kavramından da bahsetmek yerindedir. Bu konuyla ilgili Aristo'dan itibaren farklı düşünceler ortaya konmuştur. Devletin kökeni, amacı ve sürdürülebilirliği konularında Farabi'nin ve İbn Haldun'un düşünceleri önemlidir. Farabi siyaset ilmini üç temel kavram üzerine kurmaktadır. Bunlar; toplum (şehir ya da millet), mutluluk ve erdem (fazilet)'dir. Devletin kökenini ilk Sebep'e bağlayarak farklı bir yaklaşım sergileyen Farabi'ye göre nasıl ki

âlemde belli bir sıra varsa ve bu sıranın en üstünde bir ilk Varlık varsa, devlet de böyledir (Farabi, 1990: 211). Organizmacı bir yaklaşımla ayrıca toplumu bir insan vücuduna benzeterek açıklamaya çalışan Farabi devleti insanın kalbi yerine koymuştur. Devletleri temelde iki gruba ayırıp Fazıl devleti sağlıklı bir vücuda benzetmektedir. Fazıl olmayan devletler ise cahil, sapık, değişebilen devletler olarak belirlemiştir.

Diğer bir İslam filozofu İbn Haldun ise devlet kurmayı sosyal hayatın bir gereği ve insanlar için bir zorunluluk olarak görmüş; hükümdarlıkların, devletlerin ve devlet içinde yer alan tüm teşkilatların; her türlü sosyal kurumların değişmekte olduğunu belirtmiştir. Ona göre devlet; bünyesinde artı değer yaratıldığı, işbölümü ve kentleşmenin yaygınlaştığı toplumsal ve siyasal bir örgütlenme biçimidir (Duran, 1995: 20). Ona göre tüm bu kurumlar sosyal hayat içinde doğar, gelişir, yaşlanır, çöker ve yok olur. Değişme, evrendeki tüm unsurlarda görülen tabii bir olaydır. Devleti canlı bir organizmaya benzeten İbn Haldun, devlet kurmayı sosyal hayatın bir gereği ve insanlar için tabii bir zorunluluk olarak değerlendirir. Devlet kurmak ve siyasetle uğraşmak insan olmanın temel özelliklerindedir. Bunun bir sonucu olarak toplumsal hayatın devamı için siyaset gereklidir.

Güç, güvenlik ve tek el unsurları üzerine geliştirilmiş iktidar anlayışı ve devlet sistemi sosyologlar tarafından modern dönemle ilişkilendirilmiş, bu konuda çok şey yazılmıştır. Örneğin, Hobbes devleti ve devlet kaynaklı meşruiyeti savunan ilk düşünürdür ve iktidarın güçlü, mutlak ve bölünmez olması gerektiğini öne sürmüştür. Otoritenin oluşumu devletin oluşumuyla birlikte ele alan Hobbes, devleti bireylerin birbiriyle yaptıkları sözleşmeyle tek bir kişilik halinde birleşmiş olan topluluk olarak tanımlar (Hobbes, 2007: 255). Siyasal beden, yani devlet birdir, aynı şekilde devletin ruhunu/özünü oluşturan egemenlik de birdir ve bu egemenliği tek bir kişi (tek bir insan ya da bir meclis) kullanır. Şiddet kullanılarak ele geçirilmiş devlettense gönüllülük esasına dayalı sözleşmeler aracılığıyla kurulan devleti savunur.

Jean Bodin'e göre ise "devlet; birçok ailenin ve bu ailelerin ortak çıkarlarının egemen bir güçle, doğruluk üzere yönetilmesidir" (Bodin,1969: 93). Ailedeki baba otoritesi ile devletteki egemen otorite birbiriyle özdeşleştirilmiştir. Doğal, tartışılmaz

ve sınırsızdır. Toplumdaki tüm iktidar odakları yetkilerini bu ilkedен almışlardır. Meşruiyet ise, tüm ailelerin iyiliği ve ortak çıkarı esasına dayandırılmıştır. Egemenliğin özü bu çıkarların korunmasında ve sürdürülmesinde gizlidir. Ortak çıkarı belirleyen güç, egemen güçtür.

Egemenlik yurttaşlar ve uyruklar üzerindeki en yüksek, en mutlak ve en sürekli güçtür. Egemenlik, güçlülük niteliğinden ötürü böyle adlandırılmaktadır. Egemenin egemen güçten yoksun bırakılması düşünülemez. Egemenliğin sahibi prens veya halk ise tanrı dışında hiç kimseye hesap vermek durumunda değildir. Egemenlik daima bölünmez ve devredilmez olacaktır. (Bodin,1969: 95-98)

Kent devletlerine bölünmüş bir ülkede, çatışmalı bir dönemde fikirlerini geliştirmiş olan Machiavelli *Prens* adlı eserinde bir hükümdarın otoritesini nasıl devam ettireceğini maddeler halinde dile getirmiştir. Siyasal birlik ve bütünlük temelli bu meşru iktidarın şansla ele geçirilebileceğini ama kesinlikle şansla idame ettirilemeyeceğini belirten Machiavelli, halkın onayını almış bir hükümdarın yetenekli, kendi ordusuyla güç sahibi, bunun yanında kiliseyi yanında bulunduran bir hükümdarın meşruiyeti sağlayarak iktidarını devam ettirmesine hiçbir engel olmayacağını belirtmektedir. Gerektiğinde baskı, zorbalık ve gücü önceleyen bir yönetimi destekleyen Machiavelli her ne kadar bu konuda eleştirilere maruz kalsa da laik siyasetin başlamasına neden olmuştur (Machiavelli, 1994: 78).

Habermas ise devleti şöyle tarif eder; “Devlet, hukuksal anlamda tanımlanmış bir kavram olup nesnel anlamda içte ve dışta egemen bir devlet gücüne; coğrafyası bakımından, kesin olarak sınırları çizilmiş ülke topraklarına, yani devlet sahasına; sosyal açıdan da, mensupların tümüne, yani devlet halkına işaret eder” (Habermas, 2005: 15). Ulus-devlet geleneksel yönetim biçimlerinden farklı olarak özellikle modern dönemde devlet yurttaşlığı ilkesini temel alarak şekillendirmiş ve anayasal hakları önceleyerek yurttaşlarına eşit yakınlıkta durmayı idealize etmiştir. Gelişen sivil toplumla birlikte ulus-devlet daha çok idari alana çekilerek ekonomiyi ve üretim işlerini pazar ekonomisine devreder. Üretimden elini çeken modern ulus-devlet, yönetim alanını sınırlandırarak ekonomi üzerinden elde edilen vergilerle kendine mali kaynak yaratır. “Modern devlet hem yönetim hem de vergi devletidir” (Habermas, 2005: 17). Modern ulus-devlet hakim ulusal burjuvazinin gözetiminde ekonomik sahayı düzenleyen anayasal zemini oluşturur.

Tarihsel süreç içerisinde elde edilen deneyimler akıl süzgecinden geçirilerek anayasalar oluşturulmuş, aydınlanma ile birlikte doğmaların sosyal dünya üzerindeki belirleyici gücü ortadan kaldırılmıştır. “Devlet toprakları üzerinde yaşayanlara, hukuksal ve siyasi yollarla yeni bir bilinç, yani birbirlerine ait olma bilinci kazandırılmıştır” (Habermas, 2005: 21). Bu bilinç bireyin kendisini ulusa mensup olan diğer bireylerle bir bütün olarak algılamasını sağlamış ve her bireyi bu bütüne karşı sorumluluk duyar hale getirmiştir.

Kısacası modern dönem ile birlikte ulus devlet düşüncesi öne çıkmış ve tek el oluşturmaya çalışan iktidarlar, güç elde etmek ve güvenliği sağlamak için toplumsal hatta bireysel temelde sözleşmeler (anayasal süreçler) yaparak otoritelerinin devamlılığını sağlamıştır. Böylece hem toplumsal düzeni sağlamış hem de elde ettikleri güçle eşitlik ve adalet dağıtmayı başarmışlardır. Her ne zaman yapılan sözleşmeler riayet edilmemişse o zaman iktidarda çatırtılar ortaya çıkmıştır.

1.2.2. Toplum: Eşitlik- Düzen

Klasik dönemde hükümdar tahtın tek sahibi ve tabiiyetindekiler ise onun emir ve görüşlerine göre hareket etmektedir. Hükümdar ile aynı soydan gelenlerin tahta varis olma olasılığı her zaman vardır ve bu kilise tarafından da desteklenmektedir. Kilise bu hükümdarların meşruiyetini sonuna kadar destekleyerek hem kontrolü eline bulundurmakta hem de rastlantısal bir yönetim anlayışının önüne geçmektedir.

Ancak Rönesans ve reform hareketleri ve devamında Fransız İhtilali ile milliyetçilik akımları ön plana çıkmış ve iktidarların meşruiyetinde hükümdarlıktan toplum sözleşmelerine doğru bir evrim gerçekleşmiştir. Çünkü artık toplum yönetimde söz sahibi olmak istiyor ve bu sözleşmeyi gerçekleştirerek iktidarın meşruiyetini sağlamaktaydı. Devletin meşruiyeti temelinde toplumun rızası olması gerektiği anlayışına dayanan toplumsal meşruiyet kuramının ilk mimarı Rousseau'dur (Türköne, 2005: 57). Rousseau, genel/toplumsal irade ve ulusal egemenlik ilkesi gibi meşruiyet yasalarına dayandırdığı iktidar ilişkilerini bireysel hak ve özgürlükleri yok edici bir anlamda ele alır. "Her birimiz, bütün varlığımızı ve bütün gücümüzü bir arada genel istemin buyruğuna verir ve her üyeyi bütünü bölünmez parçası kabul ederiz" (Rousseau, 2011: 25) anlayışıyla tek tek bireylerden

üstün ve üstte bir irade yaratılır. Amaç ise "her bir insanın hem herkesle birleşmesi hem de eskisi kadar (doğal durumdaki kadar) özgür olmasıdır" (Rousseau, 2011: 25).

Eşitlik ve düzen konusunda toplumu çok farklı bir açıdan değerlendiren Marx'a göre ise devlet de dahil tüm iktidar biçimleri sınıfsal egemenliğin bir sonucudur. Bu nedenle tüm siyasi mücadeleler çeşitli sınıflar arasındaki sınıf savaşımının ifadesinden başka bir şey değildir (Marx ve Engels, 1999: 114). Bundan dolayı Marx, toplumsal bir kategori olan sınıfların çözümlenmesine önem vermektedir.

Marx, devlet hakkındaki ilk dönem yazılarında devleti burjuvazinin hizmetinde olan bir organ olarak değerlendirmektedir. Marx, Engels'le birlikte yazdığı Komünist Manifestoda, burjuvazinin feodaliteden itibaren yavaş yavaş siyasi iktidarı ele geçirmeye başladığını ve gelişen sanayi kapitalizmiyle birlikte siyasal iktidara tam manasıyla hâkim olmayı başardığını ileri sürmüştür. Dolayısıyla: "Modern devlette yürütme, tüm burjuvazinin ortak işlerini yöneten bir komiteden başka bir şey değildir" (Marx ve Engels, 1991: 112).

Meşruiyet konusunda sık sık görüşlerine başvurduğumuz Weber'in otorite tiplerinden biri de yasal-ussal otorite tipidir. Bu otoriteyi, modern dönemin otorite tipi olarak değerlendiren Weber, kuralların meşruluğuna ve bu kuralları uygulamakla görevli olanların bunu yapmak için yasal ve meşru temellere sahip oldukları anlayışına dayanmaktadır. Yönetenle yönetilen arasındaki açık bir sözleşmeye dayanmakta ve kamusal alan, özel alan ayrışmasının da bir göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Buradan üç bakış açısını açıkça görebiliriz. Toplumsal açıdan rıza göstermenin önemini ilk ortaya atan kişi Rousseau'dur. Bireysel unsurların bozulmaması şartıyla bölünmez bir bütünlük sağlamak ve elde edilen güçle iktidarların oluşumuna yardımcı olmak düşüncesini vurgular. İkincisi Marxist gözle baktığımızda burjuvazinin hizmetindeki bir güç ve onu elde etmek için girişilen sınıfsal mücadeleler ortaya çıkar. Üçüncüsü ise Weber'in ideal tiplerinden yasal ussal otorite tipidir. Bu, daha yasal ve rasyonel bir siyasi otorite sağlama girişimi olarak düşünebileceğimiz bir bakış açısıdır. Hangi açıdan bakarsak bakalım ortak olan düşünce, toplumsal temelde şekillenen bir iktidar anlayışıdır.

1.2.3. Birey: Özgürlük-Hukuk Kaynağı

Devlet anlayışı ve toplum sözleşmelerinden sonra modern dönemde öne çıkan diğer bir meşruiyet kaynağı da bireysel özgürlük ve adalet temelli düşünce tarzıdır. Locke, teorisine iktidarı bir güç ve şiddet ürünü olarak savunan Machiavelli'yi ret ile başlar, daha sonra yönetici ile birey arasındaki ilişkiyi babanın çocukları, efendinin kölesi üzerindeki üstünlüğü ile açıklayan Bodin'den ayrılır. Son olarak da Hobbes'un mutlak, üstün, sürekli... ölümlü Tanrı'sını reddederek, üstün gücün kimin elinde bulunması gerektiği konusuyla uğraşmış ve bunun toplumda, halkta bulunmasına karar vermiştir (Locke, 1969: 160-180). Bu bağlamda egemenlik kuramına getirdiği en önemli yenilik, egemenin yetkilerini insanların doğuşlarından itibaren kazandıkları doğal haklarıyla sınırlamasıdır. Locke siyasal iktidarın devletin mutlak olmaması koşuluyla gerekli olduğuna inanır, çünkü otoriteye sahip bir ortak yargıcın yokluğu bütün insanları bir savaş durumuna sürükler.

Locke'a göre siyasal iktidarın oluşumunun ve gücünün kaynağı sadece toplumu oluşturan insanların karşılıklı rızasıdır. Zaten Locke'a göre insanların bir devlette birleşmelerinin asıl nedeni bu amaçlara ulaşmaktır. Bunun doğal sonucu mutlakiyeti siyasal yapıdan uzaklaştırmaktadır. Çünkü insanlar amaçlarına ulaşmadıklarında direnme hakkına başvuracaklardır. Bu durumda da otoriteyi elinde bulunduran kimsenin hükümler olma durumu sona erer (Locke, 1969: 160-180). Böylelikle hukukun sadece egemenin belirlediği normlardan oluşmadığı, evrensel geçerliliğe sahip hukuksal ilkelerin devletlerin üstünlük gücünü sınırlayacağı düşüncesi, devlet egemenliğine getirilen en önemli kısıtlamayı belirler: Bu da, birey haklarıdır. Yani Locke, devletin egemenlik yetkilerinin kullanımı konusunda siyasal iktidar karşısında halkın belirli bir özerkliğe sahip olduğunu vurgular.

Foucault'nun iktidar çözümlemesi, modernizm öncesi iktidar ile modern iktidar arasındaki temel farkı ortaya çıkarır (Foucault, 2011: 63). Modernizm öncesi iktidar kendini baskı, şiddet ve ölümlü belli edip devamlılığını sağlarken, modern iktidar bunun tam tersine görünen bir baskı ve şiddet uygulamadan, bireyi yaşatarak kendini birey üzerine kurarak ayakta kalmaktadır. Modern dönemde iktidar artık kendini göstererek değil de anonimleştirip dağıtarak toplumsal hayata nüfuz etme

yoluna girmiştir. Bu sayede iktidar toplumsal hayat içerisinde, daha derin ve geniş bir şekilde etkin hale gelmiştir.

Foucault, modern iktidarın insan bedeni üzerinde kurulan bir iktidar olduğunu düşünür ve ona 'biyoiktidar' adını verir. Biyoiktidarı kuran insan bedeni olduğu için, bu iktidarın ayakta kalabilmesi de bu bedenin ayakta kalmasına bağlıdır. Yani biyoiktidar bireyi yaşatarak var olmuştur. İktidar bunu gerçekleştirmek için, kapatma mekânlarında (okul, hastane, işyeri, bakımevleri, hapisane gibi), disiplinler teknikler kullanarak, bireyi istediği biçime sokup düzene uyumlu hale getirmiştir. Yani normalleştirmiştir. Söz konusu olan, yaşamak için yaşatan, yaşatırken de gözetleyen, denetleyen ve disiplin altına alan bir iktidardır.

Locke ve Foucault'nun siyaset anlayışı arasında bir karşılaştırma yaparsak şu değerlendirmeyi yapmamız uygun olacaktır: Locke bireyin özgürleşmesine Foucault ise bireyin kontrol altına alınmasına vurgu yapar. Ayrıca Locke olması gerekenden söz eder ve bir siyaset felsefesine sahiptir, Foucault ise çözümleme yaparak olandan söz eder.

Sonuç olarak, genel itibariyle yaptığımız değerlendirmelerden yola çıkarak meşruiyetin toplumsal ve siyasal çatışma unsurları arasında denge ve uyum, kontrol ve uzlaşma, özgürlük ve hukuk arayışı olarak ortaya konduğu açıkça ortaya çıkmaktadır. İktidarın olmazsa olmazı olan güç kullanımı ile toplumun özgür ve adil yaşama isteğinin bağdaştırılması meşruiyetle gerçekleşir ve böylece gerçek otorite ortaya çıkar. Böylece meşruiyetle kastettiğimiz siyasal iktidarın güç kullanma tekeline, halk tarafından temel bir anlaşmaya dayalı olarak muvafakat verilmesi, rıza gösterilmesidir. Tabi bu muvafakat bir defaya mahsus bir kurucu onama olarak değil, siyasal iktidarın tüm karar ve eylemlerini sürekli kontrolü için verilmesidir. Böylece iktidar meşruiyet sayesinde her an bireysel tercih ve toplumsal rıza kontrolünde hareket edecektir. Genel yargı ise şöyledir; her ne kadar güçlü olurlarsa olsunlar bütün yöneticiler ve otoriteler nihai olarak belirli bir meşruiyet yaratmak ve bunu yönetimleri boyunca devam ettirmek zorundadırlar.

İKİNCİ BÖLÜM

KLASİK DÖNEMDE İKTİDAR

Osmanlı İmparatorluğu'nda karşılaştığımız meşruiyet kaynaklarını analiz ederken meşruiyet kaynaklarındakine benzer bir bölümlenme yapma gereği vardır. Osmanlı İmparatorluğu'nun tam bir imparatorluk seviyesine ulaşmaya kadar geçirdiği safhayı klasik dönem olarak belirleyebiliriz. Çünkü kuruluşundan imparatorluk seviyesine ulaşmaya kadar geçen sürede dünya çapında ne modernleşmeye dönük bir gelişmeyle karşılaşmış ne de klasik dönem meşruiyet kaynaklarından farklı bir kaynağa ihtiyaç duyulmuştur. 11-16. yüzyıl dönemini incelediğimiz bu bölümde Batı'da da benzer gelişmeler olmuş, meşruiyet bakımından paralel gelişmelere tanık olmaktadır.

Osmanlı'nın ortaya çıkışına neden olan etkenlerden en önemlisi 1071 Malazgirt savaşı olmuştur. Zafer sonrası Anadolu toprakları Türkmen boylarının göçlerine maruz kalmış ve bu bölge Türkleşme ve İslamlaşma sürecine girmiştir. Önce Selçuklu Devleti'nin sınır aşiretleri olarak bu bölgelere yerleşen boylar daha sonra Moğol saldırıları sebebiyle dağılan Selçuklu Devleti'nden koparak bağımsızlığını ilan edip beylik olmuştur. Bu beylikler göçebe hayat tarzını bırakıp, bu verimli topraklarda yerleşik bir hayat tarzı sergileyerek hayatta kalma mücadelesi vermeye başlamış ve geleneksel toplumsal yapılarını da devam ettirmeye çalışmıştır.

Bu beyliklerden biri olan Osmanlı beyliğinin ortaya çıkışı konusunda 1910'lu yıllardan itibaren değişik görüşler ortaya konmuş ve çeşitli teoriler ortaya atılmıştır. Bu teoriler makul bir ortak kabullenmeye yol açmamış, aksine yeni yeni meseleleri beraberinde getirmiştir. Buradaki temel soru Osmanlı'nın Söğüt'ten büyük bir imparatorluğa dönüştüren şartların ne olduğu ile ilgilidir. Özellikle Herbert Adams Gibbons'ın 1916 yılında yayınlanan *Osmanlı Devleti'nin Doğuşu* adlı kitabı tartışmaları başlatmıştır diyebiliriz. Gibbons, 20. yüzyıl başında “yeni bir millet doğuyor” (Gibbons, 1998: 10) düşüncesiyle, Osmanlı'nın 400 çadırdan ibaret bir aşiretten imparatorluğa dönüşmeyeceğini asıl unsurun Bizans'ın ele geçirilen toprakları ve bu topraklarda ele geçirilerek Osmanlılaştırılan gayrimüslimler olduğunu ileri sürerek Müslümanlaşan ve Türkleşen Anadolu'dan Osmanlıyı koparmaya çalışmaktadır. Ona göre devletin büyük ölçüde Türkler ve Hıristiyan

Rumların karışımından doğan yeni bir “Avrupa medeniyeti” eseri olduğunu ileri sürmekteydi. Avrupa’nın bulunduğu kaotik ortamdan faydalanarak yönetim sanatını öğrenmişler ve bu medeniyet sayesinde imparatorluk seviyesine kadar ulaşabilmişlerdir. Yine ona göre, Osmanlı Devleti’nin kuruluşundaki asıl yaratıcı öğeler Asyatik Türklerden ziyade bu Avrupalı unsurlarda aranmalıydı.

1935’de Fuat Köprülü Gibbons’un bu tezine Türkiye Cumhuriyeti’nin Anadolu’da şu an bulunduğunu kanıt göstererek karşı çıkmış Osmanlı Devleti’nin esas olarak Türk ve Müslüman unsurların eseri olduğunu ileri sürmüştür. Osmanlıyı Osmanlı yapan unsurların tek bir nedene bağlanamayacağını da belirten Köprülü, kuruluşa birbirini destekleyen çok çeşitli faktörlerin etkili olduğunu savunmaktadır.

1937 yılında Paul Wittek ise Köprülü’nün Osmanlıları Oğuz boylarına dayandırdığı Kayı aşireti bağlantısını reddederek Osmanlıların Bizans’la karşılaşmasını önemser. “Gaza” ilkesini ön plana çıkararak Osmanlıların Hristiyanlarla savaşarak toplumları arkasından sürüklediğini iddia eder. Halil İnalcık ise Wittek’in “Gaza tezi”ni genişleterek büyümede etkin olan ana unsurlarından biri olduğunu ortaya koyar. Bunun yanında Köprülü de “Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri” (Köprülü, 1981) adlı eserinde kurumlardan yola çıkarak önemli bir hususu ortaya koymuş, yan yana yaşamaktan dolayı Bizanslılarla kültürel etkileşim gerçekleştiğini fakat kurumlar konusunda Selçukluların etkisinin asla yadsınmaması gerektiğini ortaya koymuştur.

Colin İmber ise Osmanlı kuruluş dönemini kara bir deliğe benzeterek yeterli kaynak olmadığından ve var olanların da tamamen uydurma olduğunu iddia eder ama Halil İnalcık bu görüşü çürütürcesine menkıbeler yanında Rum kaynakları da değerlendirerek esas olanın kaynakları doğru şekilde okumaktan geçtiğini ifade eder. Bu tartışmalarla ilgili olarak çıkan en son kitap Heath Lowry’nin tartışmaları özetleyen fakat sonucunda gaza teorisine şiddetle karşı çıkan ve başarıyı ganimete ve Hristiyan unsurların asimilasyonuna dayandıran bir noktaya getiren kitabıdır. Sonuç olarak bu tartışmalar içerisinde en dikkat çeken görüş, gerekli düzeltmelerle “Gaza Teorisi” olmuştur.

Batı Anadolu’da Bizans İmparatorluğu’nun hemen yanında bir uç beyliği olarak kurulan Osmanlı’nın hızlı bir şekilde topraklarını genişleterek imparatorluk

seviyesine ulaşmasındaki en önemli etken gücünü kaybetmiş Bizans İmparatorluğu'na sınır bir bölgede kurulmuş olmasıdır. Diğer beylikler gibi Orta Asya'dan kalma bozkır kültürünü devam ettiren ve yarı göçebe bir hayat tarzı sürdüren bu beylik Hristiyan olan ve Balkanlardaki karışıklıklarla ilgilenmek zorunda kalarak zayıflamış Bizans'ın hemen sınırında olarak, tek yapması gereken bu Hristiyan topraklara akınlar gerçekleştirerek gücünü kanıtlamaktı.

Osmanlı'nın Anadolu beylikleri arasından sıyrılarak yükselmesinin iki kaynaktan beslendiği ileri sürülmektedir: Bozkır geleneğinden kaynaklanan ganimet anlayışına dayalı fetihçi Türkmen ruhu ve İslami gelenek. Paul Wittek'in teorisi de bunun üzerinedir (Wittek, 1943: 559-560). Ona göre, Osmanlı'nın gelişmesinin sebepleri; Hristiyan Bizans ile sınır olması ki bu gaza yani kutsal savaş idi. Diğer beylikler önlerinde fetholunacak yerler bulamıyor ve ganimetten yoksun kalıyorlardı. Bu durumda Osmanlı saflarında durmayı yeğliyorlar, ve barışçı İslam idari prensiplerini sahiplenmeleri yani gaza ve Müslümanlık eğilimleriydi.

Osmanlı'nın gelişmesi ile ilgili fikir ileri süren hemen bütün tarihçiler yaptıkları sıralamalarda öncelikli olarak Rumeli topraklarına geçiş ve bu bölgede yerleşme olduğunu kabul eder. Osmanlı'nın Rumeli'yi ele geçirirken takip ettiği stratejilere bakıldığında ise bunun bilinçli bir siyasetin parçası olarak gerçekleştiği görülür. Bu stratejiler geliştirilirken coğrafi, siyasi ve ekonomik sebeplere göre hareket ettiği kesinlikle kabul edilebilir. Osmanlı beyliğinin yerleştiği coğrafyanın kendisine sağladığı avantajları Aydınoğulları ve Karasioğulları gibi Bizans'a sınır olan diğer beyliklerden daha akıcı kullandığı açıktır. Anadolu topraklarının dört bir yanına yerleşmiş olan diğer Müslüman Türk beyliklerinden farklı olarak hedeflerini Hristiyan Bizans üzerine çevirmeleri aynı zamanda adı geçen Müslüman-Türk beyliklerden de destek görmesi imkânını sağladı.

Bütün bunların yanında Bizans'ın içinde bulunduğu siyasi karışıklıklar ise Osmanlı'nın Rumeli coğrafyasına geçişini kolaylaştırdı. Rumeli topraklarının zenginliğinin sağlayacağı fırsatlarda Osmanlı tarafından çok iyi kavranmış durumdaydı. Bölgenin tahıl ve hayvancılık merkezi olduğu da Osmanlı tarafından çok iyi biliniyordu. Zengin maden yatakları ve Asya-Avrupa geçiş yolu üzerinde olması ve ayrıca İstanbul'un fethi ile Bizans'ın mirasının da ele geçirilmesi sonucu

faydalar da kesinlikle görmezden gelinemezdi. Böylece imparatorluk olma yolunda yaşanan bu gelişmeler tesadüf değil tamamen bir stratejik gelişme olduğu rahatça görünebilir (Okumuş, 2005: 91-92).

Beylikler dönemi itibariyle gücünü ortaya koymaya çalışan Osmanlı gittikçe büyüyerek önce devlet haline ve daha sonra İstanbul'un fethiyle de İmparatorluk seviyesine ulaşmış, artık üç kıtanın söz sahibi güçlü idaresi halini almıştı. Bunu da 150 yıllık bir süreçte gerçekleştirmişti. Burada şu soru akla gelmektedir: Osmanlı bu gücü sağlarken ve diğer beyliklere rağmen otoriteyi elinde tutarken hangi meşru kaynaklara başvurmuştur? Bu otoriteyi nasıl devam ettirmiştir?

Bu dönem, beylikten devlete, devletten imparatorluğa ve imparatorluk dönemi şeklinde bölümlendirebileceğimiz, kuruluş, olgunlaşma ve esnekliği kaybetme dönemi olarak nitelendirilebilecek, Osmanlı siyasi iktidarının genel karakteristiğinin oluştuğu ve kurumlaştığı dönem olarak değerlendirilebilir. Siyasi meşruiyet kaynaklarını incelerken de kuruluş, olgunlaşma ve yükselme dönemlerini ayrı ayrı değerlendirmeyi uygun gördük. Geleneksel meşruiyet kaynaklarının çoğunluğunu rahatlıkla görebildiğimiz bu döneme sosyolojik yaklaşımla baktığımızda toplum yapısı ve buna paralel siyasi oluşumlar konusunda da farklılıklar gözler önüne serilmektedir.

2.1. BEYLİK DÖNEMİ

Orta Asya'dan koparak Anadolu'ya akın eden göçebe Türk boyları bu bölgeleri kendine mesken edinmiş ve yerleşik hayata geçmiştir. Bu süreç içerisinde İslam'la tanışan bu Türk boyları geleneklerini İslami unsurların da eklenmesiyle devam ettirmeye çalışmış, daha gelişmiş bir medeniyet ortaya koymuşlardır. Özellikle Orta Asya'dan bu yana at ve demir sayesinde üstünlüklerini kanıtlayan Türklerin diğer topluluklardan çok farklı bir dünya görüşü ve yaşayış tarzına sahip olmaları gayet doğaldır (Kafesoğlu, 1984: 215). Savaşçılık fikrini iyice güçlendiren ve daha iyi yaşam koşulları için mücadeleler dolayısıyla gücü artan bu boylar, zamanla huzur içinde yaşayabilmek için adaletin, saygının, sevginin ve paylaşmanın gerekliliğinin farkına varmış ve bu yolda çareler arayışını her zaman devam ettirmiştir.

Yazılı Bizans kaynakları, Osman bey adına basılan paralar ve II. Beyazıt döneminde yazılmış menkıbeler incelendiğinde kuruluş döneminin pek de düşünüldüğü kadar kara bir delik olmadığı ortaya çıkmaktadır. Türk töresi, İslami gelenekten beslenen gaza fikri ve beyliğin bulunduğu coğrafya Osmanlı'nın kuruluşunda önemli etkenler olmuştur. Halil İncılık yaptığı incelemelerde Osmanlı hanedanının kurucusu Osman Gazi'yi Kastamonu emirinin buyruğu altında, sınırlarda savaşan yarı-göçer bir Türkmen başbuğu olarak gösterir. Selçuklu döneminde uç boyu olarak Bizans sınırına yerleştirilen Osmanlı boyunun yapması gereken tek şey siyasi ve jeopolitik durumunu da kullanarak Hristiyanlara karşı savaşmak ve kendini ispatlayarak "bey" unvanını almaya hak kazanmaktı. Hatta bu konuda İncılık Karacahisar savaşını milat olarak gösterir ve Osmanlı'nın kuruluşunu bu zaferin yapıldığı 1302 tarihine dayandırır (İncılık, 2009: 61).

Beylik dönemi toplumsal yapıyı incelediğimizde kurumsallaşmamış ve yüz yüze ilişkilerin yoğun olduğu bir durum karşımıza çıkmaktadır. Yönetenlerle halk bir arada yaşadıkları için herhangi bir ayırım söz konusu değildi ve halk beylerle direkt olarak görüşüp meramını anlatabilirdi (Göküş, 2010: 231). Yazlak ve kışlak denen mevsime göre ayrı ayrı yerleşim yerlerine sahip bu boylar, hayvancılık ağırlıklı üretim gerçekleştirmekte ve yönetici konumunda bir beyin etrafında toplanarak onun idaresinde hayatını idame ettirmektedir.

Bey bir karar alacağı zaman mutlaka beyliğin önde gelenlerinin bir arada bulunduğu meclisi toplayıp, gerekli değerlendirmeleri yaparak sonuca varırdı. Bu önde gelenler arasında mutlaka bir fakih de bulunurdu ki bu da İslami geleneğin bir devamı anlamına geliyordu. Bilindiği üzere daha sonra danışma amaçlı Şeyhülislamlık makamının kurulması da bu amaç içindi.

Osmanlı Beyliği bağımsızlığını henüz ilan etmeden önce gelenekçi yapısı ile İslami adetlerini devam ettiriyordu. Anadolu'ya gelen göçebe unsurlar kısmen tarıma geçerken toprağa "oba"lar şeklinde yerleşmişler ve ilk Türk köylerini kurmuşlardır (Timur, 1994: 198). Selçuklulardan Osmanlılara geçişte dört sosyal zümre devamlılığını sağlamıştır. Bunlar ahiler, abdallar, gaziler ve bacılardır. Tasavvuftan kaynaklanan bu zümrelerden ahiler Anadolu'da iktisadi hayatın, gaziler askeri

faaliyetlerin, abdallar kültür ve eğitim faaliyetlerinin, bacılar ise bütün bunların kadınlarla ilgili yönlerini teşkilatlandırmışlardır (Tabakoğlu, 2012: 25).

Ahiler devletin kuruluşunda önemli rol almışlardır. Osmanlı menkıbelerinde Osman Gazi'nin Şeyh Edebalı'nın kızıyla evlendiği anlatılır. Osman Gazi'nin kuruluş yıllarında Şeyh Edebalı ile münasebetleri hafife alınmayacak şekilde önemli bir unsurdur. Göçler döneminde öncelikle ahilerin kabileleri ile Bizans topraklarına yerleşmeleri ve buralarda fetih için gerekli alt yapıyı hem dini hem kültürel hem de sosyal açıdan sağladıkları da göz önüne alınırsa yönetimdeki ağırlıkları da ortaya koyan işaretlerdir. Hatta bunlardan bazılarının daha sonraki dönemlerde vezirlik makamına kadar erişmeleri de bunun bir göstergesidir.

Türkler devlet kurma ve yönetme konusundaki başarılarını yalnız sultan ve beylere değil ayrıca bu düşünülere ve bilim adamlarına borçludur. Yazılan risaleler, “name”ler ve eserlerle devlet erkânına yol göstermeye çalışmış, öğütler vermişlerdir (Göküş, 2010: 230). Perde arkasından hükümet kararlarını etkileyebilen kişilerden biri sultanın şeyhidir. Her sultanın bir şeyhi vardır. Tarikatlardan birinin şeyhi olan mürşit sıfatıyla, sultanın manevi rehberi sayılırdı. Bu durumuyla şeyh, Orta Asya Türk hakanlarının yanındaki şamanlara yakın bir benzerlik gösterirdi (İnalçık, 2009: 104). İleriki bölümlerde de göreceğimiz üzere, bu şeyhler klasik dönemde en etkin kişiler olmuş ve meşruiyet kaynaklarında her zaman bahisleri geçmiştir.

2.1.1. Beylikten Devlete İktidarın Meşruiyet Kaynakları

Osmanlı beyliğinin ilk kurulduğu dönemler Anadolu Selçuklu iktidarının sona erdiği, İlhanlı hâkimiyetinin etkili olduğu son derece karışık yıllara rastlar. Bu konuda sözlü kültürümüze dayanan destanlar ve menkıbeler kanıt olarak gösterilebilir. Her ne kadar bu konuda bilim adamları farklı farklı görüşler sergileseler de ve gerçeklik konusunda tartışmalar olsa da Emecen'e göre, Osmanlı menşei hakkındaki ilk kronikler Türkmen-Oğuz geleneğini ortaya koymuş ve beyliğin meşru zeminini bu etnik yapıda aramışlardır. Ona göre İslami geleneğin iyice yerleştiği bir dönemde yazılan bu eserlerin Türklüğü öne çıkararak yazılmış olması yanlış bilgi olasılığını çürütmektedir (Emecen, 2005: 151-160).

Türkçe kaleme alınmış ilk Osmanlı tarihi olan Aşıkpaşazade'nin "Tevahir-i Ali Osman"ında Arap-Acem mücadelesinden, Türklerin bu mücadele sonucu Süleyman Şah ile Tatarlarla Anadolu'ya geldiklerinden ve vefatından sonra üç Türkmen beyinin liderliğinde Anadolu'ya yerleştiklerinden bahseder... Münecimbaşı Ahmet Dede'nin "Cami'ü'd Düvel" eseri en olgun umumi tarih niteliğindedir. Orta Asya'daki en küçük hanlıktan bile bahseder. Osmanlı menşeinin kayı boyuyla ilgisine değinir ve rivayetlerle de konuyu bağlar. (Emecen, 2005: 151-160)

Osmanlı, kendinden önceki Türk devletlerinin siyasi, idari, askeri ve sosyal sahadaki kültür mirasını devralmıştır. Bilhassa Anadolu Selçuklu ve İlhanlı Devleti'ne ait teşkilat ve kanunlar Osmanlılar için başlıca örnek oluşturmuştur (Ünal, 2002: 17). Osmanlı beyliğinin daha sonra imparatorluk seviyesine ulaşmasında gerçekten de bu miras çok etkili olmuştur. Tecrübe birikimi en iyi şekilde kullanılmış daha önceki idari sistem süzgeçten geçirilerek iyi olanlar kullanılmış kötüler terk edilmiştir. Bunda en büyük pay Anadolu Selçuklulardan Osmanlı hizmetine giren devlet adamları gösterilebilir.

Beylik döneminde hanedan olma konusunda çok da büyük sorun yaşanmamıştı. Osmanlıda başa geçecek olanın meşruiyetinin yegâne göstergesi tahta cülus etmek idi. İnalçık, kökü Orta Asya Türk devletlerine kadar inen bu geleneğe göre hanedandan birinin fiilen tahtı ele geçirdiğinde artık onun meşruiyetinin nazari ve hukuki bakımdan bir mesele olmadığını kabul eder. Böylece tahta oturan Osmanlı hükümdarı artık kutsal ve ulu şahsiyet halini alıyordu (Akt. Okumuş, 2005: 56). Bunun aksine başlangıçta ordunun başındaki hanedan oluyordu.

Meşruiyet kaynakları bölümünde de belirttiğimiz gibi siyasi otorite açısından geleneksel meşruiyet kaynaklarının ağır bastığı klasik dönemde özellikle beylik döneminde din, mitoloji ve gelenek siyasi güç elde edilmesi bakımından önemli göstergelerdir ve Osmanlı'nın hızlı bir biçimde büyümesinde ve karşısına çıkan engelleri bertaraf etmesinde oldukça tesirli olmuştur. Başlangıçta ilk birkaç padişah uç bölgelerdeki kuvvetlerin başında olmanın verdiği güçle, daha sonrakiler ise diğer meşruiyet kaynaklarını da kullanarak başa geçmişlerdir. Buna göre beylik döneminde geleneksel meşruiyet kaynağı olarak gaza, kut ve töre kullanılmıştır.

2.1.1.1. Gaza Anlayışı

İslam öncesi dönemde Türklerin din algılamaları şüphesiz yaşam biçimleri ile yakından ilgili idi. Türklerin yaşam biçiminin bir sonucu olarak ortaya çıkan ve bozkır geleneği olarak adlandırılan hayat tarzı, Türk inanç sisteminin de oluşumunda etkili oldu. Okumuş'a göre coğrafik koşulları da göz önünde bulundurarak hayatlarını sürdüren bozkır Türkleri yerleşik unsurlardan farklı olarak kendileri için miskinlik ve uyuşukluk vereceğini düşündükleri Manihaizm, Budizm gibi dinlerin etkisinden uzak kalmaya çalışmışlardır. Bunun en önemli sebebi Türklerin ganimete dayalı fetih zihniyetidir (Okumuş, 2005: 147).

Türklerin 9. yüzyıl itibariyle İslamiyet'i kabul etmelerindeki en önemli etken olarak cihat anlayışının Türk fetih anlayışına uygunluğu gösterilebilir (Kafesoğlu, 1984: 377). Bunun için uyguladıkları *istimalet*² politikası da fetihleri kolaylaştıran bir durumdur. Anlamı yeni fethedilen yerlerdeki halka baskı uygulamadan daha önce bağlı buldukları sisteme ahilerin de yardımıyla bağlılıklarını azaltarak kendilerine meylettirmelerini sağlamak ve sisteme dâhil etmektir.

Moğol saldırılarından kaçarak Bizans sınır bölgesine yerleşen askerler ve siyasal açıdan önemli kişiler bu bölgeyi bir sığınak olarak kullanmış, aynı zamanda yeni bir yaşam ve gelecek arayan umutsuz köylü ve kasabalılar için bir yurt olmuştur. Dolayısıyla sınır bölgelerinin nüfusu artıyordu. Sınır bölgelerindeki bu göçebeler halkı Bizans'a karşı kışkırtarak gaza ruhunu uygulamaya çalışıyorlardı. Savaşçılar gazi önderlerin (alp) etrafında toplanarak gitgide artan akınlara başlıyorlardı (İnalçık, 2009: 12). Alpler etrafında toplanarak buralarda kurulan sınır beyliklerinin toplum kültürü sürekli gaza ve Darüislam'ın³ bütün dünyayı kapsayana dek sürekli yayılması ülkeleriyle kuşatılmıştı. Sınır toplumunda bütün toplumsal erdemler gaza ülküsüyle uyumluydu.

Osmanlı Beyliğinin kuruluşu bu akınlar sonucu gerçekleşmiş, uç bölgede yerleşimini gerçekleştirmişti. Osman Gazi ve etrafında toplanan savaşçılar diğer beyliklere nazaran daha uygun bir konumda olduklarından dolayı gitgide büyüyerek

---

² Sözlük manası meylettirme, cezbetme, gönül alma, birinin gönlünü celp etme (Yeğin, 1989: 296) olan bu kelimenin, Osmanlı siyasi tarihinde önemli bir yeri vardır. Özellikle Hıristiyan reayaya karşı takip edilen hoşgörülü siyasetin tarifi demek olan istimalet, İmparatorluğun son devrine kadar uygulanmıştır.

³ Müslümanların emniyet ve huzur içinde kendi kanun ve nizamları ile yaşadıkları memleket.

Bizans topraklarını almaya ve diğer beylikleri de kendi topraklarına katmaya başladılar.

Gaza ruhuyla savaşçı-fetihçi bir yol izleyen Osmanlı beyliği bu oluşum ile esasen yeniden üleşim düzeni de denilen, askeri fetih sonrası elde edilenlerin belirli kurumlarca, askeri kahramanlık göstermiş bir savaşçı grubuna dağıtılması yatmaktaydı (Çaylak, 2005: 100). Gaza her türlü girişim ve özveri için esin kaynağı olan dini bir ödevdi. Zaten genel olarak Osmanlı yönetim yapısı üzerinde kurulduğu Türk-İslam toplumlarının mirasçısı olarak başlangıçtan itibaren dinsel bir içerik kazanmıştır. Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan başlayarak din kuralları, yönetim ve hukuk alanında en üstün yasa olarak gözetilmiştir. Osmanlı'nın, akıllara durgunluk veren, kısa zamanda kendisinden kat kat büyük siyasi yapılanmaları geride bırakarak on beşten fazla beylik arasından sivrilip çıkması ve Anadolu mirasının üstüne konmasının sırrı, gaza hareketi ve gazilerin himmet ve gayretinde yatmaktaydı.

Gaza anlayışı Osmanlı için çift yönlü bir avantaj ortaya koyuyordu. Bir tarafta, Müslümanlar arası çatışmalarda ölen ve öldürenin cehenneme gidebileceklerine dair İslam'ın hükmü, diğer tarafta küffara karşı cihatta ölenin şehit olarak cennete, kalanın gazi şerefiyle dünyada yaşayacağı hükmü, Osmanlı'yı ve onun hareketini Müslümanlar nezdinde sevimli ve itibarlı kılıyordu. Müslüman Beyler ve beyliklerin mücadelesi ile Müslümanlar ve Bizans küffarının arasındaki mücadelede tercih ikincisinden ve ikinciye hedef edinen Osmanlı'dan yana konuluyordu.

Osmanlı tarihinin ilk devirlerine ait sözlü kültüre dayalı destan geleneği ve menkıbeler, halkı gazaya teşvik etmek ve bu düşüncüyü sürekli canlı tutmak amacıyla derlenmiş ve bu eserlerde gaza ideolojisi çok canlı işlenmiştir. Bu tür eserlerde eski Oğuznâmeler gibi yiğitlik, cesaret ve kahramanlık temaları ana tema olup, kahramanlar bir gazi olarak anılırlar. Osmanlıların devleti elde etme metodu diğer beyliklerde olduğu gibi hile yoluna sapmakla olmayıp, "Cihad" ve "Gaza" yoluyla iş başına gelmeleri sebebiyle, Müslüman hükümdarlıkları yıkarak ortadan kaldırmak yerine, bunlarla anlaşma yoluna gitmişler ve halka zulüm edenlerin memleketlerini ellerinden almışlardır. P. Wittek'in de üzerinde ağırlıklı olarak durduğu bu meşruiyet kaynağı hem diğer dinlerden olan toplumların topraklarına akın etmeyi mümkün hale

getiriyor hem de aynı dinden olan diğler beyliklerin de büyük çoğunlukla Osmanlı topraklarına katılımını destekliyordu.

Osmanlı ve çağdaş Bizans kaynakları, Anadolu'nun her yanından gazilerin onun bayrağı altında nasıl toplandığını betimler. Bunlar, öteki sınır beyliklerinde olduğu gibi, önderlerinin adıyla "Osmanlılar" olarak tanınıyordu. Kolay fetih ve yerleşme beklentisi, Orta Anadolu'dan kökenleri değişik yeni yerleşimci dalgaları çekiyordu. (İnalçık, 2009:12)

Sonuç olarak, Osmanlı sultanlarının fetih ve gaza konusunda gösterdikleri başarılar yönetilenleri etkileyen olgular olmuş, böylelikle, hükümdar ülke topraklarını genişletip zenginliği artırdıkça yönetilenlerin kendisine olan sadakat, itaat ve bağlılığı da artmıştır. Çünkü yapılan her yeni fetih, toprak ve ganimet, dolayısıyla zenginlik anlamına gelmektedir. Ayrıca fetihler yoluyla elde edilen topraklarda sağlıklı yönetim usullerinin derhal hayata geçirilmesi, sosyal refah ve adalet duygusunun güçlenmesine hizmet etmiştir. Bir bakıma, beylik dönemi Osmanlı ideolojisinin özünü oluşturan fetih ve gaza, yönetilenler tarafından da benimsenmiş, dolayısıyla siyasi iktidarın meşruluğu tartışılmamıştır. İdeolojik söylemin toplumun inanç sistemi olan İslam dininin "cihat" kavramı ile bezenmesi, meşruluğun dini arka planını oluşturmuştur.

2.1.1.2. Kut

Beylik döneminin bir diğler siyasi meşruiyet kaynağı ise kut olarak gösterilebilir. Hem mitolojik hem de dini bir özellik taşıyan bu kaynak merkezinde Tanrı tarafından görevlendirilmiş hükümdar tezi yatmaktadır. Yine destanların vasıtasıyla Orta Asya'dan kalma geleneğin bir devamı olarak gösterilen bu kaynak ile güç elde etme özelliği etkinliğini bu dönemde göstermiştir.

Buna göre eski Türk devletlerinde hükümlanlık anlayışında yetki ve kudret Tanrıdan alınmış; ya da Türk hükümdarının idare etme hakkı, Tanrı tarafından bağışlanmıştır (Kafesoğlu, 1984: 249). Orhun Kitabelerinde Bilge Kağan'ın "Türk milletinin adı sanı yok olmasın diye, babam kağanı annem hatunu yükselten Tanrı, il veren Tanrı, Türk milletinin adı sanı yok olmasın diye, kendimi o Tanrı kağan oturttu tabi" (Engin, 1980: 38-39) vb. ifadelerde bunu görmek mümkündür.

İdare etme hakkının tanrı tarafından verildiğine inanan Türk hükümdarı, halktan ve ülkeden birinci derecede mesul olduğundan, yani hükümlanlığı kendi şahsında temsil ettiğinden, bütün iktidar dizginlerini elinde tutmak durumunda idi: başkanlarını o tayin ediyor, meclisi o toplantıya çağırıyor, törede değışiklik teklifini o getiriyor, devlet mahkemesine o başkanlık ediyordu. Çünkü tanrının kut ile donattığı tek şahsiyet o idi. (Donuk, 2009: 43)

Hükümdarın tanrı tarafından yeryüzünde “kut”lanmış kişi olarak algılanması anlayışı Orta Asya’dan sonra Türklerin İslam coğrafyasına gelişleri, İslam dinini kabul etmeleri ve İslam’ın öncülüğünü devralmalarıyla da devam etmiştir. Osmanlı hâkimiyet anlayışına göre hükümdarın ülkesini Allah adına yönetmekte ve Allah’ın adaletini reayasına dağıttığı kabul edilmekteydi. Hükümdar eski Türk ve İslam geleneklerine dayanarak oluşturulan devlet ve hükümdar kavramlarını kendi kanunlarına da yerleştirerek, eski gelenek ve İslami değerler ikilisine hukuki alt yapıyı da katarak dünyevi meşruiyeti de sağlamış olmaktadır (Okumuş, 2005: 55).

Bu alt yapıdan doğan Osmanlılar da şecerelerini Oğuz Han’a çıkararak hükümlanlık haklarının kendilerine ait olduğunu belirtmiş ve Türk ve Türkmen göçmenlerini kendi saflarına katmıştır. İslamiyet sonrasında soy yanına halifenin tasdikini de eklemiş ve güçlenmiştir. H. Basri Karadeniz, beylik döneminde bu konuda diğere beyliklerin de şecere arayışı içinde soy ispatlama çabalarında olduğunu fakat hiçbirinin Osmanlı kadar başarılı olamadığından bahseder. Birçok beylik bu konuda Osmanlıyı haklı görerek beyliğe zor kullanmadan geçmeyi tercih etmiştir (Karadeniz, 2008:141-186).

Osmanlıların Selçuk’un meşru mirasçısı olma ve Kayı boyundan gelmeleri dolayısıyla bütün Oğuz halklarına hükmetme hakkına sahip olduklarını ispat çabaları değışik şekillerde anlam bulmuştur. Beylik döneminde Şeyh Edebalı ile olan ilişkiler bu minvalde gerçekleşen bir durumdur. Kayı boyundan gelme ve kutlanmış hükümdar olma ispatı çabaları da göze çarpmaktadır. Töreye bağlılık da yönetenler açısından meşruluğun önemli bir ölçütü olmuştur. Bu dönemde geleneksel Türk yönetim anlayışının izleri varlığını korumuş, söz konusu anlayışın kurumları giderek gelişen bir yapı oluşturarak korunmaya devam etmiştir. Osman Bey ile başlayan Osmanlı siyasi iktidarı, fetih ve gazâ anlayışını ilke edinerek gelişmesini sürdürmüştür. Erken dönemde meşruluğun kriterleri daha geleneksel bir karakter sergilemiştir. Yönetilenler bakımından yerleşik geleneklere ve inanca olan saygı ve

özen, erken Osmanlı siyasi iktidarının meşruluğunu, başka bir deyişle “yönetimdeki haklılığını sağlayan ölçütler olmuştur.

Bunun yanında, kut alma ve soyunu Kayı boyuna dayandırma gibi önemli meşruiyet kaynakları için derviş tarikatlarının kullanılması gayet doğaldı. Çünkü İslam ile birlikte Osmanlı toplumu dinin gücünü her kesiminde ve hatta politik gücü için de kullanmıştır. En eski öyküler Osman’ı ahi örgütü ile ilişkide Edebalı’dan kut alırken gösterir. Osman’ın ölümü üzerine (1324) yerine geçecek olanı seçmek için yapılan toplantı zaviyede olmuş; Orhan ve oğlu Süleyman yeni fethedilen alanlarda bu ahiler ve diğer dervişler için vakıflar yaptırarak Osmanlı devlet ve hanedanının kuruluşunda ahilerin ve dervişlerin önemli rol oynadıklarını teyit etmiştir. Osmanlı beyliğinin kurucusu Osman gazi; sultanlığın kurucusu ise Orhan’dır. Osmanlı sultanı sanını taşımış ve bağımsızlık belgesi olarak ilk Osmanlı sikkelerini bastırmıştır (İnalçık, 2009: 62).

Bunun dışında rüyaya göre kut alma işlevi, siyasi meşruiyet kazanma yolunda gerçekleştirilen diğer önemli bir olaydır. Osmanlı’nın ilk dönemlerinde rüyayı gören ya Ertuğrul gazi, ya Osman Gazi ya da Şeyh Edebalı’dır. Yine Şeyh Edebalı yorumlayandır. Ayrıca Karadeniz’e göre bazı kayıtlardan anlaşıldığı üzere, görülen bazı kerametler, dini liderlerin değerlendirmeleri beylikler döneminde Bizans sınırında bulunan Osmanlı beyliğinin manevi meşruiyet kazanmasına yardımcı olmuş ve her zaman Karamanoğulları gibi güçlü rakiplerinin önünde olarak aşiretlerin boy boy Osmanlılara katılmasına yol açmıştır (Karadeniz, 2008: 35-141).

Böylece kut almanın gücü elde etmek için gerçekleştirilen önemli bir meşruiyet kaynağı olarak göze çarpmaktadır. Bu şekilde Osmanlı Beyliği hem kendini Kayı boyuna bağlayarak tarihi geçmişini kuvvetlendirmekte hem de Selçuklu sonrası diğer beyliklerin bir adım önünde yer alarak birleştirici özelliğini ortaya koymaktadır.

2.1.1.3. Töre

Bu dönemin göze çarpan bir diğer meşruiyet kaynağı ise geleneksellekle çok büyük paralellik gösteren töre anlayışıdır. Buna göre iktidarı elinde bulunduran bey, gelenekselliğin verdiği güçle halkı tarafından saygı gösterilen ve otoritesini

tartışmasız elinde bulunduran kişi olarak başta oturmaktadır. Böylece tarihsellik ve süreklilik ortaya çıkar ve töresine bağlı beylik kimliği devam ettirilir.

Pamir'e göre Türk töresi, Kağan da dahil olmak üzere tüm toplumca mutlak suretle uyulması gereken hukuk kuralları toplamıdır. Töre Orta Asya'dan beri o kadar önemlidir ki törenin uygulanması ve adaletin sağlanması hem hükümdarın iktidarının meşruiyeti hem de devletin sürekliliği için gereklidir. Bu sebeple de, kaynaklarda törenin çok önemli olduğu, hatta devletten bile önde geldiği, töresini kaybetmiş bir ulusun yok olmuş sayılacağı hatırlatılarak, kağanlardan her zaman töreye uygun davranmaları istenmiştir (Pamir, 2009: 360-361). Kağanlar da bunu görev sayıp töreyi yerine getirmek için elinden geleni yapmış, uygun davranmadıklarında görevlerinden olmuşlardır.

Eski Orta-Asya Türk Hukuku'nda törenin kaynağı her şeyden önce kağanlardır. Toplum içinde, kendiliğinden ve yavaş yavaş ortaya çıkan gelenek-görenek kuralları (Yosun) ise, törenin bir başka kaynağı olarak kabul edilmektedir. Ancak Yosun'un töre haline gelebilmesi için, kurucu kağanın iradesi şarttır (Pamir, 2009: 360-361). Bu şekilde hükümdar kendi kararlarını, kurultayda alınan kararları ve toplumun göreneklerini harmanlayarak bir çeşit hukuk sistemi oluşturarak halkına eşitlik ve adalet dağıtır.

Törenin önemi İslamiyet'in kabulünden sonra da devam etmiş, hükümdarların iktidar meşruiyet kaynağı olarak rol üstlenmiştir. İslam hukuku yanında ona aykırı olmamak şartıyla geleneğini sürdürmüştür. Hükümdarlar İslam hukuku kurallarına aykırı davranmamaya fakat bunun yanında da Örfi hukuk adıyla devam eden töreye de titizlik göstermişlerdir. Hangi biçimde ortaya çıkmış olursa olsun, kağanın iradesiyle töre durumuna gelen tüm kuralların adalete uygun olmaları gerekir ve töreye kağanlar da dahil tüm toplumca uygun davranılması bir zorunluluktur.

Osmanlı beylik döneminde de bu tür uygulamaları görmek mümkündür. Örfi hukuk adında törenin bir çeşit sentezi olan padişah uygulamaları bu dönemde önem arz etmiş ve bir bakıma egemenlik kaygılarının çözümü niteliği kazanmıştır. Padişahın iktidarını güçlü kılması ve devamlılığı için bu şarttır. Bu durum Osmanlı imparatorluğu tamamen İslami hukuk ve anlayış üzerinde kurulmuştur varsayımını da çürütmektedir.

Burada esasen dikkat edilmesi gereken husus Osmanlı sultanlarının İslam hukukunu ve örfi hukuku bir arada kullanma becerisidir. Yaptıkları uygulamalarda çatışma durumu ortaya çıkarsa İslam hukukuna aykırı davranmamaya özen göstererek Türk töresini de uygulamaya çalışmışlar ve otoritelerini devam ettirmişlerdir. Başa geçen her hükümdar önce töresini ilan etmek zorundaydı ve en önemli görevleri halka adalet dağıtmak, zulmü ve yoksulluğu önlemektir. Bunu gerçekleştirmek için ise belirli günlerde reayanın direkt olarak şikâyetlerinin dinlendiği meclisler kurulurdu.

Osmanlı'nın ilk dönemlerinde İslami hukukun egemenlik alanı, ancak eski geleneğin yeni dine nüfuzuyla esnetilebilmiştir. Böylelikle İslam dinine göre de Türk sultanları Allah'ın yeryüzündeki halifeleri, eli, temsilcisi konumuna çekilerek dine göre bir vaziyet alabilmişler ve bu vaziyet planında kendi mutlak egemenliklerini tekrar kurabilmişlerdir. Böylelikle Türk hükümdarları devlet işlerinde aldıkları kararlarda kendi iradelerine dayanarak hareket etme serbestisine kavuşmuşlardır. Din ulemasının vazifesi ise bu esnada alınan kararlara dinin emirleri doğrultusunda danışmanlık yapmaktan ibaret olmuştur. İslamiyet'in ilk yıllarından itibaren kurulmuş olan pek çok Arap-İslam devletinin istikrarlı devlet yapısını bir türlü yakalayamamalarının nedeni de İslam'ın katı yorumlarına saplanılıp kalınması ve mutlak sultan egemenliğine dayanan bir geleneklerinin bulunmamasıdır.

Osmanlı'nın güçlü bir şekilde büyümesinin ve varlığını altı yüzyıl devam ettirmesinin etkenlerinden olan töre ve imparatorluk döneminde örfi hukuk anlayışı meşruiyet kaynakları arasında özellikle toplum sözleşmelerinde yer bulmaktadır diyebiliriz. Modern dönemle beraber başlayan eşitlik, adalet ve düzen gibi toplumu düzenleyici unsurlar Osmanlı'da 14. yüzyıllarda başlamış ve gayet başarılı bir şekilde uygulama alanı bulmuştur. Tarih boyunca devamlılığına tanık olduğumuz bu kaynak, Osmanlı'da da ustaca kullanılmış ve toplumun huzurunu sağlama ve birleştirici özelliği sayesinde devlet yapısında süreklilik sağlamıştır.

2.2. DEVLETEN İMPARATORLUĞA DÖNEMİ

Beylik döneminde hızlı bir ilerleme sergileyen Osmanlı, Ankara savaşı sonrası bir fetret dönemi yaşamış fakat otuz yıl içinde eskisinden de kuvvetli bir biçimde tekrar tarih sahnesine dönmüştür. Yarı göçebe bir hayattan sonra yavaş yavaş şehir yaşamına doğru bir gelişme kaydetmiş, artık beylik döneminden I. Murad'dan sonra merkezi bir otorite olan devlet sistemine doğru bir ilerleme göstermeye başlamıştır. Bu toplumsal formasyon farklılığının İbn Haldun'un *asabiyye* adımı verdiği ve devletin kuvvet ve kudret kazanmasında devletin başında bulunan kimsenin nesep bağları çok güçlü yakın akraba ve sadık dostlarını kullandığı, ardından tüm güçleri merkezileştirerek, tüm ululuğu kendi şahsında topladığı şeklindeki bir değerlendirmesinin devletin kurulması ile ilgisi bağlamında Osmanlı Devleti için geçerli bir analiz olduğunu da belirtmemiz gerekmektedir (İbn Haldun, 1954:352, 460).

Devletleşme sürecinde gerçekleştirilen en öncelikli reformlar askeri alanda olmuştur. Beylik dönemindeki askeri güçlerin sınırlarda toplanan uç beyliği kuvvetleri ve fetih amaçlı gelmiş gazilerden oluştuğu kabul edilir. Bu beyliğin genişlemesi ile birlikte büyük kentlerin ve kalelerin ele geçirilmesi buraların korunması gereğini ortaya çıkardı. Bunun için yaya ve müselleme örgütü kuruldu. Ele geçirilen esirlere para verilerek bunlardan faydalanma şeklinde geliştirilen sisteme *acem ocağı* denildi. I. Murat döneminde tutsaklar fırsat buldukça kaçtıklarından *pencik* sistemine dönüştürüldü (Ercan, 2001: 160-161). Daha sonra bunun yerine yeniçeri ocağı kuruldu ve gayrimüslimlerin çocuklarının beşte biri Türk ailelerinin yanına yerleştirilerek eğitildi. Devşirme sistemi olarak gelişen bu uygulama, devletleşme sürecine katkılar sağlarken aynı zamanda yeni kurulan devletin yönetim kadrolarına eleman yetiştirme imkânı sağladı. II. Murat ile tamamen sistemleşen bu uygulama yönetime katkıları açısından önemlidir (Halaçoğlu, 1996: 53).

Bu dönemdeki diğer bir gelişme ise vezaret makamının değiştirilmesi ve sadrazamlar yerine ilmiye teşkilatından kişilerin görevlendirilmesi ile kurumsallaşmış olmasıdır (Eroğlu, 2006: 28). Yine eski Türklerden kalma devlet ileri gelenlerinin bir çadırda toplanarak önemli kararlara imza atmaları geleneği Divan ile bu dönemde de devam ettirilmiştir.

Osmanlı'da güçlü merkezi bir devlet kurmaya ilişkin süreç daha önce sözü edilen Türkmen gazi savaşçıları ve yeniden-üleşim sisteminin gereklerine ters düşmüş, en önemlisi de İbn Haldun'un ifade ettiği *asabiyyenin* kaybolması sonucunu doğurmuştur. Bu süreçte Türkmenler yeni kurumlara karşı isyan edecektir. Çünkü gazi ruhuna sahip savaşçıların oluşturduğu *asabiyye* yerleşik şehir hayatının içine girildikçe ortadan kalkmıştı. Devlet, merkezden kontrol edilen bir bürokrasi ve orduya dayanmaya başlamıştı. Bu durumda Türkmen gruplarının ganimet gelirleri yok olmuş ve üstüne üstlük merkezi devlet tarafından vergilendirilmişlerdir (Çaylak, 2005: 101-102).

Bu dönemde Anadolu'daki birçok beylik Osmanlı idaresi altına girdiği gibi bunların pek çok müesseseleri, maddi kültür unsurları yeni idarecilerin sistemiyle adapte olmuş ve karşılıklı olarak bir entegrasyon oluşturmuştur. Bu karşılıklı tesir, zaman içinde bölgesel farklılıklarıyla da olsa Osmanlı sistemini ortaya çıkarmıştır. Dolayısıyla Osmanlılaşma derken beyliklerin rolleri de önemli olmuştur.

Feridun Emecen özellikle Bursa'nın alınmasıyla Osmanlılaşma kavramının ön plana çıktığını, Türkmen beyliklere karşı yürüttüğü bir siyaset şekli olarak kullanıldığını böylece özellikle 1350 yılından sonra Rumeli'de yapılan genişlemeye yardımcı olduğunu ileri sürmektedir (Emecen, 2005: 17-21). I. Murat ile birlikte batı Anadolu beyliklerinin Osmanlı nüfusuna girerek Osmanlılaşma olgusunun farklı bir boyut kazandığı da ortadadır.

1352⁴ sonrası olayları Osmanlıların üstünlüğünü öylesine sağlam olarak belirledi ki, öteki beylikler 30 yıl içerisinde Osmanlılara bağımlı oldular. Bunda kilit olay Osmanlı'nın Balkanlar'da, batıya doğru sonsuz genişleme olanakları sunan bir köprübaşı kazanımlarıydı.

Balkanlar'da Osmanlı fetihlerinin niye bu kadar kolay olduğunu açıklamak güç değildir. Osmanlı istilası, bir yığın bağımsız kral, despot ve ufak beyin kendi yerel çekişmelerinin çözümü için dış yardım aramakta tereddüt göstermediği, politik bir parçalanma dönemine denk düşüyordu. Balkanlarda hüküm süren bu çözülüş içinde yalnız Osmanlılar tutarlı bir politika izliyorlardı. Avrupa'nın ilk daimi ordusu yeniçeriler, Osmanlılara büyük bir üstünlük sağlıyordu. (İnalçık, 2009: 15)

---

⁴ Orhan Gazi, oğlu Süleyman Paşa komutasında 10.000 kişilik bir orduyu Rumeli'ye gönderdi. Rumeli Fâtihisi olarak adını ebedileştiren Süleyman Paşa, karşısına çıkan Sırp – Bizans kuvvetlerini tam bir bozguna uğrattı.

Osmanlı devletinde yönetim kişi hakları temelinde değil devlet menfaatleri temelinde ele alınmıştır. Osmanlı'da yerleşmiş olan devlet anlayışında iki temel görüş vardır: toplumsal sınıfların düzeninin ve adaletinin sağlanması devlet menfaati içindir yani devlet temel amaçtır. İkincisi ise esas gaye şeriattır. Siyasi otorite Allah'ın emirlerini uygulamak için vardır ve varlık nedeni bundan ibarettir (İnalcık, 1958: 77). Devlet her şeyden önemlidir dinden bile. Din ön planda görünse de asıl olan devlettir. Çünkü güçlü bir devletin koruyucu gücünden yararlanamayan dinin, sürekliliği de sağlanamaz anlayışı genel kabul görmüştür.

Osmanlı yayılması toplumsal koşullardan dolayı da oluşmuştur. İnalcık'a göre feodalizmin gereği Rum topraklarında devlet denetimindeki toprakların iyeliğinin manastırlarda etkili kişilerin eline geçmesi, feodal beylerin devletten parasal ve yasal ayrıcalıklar kopararak bu toprakları yaşamları boyunca mülkleri gibi kullanması ve köylüden istenen feodal yükümlülükleri keyfi olarak arttırabilmesi bu toplumsal koşullardır. Osmanlı yönetiminde olan bölgelerde bu gibi topraklar yeniden devlet denetimine giriyor, ya tımara dönüştürülüyor ya da kara ordusunda gördükleri hizmet karşılığında, Türk köylülerinden oluşan yayalara dağıtılıyordu (İnalcık, 2009: 18-19). Tek gelir ya da ayrıcalık kaynağı sultanın fermanıydı. Osmanlı rejimi bu yolla dağıtık feodal yönetim yerine merkezi bir yönetim, feodal beylerin kişisel yetkisinde olagelmış vergi ve ayrıcalıklar yerine de genel hükümler koyuyordu. Köylüleri yerel yetkililerin sömürüsüne karşı korumak, Osmanlı yönetiminin temel ilkesiydi.

İslam dininin gereğini yerine getirerek Hristiyanlara karşı uzlaşmacı bir politika izleyen Osmanlı Devleti, ülkelerini büyütüp gelir kaynaklarını arttırmak için çok farklı bir yöntem izlemiştir. Yerli soylulara ve askeri sınıfa hoşgörülü davranmış yayılmacı çabalarını devam ettirmişlerdir. Askeri sınıf üyelerini kendi hizmetlerinde görevlendirip kendi bey ya da başbuğları komutasında, Osmanlı ordusunda hizmet gördürmüştür. Böylece Osmanlılaştırma ideolojisi, apansız köklü bir dönüşüm değil, adım adım ilerleyen doğal bir gelişim olmuştur.

Toplumsal açıdan bakıldığında ise, özellikle devletten imparatorluğa geçiş süreci ve imparatorluk devrinde, çok-dilli, çok-dinli, kısacası çok-kültürlü bir toplum yapısı söz konusudur diyebiliriz. Mehmet Öz'e göre sosyo-ekonomik düzlemden

bakıldığında ise ilk başta belirtilmesi gereken husus, Osmanlı toplumunun hakim karakteri itibariyle bir “tarım toplumu” veya “tarımsallaşmış şehirli toplum” olduğudur (Öz, 2007: 532-538). Bu toplumda nüfusun ezici çoğunluğu geçimini tarımdan sağlarken devlet gelirleri de büyük ölçüde tarım ürünlerinden alınan vergilerden elde edilmektedir. Bu itibarla Osmanlı toplumunda nüfusun büyük çoğunluğu köylülerden oluşur. Kentli olmayan nüfusun bir bölümü ise yerleşik bir hayat sürmeyen ve iktisadi açıdan daha ziyade hayvancılık ile uğraşan konar-göçer unsurlardır.

Osmanlı tarihinin bütününe kapsayan bir toplum tasviri çizmek zor olmakla beraber, Öz'e göre devletleşme aşamasından Tanzimat devrine kadar olan dönemde resmî toplum tabakalaşması şu şekilde tanımlamaktadır: (Öz, 2007: 532-538) Hanedan ve saray halkı dışında Osmanlı toplumu askeriler ve reaya olmak üzere iki unsurdan oluşur. Bazen bu sınıflar askeri, ulema, tüccar ve esnaf, reaya (köylü-çiftçiler) olmak üzere dört unsur olarak da tasnif edilebilir. Bunlar içinde bir tek reaya vergi vermekle yükümlü idi. Bu geniş kütle içinde çiftçi-köylüler, konar-göçerler ve kasaba ve kentlerdeki zanaat erbabı, tüccarlar ve hizmet sektörü mensupları vardı. Tanzimat öncesinde reaya terimi gayrimüslim vergi mükellefleri anlamına da gelmeye başlamıştır ama klasik devirde reaya, reaya ve berâyâ⁵ gibi tabirlerle kastedilen vergi veren halktır. Reayadan askeri sınıfa geçme durumu da söz konusu olabilirdi. Bu statüye geçiş ancak bir padişah beratı ile mümkündü. Yani Osmanlı toplumunda kişinin statüsünü belirlemede padişah iradesi temel etkendi.

Genel olarak devletleşme dönemine bakıldığında I. Murad'dan başlayan kurumsallaşma süreci II. Mehmet'e kadar devam etmiştir diyebiliriz. Bu devirde ya kurumlar yeniden oluşturulmuş veya fethedilen yerlerdeki mevcut uygulamalar geliştirilerek uygulanmıştır (Eroğlu, 2006: 35). Tımar sistemi ve ulema bürokrasisi kurumsallaşma sürecinin en önemli etmenleri ve dolayısıyla meşruiyetin kaynağı olmuştur. Bilindiği üzere bu kaynaklar 1453 sonrası dönemde daha da profesyonelleşerek imparatorlukta önemini devam ettirmiştir.

---

⁵ Halkın kılıç kullanabilenleri ve vergiden muaf kısmı

2.2.1. Devletten İmparatorluğa İktidarın Meşruiyet Kaynakları

2.2.1.1. Tımar Sistemi

Osmanlı ve onun siyasal düzeni ve devlet kavramının kökleri toprak politikasına dayalıdır. Bu toprak sistemi sayesinde Osmanlı köylüleri ve toprağı doğrudan kontrol etmeyi hedeflemiştir. Bu sistem despot idarenin askeri ve mali ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde genişletilmiş ve devletin tek endişesi tımar gelirlerinin devamını sağlamak olmuştur. Bu, ayrıca nüfusun çoğunluğunu oluşturan köylüleri devletin kontrol etmesini sağlamıştır. İnalçık'a göre, tipik Osmanlı eyaletlerinde geçerli olan bu sistem orduyu ortaçağ ekonomisine dayanarak ayakta tutabilme kaygısından doğmuş ve imparatorluğun eyalet yöntemiyle mali, toplumsal ve tarımsal politikalarına biçim vermiştir (İnalçık, 2009: 111). Nitekim bu politikaların hemen hemen hepsi devletin askeri ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla geliştirilmiştir.

İslamiyet'in doğuşu esnasında *ikta* adı verilen tımar sistemi Türklere Anadolu Selçuklu Devleti'nden geçmiştir. Bu sistem Osmanlı tımar düzeninin esasını teşkil ederek, 19. yüzyıla kadar hayatini sürdürmüş, küçük tarımsal üreticilik esas olmuştur (İnalçık, 2009: 111). Osmanlı döneminde ise I. Murat zamanında başladığını ve bunun devletleşme/kurumsallaşma sürecinin bir parçası olduğunu belirtmek gerekir. Gaza ruhunun bir göstergesi olarak ganimet anlayışının farklı bir modeli olan bu sistemle I. Murat'ın fetih ruhunu canlı tutmak ve artırmak için alınan vilayetlerin tımar erleri arasında bölüştürdüğü görülmektedir. Fakat bu sistemi tam anlamıyla sistemleştiren Fatih Sultan Mehmet olmuştur.

Tımar sistemi, Osmanlı toplum yapısının temelini oluşturur. İmparatorluğun mali- idari ve askeri yapılanması bu sisteme göre şekillendirilmiştir. Yöneten-yönetilen ilişkilerinin ve Osmanlı toplumsal kurumlarının biçimlenmesinde tımar sisteminin rolü büyüktür. Ortaylı'ya göre en geniş anlamıyla tımar sistemi: mülkiyeti devlete ait olan bir arazinin gelirlerinin tümünün veya belli bir kısmının, dirlik olarak havale yoluyla bir kamu görevlisine devri ve bu devir karşılığında belirli bazı hizmetlerin bu görevliye yüklendiği; mali, idari ve askeri amaçları olan bir sistemdir (Ortaylı, 1979: 91). Bu sistemde toprağın mülkiyeti tımar sahibine geçmemektedir.

Para ekonomisinin gelişmediği hemen tüm geleneksel toplumlarda tımar sistemine benzer bir uygulamanın varlığı görülmektedir. Ayrıca tımar sistemi toplumda feodal ilişkilerin gelişmesini önleyen bir araçtır (Timur, 1979: 154-155).

Tımar sisteminin çalışma şeklini anlattığı aynı eserinde İnalçık, tımar sistemini kurmak ve merkezi bir denetim sağlamak için hükümetin eyaletlerdeki bütün gelir kaynaklarını ayrıntılı olarak saptamak ve bu kaynakların tımar olarak dağılımını gösteren defterler düzenlemek zorunda olduğunu vurgular (İnalçık, 2009: 112-113). Fetihler sonrası Osmanlı'ya eklenen yeni toprak arazilerinin merkezi yönetim tarafından gönderilen tahrir emini ve il yazıcısı tarafından önce tahriri yapıp o sancağın gelir kaynaklarının belirlendiği görülmektedir. Hane adına belirlenen ve deftere kaydedilen vergiler toplamları köyden köye değişiklik gösterir ve bu gelirler daha sonra devlet hazinesi için gereken yüzde ayrıldıktan sonra tımarlara dağıtıldığı da kaynaklardan ortaya çıkmaktadır.

Tımar sistemi yüzeysel olarak ortaçağ Avrupa feodalizmine benzer; ancak ikisi arasında temel ayrılıklar vardır. Devlet, tımar sistemini uygulayabilmek için, toprak üzerinde hiçbir özel iyelik hakkıyla engellenmeksizin kendi mutlak denetimini kurar. Osmanlı devleti, daha önceki İslam devletleri örneğine uyarak, bütün tahıl ekilen tarım topraklarının “miri” yani devlete ait olduğunu ilan etmiştir. Yalnız mülk ve vakıf toprakları bu kuralın dışında tutulmuştur. (İnalçık, 2009: 113)

Özel mülkiyeti kesinlikle görmediğimiz bu sistemde tarım arazisi devlete ait ve toprağı işleyen köylüler ise kiracı konumundadır. Toprağı satmak, bağışlamak ve izinsiz olarak başkasına aktarılması kesinlikle mümkün değildir. Toprak üzerinde etkili ağalar özel mülkiyet hakkı edinmek için uğraşmalarına rağmen Osmanlı'da böyle bir şey olmaz idi. Bu konuda sorunlar diğer imparatorluklarda olduğu gibi Osmanlı'da da çıkmıştır. Tamamen toprak sistemi üzerine kurulu bu iktidar sisteminde dönemsel olarak gerçekleşen sorunlar sonucunda özel mülk ve vakıf topraklarının alanlarında artış gözlenmiş ama özellikle klasik dönemde merkezi otorite sağlandığında devlet denetimi tekrar sağlamıştır.

Kendilerine tımar tahsis edilen tımar sahipleri, tımarın bulunduğu topraklarda yaşar ve gelirine göre asker yetiştirerek bunlarla birlikte seferlere iştirak ederdi. Bu kapsam içinde her sipahi, tımarındaki toprağın ekilmesinden ve vergilerin toplanmasından sorumlu tutulmuştur. Ayrıca her sipahi, köylerde düzeni sağlamakla da görevlidir (Ortaylı, 1979: 94). Tımar sahibi olan sipahi, kendisine tahsis edilmiş

olan miri araziyi işletmek üzere reayaya kiraya verir ve reayadan devletin alacağı vergileri tahsil etme hakkına sahip olurdu. Bu görev dahilinde tımar sahibi, reayanın çalışmalarını denetlemek hakkına da sahiptir.

Reaya karşısında sipahinin bazı hakları vardı. Reaya askeri sınıftan tamamıyla ayrı, üreten ve vergi veren kişiler idi. Kanuni konumları kentli ve göçebelerden ayrı köylü halktı. Ekilebilir toprak 15. yüzyılda emekten daha bol olduğu için reaya bütün tarımsal girişimleri vazgeçilmez ögesi idi. Köy nüfusunun azlığı ve tımarlarda kullanılmayan toprak bolluğundan dolayı, tımarlılar birbirlerinin reayalarını kandırmak için sürekli savaş halindeydiler. 16. yüzyılda değişim görüldü. Ekili alan büyük ölçüde genişledi. Nüfus artışı da paralellik gösteriyordu. Toprağın değeri arttığı gibi toprak gelirleri de artmıştır. Toprağı bırakan köylülere karşı yasaların gevşemesi de köyden kente doğru nüfus artışını teşvik etmiştir (İnalçık, 2009: 115-116).

Merkezi idare, devletin mali, idari ve askeri yapısının temelini oluşturan tımar sisteminin bozulmaması için çeşitli denetim mekanizmaları oluşturmuştur. Bu amaçla beylerbeyi⁶, sancak beyi, subaşı ve tımar sahiplerini sürekli bir denetim altında tutarak bir yandan tımar sistemini, bir yandan da reayanın haklarını korumaya çalışmıştır. Sipahilerin reayaya zulmetmesini önlemek amacıyla da reayanın tüm devlet makamlarına başvurabilme hakkını saklı tutmuştur. Ancak zamanla yanlış uygulamalar yüzünden imparatorluk döneminde 16. yüzyıl başlarında sistemde çatlaklar oluşmuş, Osmanlı toplum yapısında bozulmalara yol açmıştır.

Tımar olarak dağıtılacak toprak ihtiyacı, devleti sürekli olarak yeni girişimlerine zorlamış olmalıdır. Savaşta kahramanlık gösteren Alplerin tımar toprağı alabilmesi onları savaş yanlısı olarak bir yol izlemelerine sebebiyet vermiştir. Böylece Tımar ihtiyacı Osmanlı'nın toprak kazanması için itici bir güç oluşturmuştur sonucuna varılabilir.

Sonuç olarak, tımar sisteminde asıl amaç, Osmanlılarda devletin daha başlarda birkaç parçaya bölünmesini esas alan eski Türk aşiret zihniyetinin yerine tamamen merkezi-üniter bir devlet anlayışının ortaya konmak istenmesidir. Osmanlı devletinde son halini alan bu uygulama soy asilzadeliği fikrini bertaraf etmeden

---

⁶ Beylerbeyinin devlet yönetimindeki yeri ve önemi için bkz. Köprülü, "Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri", s.46

büyük devlet olunamayacağını ispatlamıştır (Tabakoğlu, 2012: 23). Bu sistemin ikinci önemli özelliği de gelenekçiliktir. Gelenekçilik geçmişin tecrübe birikimine sahip çıkmaktır. Bu aslında İslam'ın örf, adet ve *istishab*⁷ anlayış ve uygulamasının bir uzantısıdır ve Osmanlı sistemine yeni şartlara uyum ve esneklik özelliği vermiştir. Böylece Osmanlı asırlarca çok dinli, çok kavimli bir sosyal teşkilatı ayakta tutabilme gücü gösterebilmiştir.

İlk dönem Osmanlı tarihinin bozkır geleneğinden kaynaklanan fetihçi yapısının en önemli özelliği yeni fethedilen yerlerin fethi gerçekleştiren beylere verilmesi idi. Yani ekonomik açıdan nemalanıyordu. Tımar sisteminin öncüleri olan bu kültür ile aşiret yapısında uygun olarak beyler, dışarıdan yabancılara karşı Türk fetihlerinin sağlanması, içerde ise beyliklere karşı Anadolu coğrafyasının tek hâkimi olma ve reayaya karşı hâkimiyetini meşrulaştırma çabaları açısından Osmanlı fetihlerine önemli katkıda bulunuyordu. Osman ve Orhan Bey zamanında mekân/toprak olarak büyüyen Osmanlı I. Murat döneminde kurumsallaşmaya da başlamıştır (Eroğlu, 2006: 22).

Osmanlı ele geçirdiği beylik topraklarını takip ettiği fetih siyasetinden dolayı yeni bir idari sistemi içine almamıştır. Aynı dile, kültüre ve inanişsa sahip beyliklerin ele geçirilmesi konusunda katı bir savaş ortamı ve –Karamanoğulları istisna- büyük bir direnişle karşılaşmamışlardır. Bunu temin etmek için Tımar sisteminin uygulanması önemli ölçüde etkili olmuştur. Bey ailelerinin hukukunu gözeterek onların mülklerini muhafaza etmiştir. Tımar sistemi ile yerel halkın tepkilerini dengeleme siyaseti güderek hem isyanlara engel olmuş hem de daha sonra o bölgeye getirilen Osmanlı kültürünü kullanarak kendi tarafına çekmeyi yeğlemiştir. Bu siyasetin bir göstergesi de beyliklerin idari yapılarının korunması olmuştur. Böylece ani uygulamalarla yerleşik sistemi alt üst etmeyip son derece pratik ve aynı zamanda pragmatik bir yaklaşım ve anlayış tatbik edilmiştir. Muhtemelen beyliklerin adlarının dahi değiştirilmemesinin altında bu hassasiyet yatmaktadır.

---

⁷ Mazide sabit olup bilahare tükendiği kesin bilinmeyen bir şeyin hala devam ettiğinin sayılması.

2.2.1.2. Ulema bürokrasisi

Din ve yöneten-yönetilen ilişkisine dayalı siyaset, ister ayrı ayrı, isterse birlikte ele alınsınlar insanlık tarihiyle birlikte ortaya çıkan olgulardır. Hemen hemen bütün sosyokültürel sistemlerde en basitinden en karmaşığına en eskisinden en modernine kadar din ve siyaset/devlet adını taşıyan kurum ve kavramlara rastlanır. Toplumun tabiatı gereğı dinden ve yönetim olgusundan bağımsız olarak ele alınamayacağı söylenebilir.

David Easton'un da belirttiğı gibi her siyasi sistemin, toplumdan gelen taleplere bir şekilde cevap verebilmesi ve hayatiyetini sürdürebilmesi için sistemden yana olduğunu açıkça gösteren, sistemin meşru olduğuna inanan ve sisteme duygusal yakınlık gösteren bir siyaset grubu veya zümresi tarafından desteklenmesi şarttır. Böyle bir siyaset grubuna dayanmayan devletin yıkılması kolay olur (Akt. Duverger, 1998: 207). Osmanlıda da böyle bir grup her zaman mevcut olmuş, devleti sahiplenerek siyasi sistemin korunmasında katkıları olmuştur. Bu grup devletleşme döneminde çoğunlukla ulemadan teşkil edilmiştir. Çünkü bu dönemler din meşruiyet kaynağının ağırlıkta olduğu dönemlerdir.

Din, Osmanlı devletinde padişahın ve yönetici sınıfların kendi aralarında ve halkla uzlaşma ve muvafakat içerisinde ilişki kurmalarını sağlayan çimento ise, bu çimentonun hayata geçirilmesindeki baş aktör ulemadır (İslamoğlu, 1991: 40-41). Osmanlı, ilim gücünü elinde tutan, toplumun ilmi-dini önderliğini yürüten ulemaya ayrı bir önem vermiş, padişahlar ulemaya büyük ilgi göstermişlerdir. Osmanlı kuruluşuna bizzat katılan Edebali gibi ulema ve dini liderler, başlangıçta tarikatların içinden gelen sivil dini liderler olarak faaliyet gösterirken zamanla devletle bütünleşerek resmi hüviyet kazanmışlardır.

Ulema devletten ve padişahıtan bağımsız ayrı bir güç ve mevkide olmayıp devlete bağılı devletin hiyerarşik yapısında padişahın emrinde veya yanında bulunan bir grubu temsil etmektedir. Okumuş'a göre padişahın hem sultan hem de halife olması onun hem maddi hem de manevi otorite sahip olduğu anlamına gelmekte, bundan dolayı ulema devlet idaresinde merkezi bir rol oynamakta, halkla ilişkileri sağlama ve padişahın iktidarına halk arasında sağlam destek olma yönünde katkılarda bulunmaktadır. Başında şeyhülislamın bulunduğu ulema sınıfının en

önemli işlevi siyasi otorite ve iktidarı; sultan-halifenin makamını ve yaptıklarını, işlediği siyaset ve aldığı kararları dini nokta-i nazardan meşrulaştırmasıdır. Halife-sultanın iktidarda kalmasının temel şartıdır. Bu nedenle sultanın kendi örfi karar ve uygulamaları da dahil bütün kanun ve icraatlarını, dini meşrulaştırmadan geçirmesi gerekmiştir (Okumuş, 2005: 112-113).

Osmanlı devleti, imparatorluğun din işlerinin yürütülmesi için büyük ve güçlü bir hiyerarşi oluşturmuştur. Kuşkusuz bu hiyerarşinin oluşumunda rol alan aktörler, ulemadır. Ulemanın, oluşumunda aktörlük yaptığı bu hiyerarşi ve onun içinde yer aldığı bürokratik yapı, bir yandan kendi içinde güçlü bir ilişkiler ağı geliştirirken, bir yandan da diğer yöneticileri ve padişah ile verimli bir işbirliği mekanizması sağlamış, padişahın dini meşrulaştırımını gerçekleştirmiştir (Voll, 1991: 70). Esasen Osmanlı din-devlet ilişkisinin temel özellikleri Gülhane hattının ilanına kadar değişiklik göstermemiş, genel çizgiden sapma olarak adlandırılabilir temel değişimlerle karşılaşmamıştır.

Okumuş'a göre askeri bir yapılanmaya sahip olan Osmanlı Devleti'ne objektif ölçütler içerisinde kalarak bakıldığında, onun İslamiyet'in Sünni-Hanefi versiyonu ile çok yakından bir ilişki içinde olduğu görülür (Okumuş, 2005: 75). İlk kuruluş aşamasında itibaren dini renge bürünen ve devletleşmesiyle birlikte bünyesinde kurumsal ve bürokratik düzlemde dine yer veren Osmanlılar, yönetimlerini padişahından tutun en alt kademesine ve birimine kadar dini alanın kapsamı dahilinde görmüş, kendilerinden önceki Müslümanların devletleri gibi kurumlarını İslami esaslara göre biçimlendirmeye çalışmışlardır. Kökeninde, kâfirlerin topraklarını fethederek "İslam dinini yaymaya ve *i'la-yı kelimatullah'a* dönük kutsal emri yerine getirmeye adanmış bir askeri müessese yatan" (Palmer, 1993: 5) Osmanlı devletinin dini bir karakter arz ettiğini, din ve İslam hukukuyla iç içe geçmiş bir organizasyon olduğunu söylemek mümkündür. Geleneksel siyasi bir yapıya sahip bulunan Osmanlı devleti, meşruiyetini temelde dinden, Sünni İslam'dan sağlayan bir devlettir (İnalçık, 1998: 319). Meşruiyet ilkesi toplumun devlet icraatının geleneksel hakları hayata geçirdiğine dair inanç sahibi olmalarını sağlar.

Bu durumda Osmanlı Devleti'nin sözü edilen dini yapısı gereği, ekonomik sisteminde ekonominin alt yapısını oluşturmuş olan toprak düzeninde, vergi

sisteminde, hukuk sisteminde, eğitim kurumlarında, kısaca bütün kurum ve kuruluşlarında bazı istisnai durumlar olmakla birlikte dine belirleyici bir rol verdiği söylenebilir (Okumuş, 2005: 80).

Osmanlı yönetiminin resmen bağlı bulunduğu Şeriat ve kanunlar, yönetimin ve padişahın iradesini sınırlamış, adalet üzerine hükmetmesini sağlamıştır. Padişah kendini devletin sahibi değil başı saymaktaydı. Bazen sultanlık tarafını kullanıp keyfice davranabilmekte idiyse de yaptıklarının meşruiyeti için Şeyhülislam'dan fetva almaktaydı. Padişah çıkardığı ferman ve kanunnameleri meşrulaştırmak için devlet içinde en nüfuslu ve en önemli makamda oturan şeyhülislamdan şeriata uygun olduğuna dair fetva almak zorunluluğu duymuşlardır. Yani toplum için padişahın aldığı kararların mutlaka şeriata uygun olması gerekmiş ve böylece ulema sınıfının özellikle devletleşme döneminden itibaren yönetime katılması ve iktidarın meşrulaştırılması sağlanmıştır.

2.3. 1453 SONRASI İMPARATORLUK DÖNEMİ

Osmanlı, 13. yüzyıl sonlarına doğru kuzeybatı Anadolu coğrafyasına yerleşen küçük bir boydan 14. yüzyıl ikinci yarısından itibaren bir devlete ve yaklaşık 100 yıl sonra 15. yüzyıl ortasından itibaren büyük bir dünya hâkimiyetine dönüşen, siyasi, askeri, sosyal, kültürel ve ekonomik yapının üzerine kurulmuş imparatorluk halini almıştır.

Bu bölümde İbn Haldun'un devlet anlayışından bahsetmemiz de yerinde olacaktır. Bir devlet Haldun'a göre beş aşamadan geçer. İlk aşamada zafer ve maksatlara erişme aşaması: devletin toprakları alınır, vergiler konur. Kuruluş için gerekli, kaynaklar ve düzen sağlanır. İkincisinde egemenliğin kişiselleşmesi aşaması: tek bir kişinin *asabiyyesi*, bütün herkes üzerinde egemen kılınır. İktidara gelirken işbirliği yapılan ortaklar uzaklaştırılır. Üçüncüsü özveri ve rahatlık çağıdır. Devlet artık servet biriktirir, bayındırlığı geliştirir, reayalarına makam dağıtır. Dördüncüsü kanaat ve barışla yaşama çağıdır. Devlet kendinden önceki durumu aynıyla sürdürür. Bir anlamda duraklamadır. Son aşama ise israf çağıdır. Önceden biriktirilenler yenir. Devlet artık ihtiyarlamıştır (Haldun, 1954:470-474). Burada üçüncü ve dördüncü

aşamalar göçebeliğin unutulduğu çağlardır. Devleti kuran sülalenin cesareti azalır. Devlet organizmalar gibi doğar, büyür ve ölür.

İbn Haldun'un bu devlet aşamalarına göre, beylik dönemi birinci, devletleşme dönemi ikinci ve imparatorluk dönemi üçüncü aşama olarak kabul edilebilir. Refah ve özverinin gerçekleşmesi için hukuk ve adaletin iyi bir şekilde yerleşmesi gerektiği açıktır. Vergi verenlerin korunması anlamında adaletin sağlanması en önemli hükümet işidir.

14. yüzyılın başlarında, küçük bir beylik olarak siyasi kurumlaşma sürecine başlayan Osmanlı Devleti, kendine özgü klasik yapısını yine bu dönemde oluşturmuştur. Çok uluslu ve geniş coğrafyalı bir devletin güçlü merkezi otorite temeline oturmuş siyasi iktidar anlayışı, özellikle Fatih Sultan Mehmet'in saltanatı sırasında yönetim geleneği olarak kurumlaşmıştır. Fatih'in, merkezî ve güçlü iktidar anlayışı, egemenliğin bölünmezliği için aldığı bir takım tedbirleri uygulamaya esas alması, bölünmeci eğilimleri sistemli bir şekilde engellemiş ve bu üniter-merkezi dünya devleti yönetimi kendisinden sonra gelen sultanlar tarafından da önemli ölçüde sürdürülmüştür. Böylece idari ve iktisadi anlamdaki merkezkaç sistemi ile siyasi merkezîyetçiliğin çevrelediği özerk ve demokratik süreçler Selçuklu ve Osmanlı otoritesinin bin yıla yakın bir zaman dilimini kapsamasının temel sebeplerindendir.

Özellikle bu üniter-merkezi dünya devleti anlayışı 1453 sonrası Fatih Sultan Mehmet'in büyük uğraşları ile ortaya çıktığı açıktır. Bu durum, gelenek haline gelen ve başa geçen Türk hükümdarının kanunname çıkarması ile ortaya konmuştur diyebiliriz. Osman Gaziden sonra da devam eden bu olay Osmanlı'nın büyümesine neden olmuş ve Osmanlı İmparatorluğu'nun gerçek kurucusu sayılan Fatih Sultan Mehmet'in biri reaya için, diğeri devlet teşkilatı için çıkarmış olduğu iki kanunname esas etkiyi göstermiştir. Nihayet, imparatorluğu bir cihan imparatorluğu durumuna getiren Kanuni Sultan Süleyman'ın kanunnamesi de bu büyümenin en ihtişamlı olduğu döneme sebebiyet vermiştir. Sırf sultanın iradesine dayanan kanunlar mecmuası ve yasa olan bu kanunnamelerin şeriatla bir ilgisi yoktur ve üniter devlet anlayışının esaslarını oluşturduğu aşikârdır.

İmparatorluk dönemine gelindiğinde sosyal tabakalaşma da belirgin hale gelmiştir. Yarı göçebe hayattan şehir hayatına dönüşüm yaşayan Osmanlı toplumunda iki ana sınıf mevcuttur. Biri padişahın kendilerine dini ya da idari yetki tanıdığı kimseleri yani saray memurlarını, mülki memurları ve ulemayı içine alan askeri sınıf; diğeri ise vergi ödeyen idareye katılmayan reaya sınıfı idi. Tabakalaşmada mali düşünce etkili olduğu ortadadır. Askeri zümre saray halkı, ilmiye, seyfiye ve kalemiyeden oluşmaktadır. Reaya ise yerleşik veya yarı yerleşik bir düzen içerisinde yerleşim, hukuk ve din bakımından ayrıma tabi tutulabilir. Şehirli reaya esnaf ve tüccarlardan ibaretti. Köylü ise tımar ve vakıf gibi zira toprakların reayasıdır. Konar-göçerler ise hayvancılıkla uğraşan yarı göçebe aşiretlerdir (Tabakoğlu, 2012: 30).

Reayadan yalnızca sınırlarda savaşçı ve medresede iyi eğitim sonrası sultanın beratını elde edenler askeri sınıfa geçebilirdi. Kamu hizmetleri yerine getirme karşılığında belirli bir vergi muafiyeti tanınan kimseler vergi mükellefiyetine göre ortada bir sınıf temsil ederdi. Bu dönemde artık resmi-toplumsal zümre oluşumu söz konusu oluyor, tüccarlar ve köylüler şeklinde bölünmeler başlıyordu. Tüccarlar resmi zümreden daha dindar iken, ekonomik siyaset karşısında karşılaştıkları engeller, resmi düzene muhalif konumda olmalarını kolaylaştırıyordu. Loncalar halinde örgütlenmiş olmalarına rağmen etkinlikleri devlet tarafından kısıtlıydı. Köylüler ise iktisadi siyasetin ve vergi uygulamalarının yükünü en ağır çeken kesimdi. Loncalar, köy-aşiret kurulları yerel yöneticiler tarafından denetleniyor ve özerkleri. Yönetilenler çoğunlukla padişaha değil bu kurullara sadakatle bağlı. Yönetenler: Askerler (Maaşlılar-Tımarlı) – Ulema; Yönetilenler: kentliler (Lonca esnafı-tüccarlar), alt tabaka uleması, köylüler, göçebeler.

2.3.1. İmparatorluk Döneminde İktidarın Meşruiyeti

Osmanlılar beylik dönemi itibariyle iktidarlarını meşrulaştırmak amacıyla değişik kaynaklardan faydalanmış, devletleşme döneminde yani I. Murad sonrası ise aktif bir biçimde Tımar sistemi aracılığıyla eyaletlerin idari sisteminde bir “devamlılık” sağlamaya muvaffak olmuştur. Bu dönem itibariyle askeri ve mali

teşkilatlanma daha profesyonel hale gelmiş ve merkezi olma yolunda önemli adımlar atılmıştır.

İmparatorluğa geçişte II. Mehmet, Osmanlı hükümdarına dolayısıyla kendine daha öncekilerden farklı olarak yeni bir anlam ve kutsiyet yükledi. Hanedanlık tarihine bakıldığında başa geçen kişilerin hâkimiyetlerini meşrulaştırmak için kendisine siyasi ve dini bir takım dayanaklar bularak hükümdarlığını meşrulaştırmaya çalıştığı görülür. En çok kullanılan yöntem ise ilahi bir dayanak yani tanrı idi. “Kut” almış kişi, “Allah’ın yeryüzündeki gölgesi” gibi yöntemler Türkler tarafından sıkça kullanılmıştır. II. Mehmet döneminde bu nitelik sistematik bir hal almış ve hem kanunlara hem kaynaklara yansımıştır. Böylece bu ilahi meşruiyet hukuki bir şekle de bürünmüş oldu.

II. Mehmet’in tahta geçmesi ve özellikle 1453 fethi ile birlikte yeni bir süreç başlamış oldu. Fatih Sultan Mehmet dört halifeden bu yana en saygın Müslüman hükümdar olmuş, İslam dünyası da gazaya en büyük güç ve etki kaynağı olarak bakmaya başlamıştır. Fatih İslam, Türk ve Roma evrensel egemenlik geleneklerini kendi kişiliğinde birleştirdiğini iddia ediyordu. İstanbul’u bir dünya imparatorluğu merkezi yapmak gayesiyle ise Rum ve Ermeni patriklerini İstanbul’a getirtmiş, bu konudaki ısrarını yerine getirmiştir.

Osmanlılık ideolojisi kavramının bu zaman diliminden sonra kullanılması daha yerinde olacaktır. Fetihle birlikte sadece Bizans ortadan kaldırılmamış, dünya ekonomik ve siyasi hayatının merkezi konumundaki İstanbul’un alınması Osmanlı payitahtı yapılmış ve devletten imparatorluk sürecine girilmiş oluyordu. Rumeli ve Anadolu’nun büyük padişahı unvanıyla iktidarını meşrulaştıran Mehmet, öncelikle ulemanın ve devlet yönetiminde etkin olan eski güçlü ailelerin güçlerini kırmaya girişti ve bunda başarılı oldu.

Bu dönemde yönetsel sorgulamayla da bu güçlü ailelerin güçlerinin kırılmasıyla neredeyse hiç karşılaşılmamıştır. Göküş’e göre, yöneten-yönetilen ilişkisi tamamen siyasi otoritenin başındaki kişi tarafından belirlendiği, baştaki sultanın Allah adına davrandığı ve halkın sorgusuz sualsiz bunu kabullenmesi siyasi ilişki olarak yöneticinin ağırlığını ön plana çıkarmıştır. “Padişah sadece halkının refahını düşünür ve onların iradesini temsil eder” düşüncesi ve buna ek olarak “ona

başkaldırmak Allah'a başkaldırmak demektir" düşüncesi muhalefeti imkânsız hale getirmektedir (Göküş, 2010: 229). Bu yüzden de ulemanın önüne geçen Fatih artık Osmanlı'yı istediği konuma getirmek için reformlarını daha rahat gerçekleştirmiştir.

Fatih Sultan Mehmet'in amacı ne yeni bir millet yaratmak, ne mensubu olduğu geleneği reddetmek, ne de başka bir medeniyetin içerisine girerek orada yok olmak niyetindeydi. Tek uluslu tek dilli tek dinli devlet yapısından çok uluslu, çok dilli ve çok dinli bir imparatorluk yapısına yani devletten imparatorluğa dönüştürmek için uğraşmış bunu yaparken de siyasi ve askeri meşruiyet zemini yaratmaya çalışmıştı. Kendini hem Osmanlı hükümdarı hem de *Ebu'l feth* Roma İmparatoru olarak kabul ettirmişti. Çok ulusluluk çok dinlilik gereği yönetimde Osmanlıya hizmet eden gayrimüslimlere de yer vermeye başlayan Mehmet devşirme sistemini kurdu. Devlet yönetiminde bütün idari işleri kullara yani devşirmelere vermeye başladı.

Böylece Fatih hem kul sistemi ile yeni bir bürokrasi ortamı ortaya koyuyor, Şeri ve Örfi Hukuk bağlantısını oluşturmak için çaba sarf ediyor ve reayanın huzuru ve devlet geleneğinin kurumsallaşması için kanunnameler çıkarıyordu. Daha önceki padişahlar da tahta geçtiklerinde kendi fermanlarını çıkarıp sistemini kurmaya çalışıyordu ama hiç birisi Fatih'in gerçekleştirdiği düzen kadar sağlam gerçekleşmemişti.

Devletleşme döneminde ancak bir provasını gördüğümüz Osmanlı hanedanının otoritesini kuvvetlendirme süreci, özellikle de bir kul kurumunun oluşturulması şeklinde Fatih döneminde bütün ihtişamı ile sahneye çıkmıştır. Bütün gücü tek elinde toplayan Osmanlı sultanının tartışmasız en iyi örneği olan Fatih, dönemi itibariyle Osmanlı'da egemenlik dolayısıyla da meşruiyet kavramının gelişiminde bir dönüm noktasıdır.

Bu dönüm noktasının oluşturulması esnasında geçen süreç üç kaynağa indirgenebilir: çoğu kanun veya kanunnameler kaynağı bakımından nesiller boyunca halk tarafından izlenen ve uygulanan yerel örf ve adetleri esas almaktadır. Aynı zamanda hükümdarın egemen gücü eski İran ve Türk kaynaklarından gelen uygulama ve kavramları devlet hukukuna dönüştürmekte idi. Üçüncü olarak günün

ihtiyaçlarına cevap veren fermanlar, genel kurallar içerdiği zaman birer kanun niteliğini kazanıyordu.

Sonraki dönem padişahlarının katkılarıyla merkez ve taşra bürokrasisi, mutlak otoriteyi temsil eden Osmanlı sultanının konumunu güçlendirecek biçimde yapılandırılmıştır. Dünyevi yetkilerin yanı sıra 1517’de Halifeliğin Osmanlılara geçişi ile birlikte dini yetkilerde eklendi. Dünyevi ve ruhani yetkilerle donatılmış sultanın üzerinde tanrı haricinde hiçbir otorite mevcut değildi. Bu düşüncenin bir yansıması olarak, Osmanlı sultanları kendilerini Allah’ın dünyadaki gölgesi olarak telakki ediyorlardı (Acun, 2012: 47).

Bu bakımdan Fatih dönemi meşruiyet kaynaklarını ulema bürokrasisinin yerine geçecek kul bürokrasisi, devlet içinde eşitlik ve adaleti getirecek millet sistemi ve şeri-örfi hukukun birlikteliği sayesinde sağlanacak adalet duygusu şeklinde sıralayabiliriz. Burada beylik ve devletleşme dönemlerinde olduğu gibi geleneksel meşruiyet kaynaklarından bahsetmemiz yerinde olacaktır.

2.3.1.1. Kul (Devşirme) Sistemi

Osmanlı hükümdarları devletin yönetimi esnasında güçlerini kullanmak ve bunun devamlılığını sağlamak açısından iktidarın kendi şahıslarında toplandığı bir yönetim tarzı gerçekleştirmişlerdir. Bunu yaparken kullandıkları meşru kaynaklardan biri de bürokrasinin farklı türleridir. İdari görevlerde kullandıkları ulema ve kullar burada en çok göze çarpan bir tarzdır. Sarayda eğitim görerek idari görevlere alınan bu kesim içinde kullar icra yetkisi ulema ise hukuki ve mali meselelerin yönetim ve denetiminden sorumluydular.

Osmanlı İmparatorluğu, Klasik Çağ adlı eserinde İnalçık devşirme sisteminden ayrıntılı bir şekilde bahsederek bu sistemi Osmanlı devlet idaresinin temel kurumlarından biri olarak tanımlamıştır (İnalçık, 2009: 83). Ona göre bu sistem, yani sarayda ve devlet hizmetinde gençler yetiştirilmesi Osmanlılara, Ortadoğu İslam devletlerinden gelen eski bir gelenektir. Anadolu Selçukluları döneminde de kul kökenli ünlü kumandanlar olmuş ve sadece askeri hizmetler için kullanılmıştır. I. Murat devrinde yeniçeri ordusu savaş esirlerinden kurulmuştur. Osmanlı idaresi kendi reayası Hristiyan halkından aynı amaçla çocuk toplama

yöntemi getirmiştir. Devşirme oğlanı denilen bu çocuklar, esir sayılmazdı. Devşirme, Osmanlı kul sistemine getirdikleri önemli bir yeniliktir. Yine İnalçık'a göre, bu sistem merkeziyetçi bir imparatorluk kurmaya çalışan I. Bayezid devrinde tam bir gelişme gösterdi. Tahrir defterlerinde bu devre ait kayıtlar onun yalnızca yüksek idari-askeri makamlara değil, tımarları da kullara verdiğini göstermektedir.

Mutlak merkeziyetçi imparatorluğunu kurarken II. Mehmet kul sistemini geliştirmiş ve veziriazamlık dâhil olarak devletin icra makamlarını kulların eline vermiştir. Bu devirde ulema vezirliği, yalnız padişah kullarına mahsus bir makam sayılmaktaydı. Kullardan oluşan kapıkulu, ilk devirde devlet içinde üstün nüfuzu olan güçlü uçbeyleri karşısında, Osmanlı padişahlarının merkezi otoritesinin kurulmasına başlıca faktör olmuştur. Kul sistemi Süleyman ve ilk iki halefi zamanında en geniş uygulama aşamasına erişmiştir. Kulların menşei başlangıçta en çok savaş esirleri idi. I. Bayezid zamanında kullara devşirmeden gelen çocuklar da katılmıştır. 16. yüzyılda ise 7-8 bin olan kulların üç bin kadarı devşirmelerden oluşuyordu. Bunlar sadece yönetim katında değil ayrıca sarayda diğer görevlerde de kullanılmaya başlamıştı (İnalçık, 2009: 84).

Osmanlı'da iktidarın meşruiyeti konusunda Fatih Sultan Mehmet döneminden iki önemli olay olan fetih ve Çandarlı Halil Paşanın katli bu sistemin kurulması bakımından dikkat çekici etkenlerdir. Fetih ile gazanın gerçek liderliği İslam âlemini de göze alarak Osmanlı'nın eline geçmiştir. Çandarlı'nın katli ise artık kul sisteminin tam olarak başlaması anlamına gelir. Egemenliğin tanrı tarafından verilmiş bir vazife olduğu ve toplumun esnekliğinin tek bir hükümdarın varlığına bağlı olduğu siyasetin gereği olarak algılanmış ve kul sistemi de buna bağlanarak genel bir meşru otorite sağlanmıştır bu dönemde.

Çandarlı'nın katli ve kul sisteminin gelmesi esasen Osmanlı İmparatorluğunda iki muhalif devlet adamı kanadının ortaya çıkmış olduğunun da göstergesiydi. Biri çok öncelerden uygulamaya başlanan medrese eğitimiydi ve burada Müslüman Osmanlı reayasından kadı, fakih ve müderris gibi ulema sınıfı için devlet adamı yetiştiriliyordu. Diğeri ise Enderun mektebiydi ve burada da dini eğitimin daha az olup savaş ve hükümet sanatlarının öğretilmesi esasıyla kullar yetiştiriliyordu.

Kul sisteminin tamamen yönetime adapte edilmesiyle Osmanlı saltanatı tam olarak başlamıştır diyebiliriz. Fatih ncesi yönetim ulemadan oluşuyordu. Fakat Fatih'in Çandarlı Halil Paşayı görevinden alıp katletmesiyle Osmanlıda ulemanın devlet içindeki konumunu ve dolayısıyla nispeten din-devlet ilişkisini etkilemiştir. Bu devrimsel nitelikteki olaydan sonra veziriazamlık makamı devşirme-kul bürokrasisine geçmiş ve böylece ilmiyenin Osmanlı yönetimindeki nüfusu nispeten azalmıştır. Yani ulema bürokrasisi yerini kul bürokrasisine bırakmıştır. Fatih, Sünni yorumu empoze ederek diğer mezhepleri göz hapsinde tutarak uzak köşelere sürmüş ve en önemlisi bir ulema bürokrasisi ortaya çıkarıp, eğitim sistemini bu çerçevede kurmuştur. Devletin memurlarını bu sınıf teşkil etmiştir.

Osmanlı, imparatorluğunu bürokrasiyle güçlendirmeye çalışırken, tarikatlardan, mezheplerden ve karmaşık dini beklenmelerden oluşan bir kitle ile karşılaşmışlardır. Muhalefet sayılabilecek bu gruplar arasında savaşçı ruhlu Türkmenler de vardır. Çünkü bu sistem ile kendi varlıklarının yönetim kademesinde zayıflayacağını düşünmektedirler. Bu muhalefet Tanzimat dönemine kadar sürmüştür.

Tanzimat dönemi ile birlikte bozulmaların başladığı kul sistemi esasen Osmanlı İmparatorluğunun en muhteşem yılları olan 15-16.yüzyıllarda meşruiyetin kaynaklarından biri olarak göze çarpmış ayrıca o zamanın hükümdarlarının da gücünü ortaya koymuştur. Çünkü imparatorluk dönemi ile birlikte Weber'in bahsettiği karizmatik liderlik anlayışı da kendini göstermektedir.

Weber bu terimi bireyi normal insanlardan ayıran ve doğauşt, insanüstü ya da hiç olmazsa istisnai bazı kudretleri belirten kişisel bir özellik olarak tanımlar. Toplumsal değişmeyi de bu özelliğe sahip kişilerin ortaya çıkışlarıyla ilgili görür. Weber toplumsal değişmeyi kültürel ve toplumsal olarak ikiye ayırır. Toplumun kültürel değişmesi doğrusal bir yönde gittikçe rasyonelliğe doğru rol almaktadır. Byden bilime, çok tanrılıktan tek tanrılığa geçiş buna örnektir. Bu değişim değerler, inançlar alanında olur. Toplumsal bünye meşruluğunu kaybettiğinde karizmatik bir lider ortaya çıkar ve eski toplumsal bünye yıkıntılarını üzerinde izleyicileri ile birlikte yeni bir düzen kurar. Weber buna karizmanın kurumlaşması adını verir (Weber, 1947:358-373).

Bu durumda Fatih Sultan Mehmet'in ulemayı yönetim dışı bırakmaya çalışarak kul sistemini getirmeye çalışması ve kanunnameleri yürürlüğe sokması da Weber'in bahsettiği rasyonelliğe doğru dönüşümün bir aracıdır diyebiliriz. Bu yönetim anlayışı ile sultan hem bürokratik anlayışı daha sistematik bir hale sokmakta hem de karizmatik lider olma özelliklerini de kendine katmaktadır.

Mazman yayınlanmamış doktora tezinde geniş ölçüde araştırdığı bu yönetim anlayışına göre bürokratik reformlar ve buna mukabil eğitim sisteminde yapılan büyük değişikliklerle hem kul sistemi getirilmiş hem de mali ve askeri alanda da kendini hissettiren bir modernleşme çabası olarak algılanabilecek bir düzenleme ortaya çıkmıştır (Mazman, 2005: 120-124).

Yine Mazman'a göre devşirme sistemi Weber'in bahsettiği sultanizmin bir parçasıydı ve böylece hem Orta Doğu hem de Rum idari mirasının bir karışımı haline gelerek ortaya konan yazılı kanunnameler sayesinde bürokratik yapının sağlam temeller üzerine oturtulması sağlanmıştır (Mazman, 2005: 148-149). Tabi burada belirtmemiz gereken önemli bir nokta da Batı yönetim anlayışı gibi bir meclis yerine Osmanlı İmparatorluğu'nda Divan bulunması ve bu tür meclisin halkın temsilinden çok sultanın temsilinden ibaret olmasıydı.

Weber'in dikkat çektiği önemli bir nokta ise bu bürokratik yapının zamanla bozulmaya yüz tutacağına yöneliktir. Mazman bu durum ile ilgili de açıklamalarda bulunmuş, özellikle sultanizmin en üst seviyede olduğu Kanuni dönemi sonrası bozulmalar başladığını ifade ederek, İmparatorluğun kul sistemi sayesinde özerklik kazandıkça sivil memurların daha da güçlendiğini ve kendi şahsi emelleri için devlet imkanlarını kullanmaya başladığını ifade etmiştir ki bildiğimiz gibi 17. yüzyıl sonrası da askeri, mali ve yönetsel alanlarda ortaya çıkan bozukluklar neticesinde reformlar yapma ihtiyacı doğmuştur (Mazman, 2005: 150).

16.yüzyılın ikinci yarısından itibaren kapıkullarının sayısı 80 bine ulaşmıştı, ancak bu devirde padişahın otoritesi zayıfladığından bu kullar sarayda, hükümette ve eyalet idaresinde mutlak şekilde hâkim olmuş; dirlikleri ve devletin ve toplumun gelir kaynaklarını tekelleri altına geçirmeye çalışmışlardır (İnalçık, 2009: 91). Kapıkulu askerleri padişahı tahttan indirip çıkarmaya ve hatta katletmeye kadar

zorbalığı ileri götürmüşlerdir. Bu devri ele alan çağdaş Osmanlı tarihçileri oluşan anarşiyi başlıca kul sisteminin bozulmasına atfederler.

İnalcık sistemin bozulmasında çeşitli nedenlere bağlar: İlkın kulların ve kapıkulu askerinin disiplinsizliği sebebiyle eski işleyişini kaybetmesi, esir kaynaklarının ve devlet maliyesinin daralması gibi sebepler göze çarpar (İnalcık, 2009: 92). Fakat asıl derin nedenler, imparatorluğun çöküşünü doğuran, kurumları değiştirmeye zorlayan sebeplerde aranmalıdır. Eyaletlerde kul sisteminden gelmeyen unsurlar, paşaların kapılarına girerek o yolla idarede ve orduda yer almaya başladılar. Devlet, paşa kapılarında türlü adlarda toplanan gruplara resmi sıfat tanımak zorunda kaldı. Bu da, padişahın icra yetkilerini yalnız kapıkullarının temsil etme prensibinin terk edilmesi demektir. 17. yüzyıl itibarıyla artık devşirme toplamada zorluklar çekilmeye başladı. Bu münasebetle devşirmeler yerlerine kendi çocuklarını yerleştirmeye başladı. Nazan Bekiroğlu *İsimle Ateş Arasında* adlı eserinde özellikle bu konu üstüne yazmış, sonsuz teminat altına alınan kulların özellikle yeniçerilerin ileriki dönemlerde disiplinsizlik göstererek gerçek manada eğitimini almamış kimseler tarafından sisteme yerleştirilmelerine başlanmasıyla yapının çöktüğünü ortaya koymuştur (Bekiroğlu, 2013: 92-93). 18.yüzyılda icra makamlarına gittikçe daha ziyade kalemlerden yetişenlerin geçmeye başlaması ve eyaletler idaresinde ayanların hâkim olması üzerine kul sisteminin önemi büsbütün azalmış ve II. Mahmut batı Avrupa saraylarını taklit ederek eski Osmanlı saray teşkilatını temelinden değiştirmiştir. Odalar tamamıyla kapatılmış ve böylece ileriki dönemlerde kul sistemi yerini başka bir bürokrasi tipine bırakmıştır.

2.3.1.2. Millet Sistemi

Osmanlı kurulduğu yıllardan itibaren toplum düzeyinde değişikliğe pek olumlu yaklaşmamış, elde edilen topraklarda yaşayan bireylerin hayat tarzlarına karışmamaya çalışmıştır. Bu yüzden tek tip toplumdaki öte cemaatsel tarzda oluşumlar ortaya çıkmış, o dönemdeki mensubiyet din ve mezhebe göre gerçekleşmiştir. Hukuki düzen olarak cemaat içi yasalar ön planda olmuş, otonom bir topluluk oluşumuna önem verilmiştir. Fakat bu durumun ileride sorunlar doğuracağı

düşüncesiyle merkeziyetçi yaklaşım sonucu olarak Fatih döneminde sistemsel değişiklikler söz konusu olmuştur.

Osmanlı Devleti'ne din-devlet ilişkisinde etnik gruplar da üzerlerine düşeni almıştır. Müslümanlara getirilen yükümlülük olarak askerlikten Yahudi ve Hristiyanlar muaf tutulmuş buna karşılık cizye adında vergi alınmıştır. Hâkim millet olan Müslümanlarla geri kalan gayrimüslimlerin devletle olan ilişkilerinde İslam hukuku belirleyici olmuştur (Okumuş, 2005: 92). Böylece sosyal statü bakımından Müslüman gayrimüslim arasında farklılık olduğunu da belirtmek gerekir. En zengin bir gayrimüslim dahi fakir Müslümandan daha aşağı kabul edilmiştir.

Osmanlı Devleti'nin imparatorluk statüsüne ulaştığı II. Mehmet döneminde, kiliselerin devlet kontrolünde örgütlenmesi ve özellikle patriklerin İstanbul'a konuşlandırılması ile devletin organize ettiği millet sistemi başlamıştır. Bu dönemde gayrimüslim cemaatler için imparatorluğun yönetsel olarak ikincil ve hukukî olarak birincil yapısı oluşturularak, devlet tarafından tanınan her milletin ekonomik, hukuksal, dinsel, dilsel ve kültürel gelişimleri desteklenmiş ve kendine özgü kimlikleri korunmuştur. Akça'ya göre bu sistem içerisinde yer alan cemaatlere 15. yüzyıldan 19. yüzyıl sonlarına kadar millet denilmiştir. Bu gayrimüslim topluluklar her zaman ve her coğrafyada millet olarak isimlendirilmeler de, devlet tarafından organize edilen millet sistemi içerisinde yaşantılarını sürdürmüşlerdir (Akça, 2007:60).

Osmanlı yönetim sisteminde Ortaçağ yönetim geleneklerine uygun bir şekilde bireysel mensubiyet değil, toplumsal mensubiyet esas alınmıştır. Bu anlamda devlet, bireyi değil, bireye toplumsal statü kazandıran grupları/cemaatleri muhatap kabul etmiştir. Osmanlı toplumu içerisinde genelde kabul edilen dört millet (*millet-i Erbia*) vardır. Bunlar, Müslüman milleti, Rum milleti, Ermeni milleti ve Yahudi millettir. Müslüman milleti "*Millet-i Hâkime*" olarak esas alınmış ve bu milleti oluşturan başlıca unsurlar, Türkler, Araplar, Arnavutlar, Boşnaklar, Berberiler, Çerkezler, Gürcüler, Abazalar, Çeçenler vs.dir. Ortaylı'ya göre Osmanlı millet teşkilâtı, etnik ve dil aidiyetine göre değil, din ve mezhep aidiyetine dayanmaktadır (Ortaylı, 2004: 30). Adıyke'ye göre ise Osmanlı'da millet sistemini oluşturan grupların hemen hepsi belli ölçüde dışa bağlı olmakla birlikte, kendi millet yönetiminin denetiminde

olmuşlardır (Adıyeke, 1999: 256). Bireylerin her türlü sorumlulukları kendi cemaatlerine, milletlerine karşıdır. Buna göre Osmanlı Devleti'nde gayrimüslim bir kişi idarî-malî vs. gibi konularda önce millet yönetimine sonra devlete karşı sorumlu olmuştur.

Toplumun böyle gruplara ayrılmasındaki temel amaç, çok unsurlu bir mozaik imparatorluğun yönetiminde, insanların birey olarak değil, cemaat olarak devlet tarafından muhatap alınması noktasıdır. İmparatorluk kendi çıkarlarını gözetmeye çalışırken, uyruklarıyla girdiği ilişkilerde de bu millet sistemini kullanmıştır. Yani devlet kendi egemenliğini bu grupları kesin çizgilerle birbirinden ayırarak sağlamıştır. Adıyeke'ye göre adeta değişmeyen bir denge unsuru oluşturan bu yöntemle toplumu yönetmek daha kolay ve akılcı olmuştur. Çünkü milletlerin başları kendi ibadethanelerinin örgütlenmesi çerçevesinde en üst noktada devletin onayına bağlı kalmışlardır (Adıyeke, 1999: 256). Dolayısıyla yönetimce kendine bağlı bireyler değil, kendine bağlı cemaatlerin olması daha uygun görülmüştür. Nitekim Osmanlı yönetimi gayrimüslimleri cizye vergisi dışında hiçbir şekilde birey olarak muhatap almamış, cemaat-millet olarak muhatap almıştır. Toplumsal organizasyonun temelini oluşturan bu cemaat-milletler arasında geçiş yapmak kesinlikle yasaktır. Özellikle nitelikleri diğerlerinden daha çok olan Müslüman milleti bu geçişgenlik açısından en ayrıcalıklı sınıftır. Çünkü İslâm düşüncesi çerçevesinde İslâm'dan ayrılmak kesinlikle yasaktır. Bu açıdan Osmanlı hukuk ve toplum sistemi de Müslüman milletinden çıkıp, bir başka millet içine girmeyi kesinlikle yasaklamıştır. Bunun yanı sıra toplumun millet sistemine göre belirli kompartımanda yaşamasına karşılık aynı din içinde mezhep değiştirilmesine de müsaade edilmemiştir.

İslâm hukukuna göre ve Osmanlı yöneteninin benimsediği cemaat tarzında yaklaşıma göre ise, dünyadaki insanlar Müslümanlar ve Gayrimüslimler olmak üzere iki gruba ayrılır. İslâm hukukunda gayrimüslimler, buldukları kısma göre farklı statülere sahiptirler. Vatandaşlık fertle devlet arasındaki siyasî ve hukukî bağ olarak tanımlandığına göre, İslâm ülkesinde daimi olarak yaşayan insanlar ister Müslüman isterse gayrimüslim olsun bu ülkenin vatandaşlarıdır (Ercan, 1999:198). Buna göre Osmanlı'da gayrimüslimler de tıpkı Müslümanlar gibi, bütün haklara sahiplerdir. Gayrimüslimlerin de evlenme, çocuklarına veli olma, vasi tayin etme, nafaka, miras,

mal ve mülk edinme hakları vardır. Bu çerçevede Osmanlı'da gayrimüslimlere kamu düzenini ilgilendiren konularda İslâm hukuku kuralları uygulanmış, aile, miras ve bir kısım ticaret hukuku konularında ise, kendi inançlarından kaynaklanan özel hukuk kurallarıyla baş başa bırakılmışlardır. Bu durum, insan haklarına, inanç ve vicdan hürriyetine saygılı olma açısından o devirler için oldukça ileri bir uygulamadır (Şirin, 2006: 63).

İşte Osmanlıların gösterdiği hoşgörü ve geliştirdiği bu sistem sayesinde Osmanlı ülkesinde yaşayan çeşitli dinlere, mezheplere ve ırklara mensup insanlar asırlarca her türlü görüşleriyle İslâm kültür ve medeniyeti çerçevesi içerisinde varlıklarını korumuşlardır (Turan, 1969:186-189). Osmanlıların uyguladığı bu çok kültürlü yaşam sayesinde asırlardan beri din ve mezhep kavgalarının devam ettiği Orta Doğu'da, Kafkaslarda ve Balkanlarda huzur ve asayiş sağlanmıştır.

Ortaylı'nın Osmanlı barışı (*Pax Ottomana*) olarak tanımladığı bu huzur ve asayiş ortamını; "tarihteki Roma barışının (*Pax Romana*) son modelini; Osmanlı tarihçilerinin özellikle Batılı meslektaşlarına, Osmanlı düzenine tâbî milletlerin bu idare altındaki uyumunu açıklamak için kullandıkları bir deyimdir." (Ortaylı, 2004: 7) şeklinde tanımlamıştır. *Pax Romana*'dan sonra *Pax Ottomana* yeni bir cihan düzeni getirme isteğidir. Fatih Sultan Mehmet bunu son yıllarında düzenlediği ve anayasa mahiyetine sahip Kanunnamesinde "nizam-ı alem" terimi ile açıklığa kavuşturmuştur (Öztuna, 1986: 53). Bu düzen yeni bir medeniyet ve düzen anlamına gelmektedir. Klasik dönemin imparatorluk dönemi bir bakıma, kimsenin etnik ve dinî karakterine müdahale etmeksizin ortak bir "Osmanlı ulusu" oluşturulmaya çalışılmasıyla devam etmiştir.

Osmanlılar yükselme döneminde bir taraftan malî olarak sağlam ve askerî olarak güçlü bir merkezi yönetim yapısını korurken, diğer taraftan da geniş bir toplumsal özerkliğe izin vermeleri otorite oluşturmanın gereği olarak kabul edilebilir. Özerk olan bu cemaatler devletin küçük bir modeli olarak millet sisteminin ana hatlarını oluşturmuş dini aidiyetin ifadesi haline gelmiştir. Bu sistemle birlikte Osmanlı topraklarına katılan topraklarda yaşayan farklı toplumsal örgütler sadece küçük bir vergi karşılığında devlete tabi olmuş bunun dışında dini hürriyet, kültürel

özerklik ve idari işbirliği konusunda statü kazanmışlardır. Sistem içerisinde her millet, kendi ruhani liderinin çevresinde yapılandırılmıştır.

Toplumsal barış; düzenli işleyen mali yapı ve güçlü bir ordunun adeta ön şartı olarak değerlendirilebilir. Bu sistem iyi işlediği sürece, siyasi iktidarın egemenliği zafiyete uğramayacaktır. Bunlarla birlikte, gayrimüslim toplum sistemle bağlantılı olarak, Osmanlı Devleti'nin aslî unsurlarından kabul edildikleri mesajı verilmeye çalışılmıştır. Bu şekilde Osmanlı siyasi iktidarının gayrimüslimler karşısındaki meşruiyetini olumlu yönde etkileyecek bir durum ortaya çıkmaktadır.

Fatih döneminde farklılıklar üzerine kurulu olan bu toplum düzeni bir adım daha ileri gidilerek yasalarla korunmuştur. Böylece toplumun sosyokültürel ve dinî plânda çoğulcu bir nitelik taşıdığını söylemek mümkün olacaktır. Osmanlıdaki bu çoğulculuk, farklılıkları koruma ve sürdürme biçiminde anlaşılabilir ve uygulanmıştır. Buna göre Osmanlı Devleti'nde toplumun çeşitli dinî ve kültürel kesimleri bir araya gelir, fakat kendileri olmaktan çıkmazlar, her grup kendi dinini, dilini, fikirlerini ve yaşama biçimini muhafaza ederdi.

İslâmiyet'in kuruluş yıllarında, İslâm devletinin temel esaslarından biri olarak ortaya çıkan ve "ümme" anlayışına dayanan bu sistemi geliştiren ve en iyi şekilde uygulayan Osmanlılar olmuştur. Osmanlılar daha önceki Türk-İslam devletlerinden devraldıkları bu sistemi geliştirerek, hâkimiyet kurdukları ülkelerde bu sisteme bağlı bir idare kurmuşlardır. Millet sisteminin iktidarın meşruiyeti açısından önemli bir araç haline gelmesindeki en önemli etken modern ulus devletlerin ve sömürge yönetimlerinin yaptığı gibi toplulukların farklılıklarını ortadan kaldırma yoluna gidilmemiş ve onları bir arada yaşatabilmeyi amaçlamış olmasıdır. Böylece Osmanlı milleti kavramı güç kazanarak iktidarın gücünü merkezilik açısından daha da artırmıştır.

2.3.1.3. Hukuk ve Adalet

Daha önce de bahsedildiği üzere Osmanlı İmparatorluğu kuruluşu ile birlikte İslam ve geleneği bir arada yaşatma konusunda yeterince marifet göstermiş kurumların her kademesinde bu birleştiriciliği profesyonel bir şekilde gerçekleştirmişti. Eski Türk töresini terk etmeden İslamiyet'i yaşamayı kabullenmiş

Osmanlı toplumu için yapılması gereken, hukuk kurallarını bu çerçevede ortaya koymak ve adalet ve huzuru sağlamaktır.

Bilindiği üzere şeri hukuk İslamiyet'in vazgeçilmezi konumundadır. Şeriatın uygulanması bir ulu emirin yani siyasi otoritenin varlığını gerektirdiği için ulema, siyasi gücün sağlamlaştırılması doğrultusunda gerekli olan kanunları İslam devletinin zaruri bir kurumu olarak kabul etmiştir. Diğer taraftan tarihi bir gerçektir ki, 11. yüzyıldan bu yana İran ve Hindistan'da ortaya çıkan Türk Müslüman sultanlıklarında İslam öncesi İran ve Türk geleneklerinden türeyen kanun ve kurumlar devletin örgütlenmesinde ve kamu hayatında hayati bir rol oynamıştır. Baştaki hükümdar ister halife olsun ister sultan olsun şeri hukuk dairesinden kesinlikle çıkamaz ve kanun koyma yetkisine sahip değildir. Bu bakımdan İslam tarihine baktığımızda idari sistemlerde hep çalkantılar yaşandığını rahatlıkla görebiliriz.

Bu konuda değişik görüşler de mevcuttur. İbn Haldun gibi İslami bilim adamları, İslam'ın dini hukuku olan şeriatın bütün yasal sorunları çözebileceğini savunarak, yalnızca sultanın buyruğuna dayanan bir yasa olan kanunu gereksiz bulmuşlardır. Kimi bilim adamları da bazı durumlar hakkında şeriat bir şey söylememiş ise kanunun hem gerekli hem de yasal olduğunu ileri sürmüşlerdir. İbn Haldun tam bir organizmacıdır. Devletlerin ölümünü kaçınılmaz görür.

Osmanlı kuruluş itibariyle Haldun'un düşüncesinden farklı bir yol izleyerek şeri hukuku örfi hukukla birleştirmiştir. Osmanlı Orta Asya ve Moğol devlet geleneğinden "örf" adında hükümdarın sırf kendi iradesine dayanarak şeriatın bağışık kural koymasına imkân tanıyan bir sistem almışlar ve imparator buyruğu da denen bu uygulama Osmanlı'nın sultani bir devlet kurma başarısı sağlamıştır. Yani sultan başa geçtiğinde önce kendi fermanını çıkarır ve idari işlerine öyle başlardı. Bunu yaparken şeri hukuk dairesinden ayrılmamaya özellikle dikkat ederdi. Bir bakıma örfi hukuku şeri hukukun tamamlayıcısı olarak kabul edebiliriz.

Türk geleneğinde egemenlik ile hanın koyduğu yasalar bütünü (törü) birbirlerinde ayrılmaz esaslar olduğundan, 11. yüzyıl ortalarında Türk yönetiminin yayılmasıyla beraber İslam hukuk uygulamalarında şeriat yanında kanun ilkesi de kabul görmüştür. Ayrıca, hükümdarlar, politik güçlerinde herhangi bir sınır tanımak da istemiyordu. Ortadoğu'da yaygın bir ilke olarak sultanın kanun koyma hakkı vardı. (İnalçık, 2009: 76)

Osmanlı Devleti'nin yükselişi ve kurumlaşması, klasik dönemde var olan meşruluk kriterlerinin de gelişmesine katkıda bulunmuştur. Yukarıda da belirtildiği gibi, gerek Şer'i hukuk ilkeleri, gerek örfi hukuk uygulamaları, siyasi iktidarın kurumlaşmasını sağlamış, klasik Osmanlı rejiminin niteliği belirginleşmiştir. Ancak Şer'i hukukun sınırları içerisinde örfi hukukun kanunnameler yoluyla gelişmesi, Osmanlı siyasi iktidarının kendine özgü bir hukukî yapıyı oluşturmasını sağlamıştır. Bu çerçevede siyasi iktidar, kendi koyduğu kurallarla bir bakıma, iktidarına hukukilik kazandırma eğilimi göstermiştir.

Osmanlı devlet sistemine göre sultan, tamamen kendi yetkisiyle kural koyabilir ve yasa çıkarabilirdi. Şeriatın bağımsız olan ve kanun diye bilinen bu yasalar, dini değil, akılcı ilkelere dayanır ve öncelikle kamu ve yönetim hukuku alanlarında konurdu.

Fatih'in Teşkilat Kanunnamesinde devletin ve dolayısıyla siyasi iktidarın neredeyse bütün kurumlarını ayrıntılarıyla belirtmesi zamanının şartları dikkate alındığında, kanaatimizce Osmanlı siyasi iktidarının kendine özgü hukukî bir zemine oturduğunun göstergesi olarak değerlendirilebilir. Kaldı ki, 15. Yüzyıl'da böyle bir hukuki gelişmeye, 1215'te Manga Carta'yı kabul eden Anglosaksonlardan başka hiçbir Batı ülkesinde rastlanmamaktadır.

Bu bağlamda Osmanlı sultanlarının bir bölgeyi yönetmek için ilk dönemlerden itibaren hep iki yetkili atamaları bunun bir göstergesidir: askeri sınıf kökenli ve sultanın yürütme yetkisini temsil eden bey, ulema kökenli ve sultanın yasal yetkisini temsil eden kadı. Bey, kadının hükmü olmadan hiçbir ceza veremez, kadı ise hiçbir kararını kendisi icra edemezdi. Kadı, kararlarında, yani şeriat ve kanunu uygulamada beyden bağımsızdı. Emirlerini doğrudan doğruya sultandan alır, sultana doğrudan dilekçe verebilirdi. Eyalet yönetimindeki bu güçler ayrımını, Osmanlılar adil bir yönetimin temeli olarak görürlerdi.

Osmanlı kanunu ferman şeklinde ortaya çıkmıştır –sultan ne buyurursa o sultanın yasasıdır- böylelikle sultanların, koşullar gerektirdikçe çıkardığı kurallar bütünü bir kanunname oluşturmuştur. Bu yüzden, tahta yeni bir sultan çıktığında teyit edilmeleri gerekirdi. Temel ve değişmez hukuk, İslam'ın dini hukuku şeriat idi.

Fermanlarda her zaman, konulan yasanın şeriate ve daha önce konmuş kanunlara uygunluğunu ifade eden bir ifade bulunurdu (İnalçık, 2009: 77).

Daha önce belirttiğimiz gibi İmparatorluk dönemi kurumsallaşmanın en yoğun olduğu dönemdir. Bunda II. Mehmet'in iki kanunnamesi bir yasa derlemesi olan Kanun-i Osmaniye düzenli hale sokması etkili olmuştur. İlki reaya ve Ceza hukuku ve vergi düzeni ile ilgili kanunlardır ve o döneme kadar ki geçerli yasaların bir derlemesidir. İkincisi ise saltanatının son yıllarından kalma olup devlet örgütleriyle ilgilidir; yetkileri, terfileri, rütbeleri, maaşları ile hükümet ve sarayın başlıca görevlilerini, emeklilik, protokol ve cezaları gösterir.

Hükümdarın mutlak hâkimiyetine dayanan Osmanlı patrimonyal devlet sisteminde otorite sahibinin halka adaleti, kuvvetlinin zayıfa karşı zulmünü ve yolsuzluklarını önleme anlamında anlaşılan bir adalet hükümdarın en önemli görevi sayılır. Sasaniler'de ve daha sonra İslam devletlerinde büyük divan tertibi ve hükümdarın bizzat reayanın şikâyetlerini dinleyerek hüküm vermesi bu asli görevin yerine getirilmesi içindir. (İnalçık, 2001: 69)

Sultanlar kimi zaman adaletnameler yani eyalet yetkilerinin yanlış işlemlerini düzeltmek için buyruk çıkarmak zorunda kalması da önemli diğer bir husustur. Adaletnameler, en çok, kadı ve öteki görevlilerin reayaya angarya ya da yasadışı salgınlar uyguladıkları, ya da para cezalarını ve vergileri kanunsuz artırdıkları durumlarla ilgilidir (İnalçık, 2009:81). Sultan devlet mekanizmasının zirvesiydi ve memurlarla ataerkil patrimonyal bir ilişkisi vardı. Sultan için Osmanlı ülkesi bir aile kurumu idi. Yani Osmanlı düzeninde devlet dinden üstün tutulmuş, dinsel olmayan hukuk ve toplum ilişkisi devlet maslahatı gereği varlığını sürdürmüştür.

Bu adaletnameler bir bakıma sultanın adalet dağıtıcılığı karakterinin de bir göstergesi sayılabilir. Bu hukuki mücadele esasen adaletin eşit bir şekilde dağıtılması üzerinedir. Reayanın huzuru devletin devamı için gereklidir. Bu konuda tarihçilerin ve dönemin yazarlarının da açıklamaları kayda değer olmuştur. Özellikle adalet dairesi formülü bu durumu en güzel şekilde özetlemektedir diyebiliriz.

Kökü Aristo'ya kadar gittiği söylenen bu formül, Hint-İran ve İslam gelenekleri içinde küçük farklılıklarla tekrar canlanmış ve Osmanlı literatüründe de önemli yer tutmuştur. İbn Haldun bu formülü şöyle özetler: “ey hükümdar! Mülkün izzeti ancak şeriatla, Allah'a itaat ederek Allah için kıyamla ve Allah'ın emir ve nehyine uyarak tasarrufta bulunmakla; şeriatın ayakta kalışı ancak mülk ile; mülkün

izzeti ancak rical (ordu); ricalin ayakta kalışı ancak mal ile; malı elde etmek ancak imaret ile; imareti sağlamak ancak adalet ile mümkündür. Adalet halk arasında konulmuş terazidir. Onu Allah koymuş ve hükümdarı da ona kayyım kılmıştır.” (Haldun, 1954: 262-263)

Kutadgu Bilig’den Tanzimat fermanına kadar tekrarlanan gelmiş bu özdeyiş, Osmanlı hükümdarının mutlak gücünü meşrulaştırır. Osmanlı kültürü çok zayıf bağlarla birbirine bağlı iki gruptan oluşmuş (şehirli-köylü) merkez derli toplu ve hükümdar kontrolünde, çevre ise sadece dinsel eğitim kurumlarından yararlanıyordu. Devletin varlığını sürdürebilmesi için gerekli olan gelir sağlama adaletle dayanmalıdır. Nasıl ki, aydınlanma döneminden itibaren Batıda tabiat toplumun işleyişine örnek olarak alınmışsa geleneksel İslam toplumlarında da adalet ilkesi ön plana çıkarılmıştır. Adaletin hedefi sosyal refahı sağlamaktır. Devletin aldığı iktisadi kararlara gerekçe olarak sosyal refah gösterilir. Bu adalet-refah dengesi bozulduğunda bunalım ortaya çıkmaktadır (Tabakoğlu, 2012: 24).

Adalet sultan ile reaya arasındaki en önemli bağlantıdır. Fetih ile beraber gaza konusunda gücünü ispat eden Osmanlı adalet konusunda da gücüyle adaleti sağlayacağı emaresini ortaya koymuştur. Teorik olarak reaya ile sultan arasındaki bağı belirten adalet yanında pratik olarak vergi sisteminden bahsetmeden geçemeyeceğiz. Sultan ile reaya arasındaki somut bağ vergidir ve bunun sağlam tutulması reayadan çok sultanın menfaati gereğidir. Adalet, varlığı bir hukuk sistemiyle garanti altına alınan bir kavram olmaktan çok, sultan tarafından toplumun bütün katmanlarını uygun yerlerinde muhafaza etmek ve reayanın bütünlüğünü sağlamak için kullanılan bir aygıttır.

Osmanlı uleması ve düşünürleri Osmanlı devletinin ayakta kalması ve gerilemesi üzerine kafa yorarken genelde devletlerin, özelde ise Osmanlı’nın ayakta kalmasının veya çöküşten uzak yaşamasının bağlı bulunduğu esasları adalet dairesi formülüyle izah etme yoluna gitmiştir. Adalet teorisinde adalet, yönetimde merkezi bir yere sahiptir. Adalet esasların esasıdır (Okumuş, 2005: 153).

Böylece şeri ve örfi hukukun bağışık bir şekilde ortaya konması ve buna bağlı olarak adaletin yöneten-yönetilen arasında uygun bir şekilde dağılımı iktidarın meşruiyetini güçlendiren bir formül ortaya koymuş ve artık Haldun’un devlet için

özveri ve refah çağı dediği dönem başlamıştı. İmparatorluğun bu dönemi yüzyıldan fazla sürmüş ve daha sonra bozulmalar ortaya çıkmıştı. Yani Klasik dönemin sonu yaklaşıyordu.

2.4. KLASİK DÖNEM SONU

Osmanlı'nın ilk kurulduğu 13. yüzyıl itibariyle yıkılışa kadar 36 padişahın tahta çıktığı altı yüz yıllık hilafet süresince imparatorluğu hanedansız düşünmek imkânsızdı. Osmanlı ailesi olmaksızın imparatorluk olamazdı. Tahta çıkışı düzenleyen bir yasa veya töre yoktu. Eski Türk inançlarına göre hakanın atanması Tanrı'nın elinde olduğundan değişmez bir hanedan yasası koymak, ya da tahttaki sultan eylemlerle meydan okumak Tanrı'nın istencine karşı çıkmaktı. Hangi Osmanlı şehzadesi imparatorluk başkentini, hazine ve arşivlerini ele geçirmekte ve yeniçerilerin, ulema, bürokrasi ve saray görevlilerinin desteğini kazanmakta başarı gösterirse, yasal sultan olurdu.

İktidarın meşruiyeti açısından Osmanlı siyasi iktidarı geleneksel bir ideolojiyi oluşturmayı ve bunu uygulamayı başarmıştır. Bir yandan, İslam inancından kaynaklanan yönetim ilkeleri titizlikle uygulanmaya çalışılırken (Şeri hukuk), öte yandan geleneksel Türk yönetim anlayışı ve birikimi (Örfi hukuk), özellikle kuruluşun yükseliş aşamasına kadar etkili olmuştur. Dolayısıyla, erken dönemde siyasi iktidarın meşruluk temelleri daha geleneksel olgularla açıklanabilirken, kurumlaşma ve imparatorluk sürecinde dini kaygılar ön plana çıkmaya başlamıştır.

Bu dönemde İnalçık'a göre iktidarın meşruiyeti açısından sayılabilecek birkaç kriz durumu ortaya çıkmıştır. Bunlardan biri bir sultan öldüğünde bütün görev ve yasal kurallar, yeni sultanca teyit edilene dek geçersiz sayılmasıydı. Bu fasıla sırasında yasal olarak atanmış bir hükümet olmadığı için de kapıkulları kimseye itaat etmez, yağma ve yakıp yıkmaya kalkarlardı. Bazen ara rejim iki hafta sürer, saray halkı yeni padişah tahta çıkana dek sultanın ölümünü gizli tutmaya çalışırdı. İnalçık, kafes sisteminin⁸ böyle durumlara son verdiğini belirtir (İnalçık, 2009: 67-69).

---

⁸ Kafes sistemi: III. Mehmet döneminde şehzadeler haremde özel bölümler olan kafeslerde tutulmuş vali olarak atanma âdetine son verilmiştir.

Bir diğerk kriz durumu ise uçbeyleri, yeniçeriler, ulema ve saray mensupları gibi çeşitli güç odaklarının tahta kimin geçeceğinin belirlenmesinde etkili olmasıydı. Devletin ilk dönemlerinde ahiler, fetret döneminde uçbeyleri etkili olmuştur. II. Murat yeniçeriler ve emir sultan desteğiyle padişah olabilmıştır. Ayrıca yeniçeriler II. Mehmet'in tahttan indirilmesinde ve II. Beyazıt'ın tahta geçmesinde etkili olmuştur. Bunun gibi örnekler çoktur. Yeniçeriler veziriazamların ve diğerk paşaların kışkırtmasıyla bu konularda güçlerini kullanmışlardır.

Ayrıca diğerk bir kriz şekli ise dinin kullanılmasıydı. Şeyhülislamın yeniçeri ve ulema ile işbirliği içerisinde vezir ve sultan devirme gücü elde ettiği dönemler de olmuştur. Yeniçerilerin isyanlarına yasal görünüm kazandırmak için fetvalar çıkarmışlardır. Esasen bu fetvalar kamuoyunun yansımasıdır. Sultan İbrahim örneği: uzun kafes hapsinden sonra tahta çıkan İbrahim iktidarını kanıtlamak için aşırı keyfi buyruklar vermeye başlar. Aşırı harcamalar yeniçerilerin isyanına sebep oldu. Şeyhülislamın çıkardığı fetva ile İbrahim tahttan indirilip öldürüldü ve yerine oğlu geçti.

15. yüzyıl sonu ve 16. yüzyıl boyunca Osmanlı'nın artık din politikalarında değişimler olduğu görülmektedir. Bu değişimin ana sebebi Osmanlı reayası olan gayrimüslimlerin devlet hayatında etkinlik kazanmaları, buna paralel olarak Müslüman Türk nüfusunun savaş meydanlarında çarpışmaları ve ölmelerine paralel olarak ülkede baş gösteren ekonomik sıkıntılar nedeniyle manevi sıkıntı çeken Müslüman reyanın dine sarılması ve bu sarılmanın neticesinde tarikatların devlet ve toplum hayatında etkinlik kazanmalarıdır. (Okumuş, 2005: 167)

Genişleme ve yükseliş ile birlikte, Osmanlı İmparatorluğu'nun etnik, dini ve coğrafi farklılıklar içeren geniş bir alana yayılması, ülkenin birliğini sağlayan ilkenin son derece basit olmasına yol açmıştır: Osmanlı ideolojisine göre oluşturulmaya çalışılan şey reyanın hanedanına bağlılık göstermesini sağlamaktı. Genel olarak Türk ve Müslüman ağırlıklı bir yapıya sahip olan Osmanlı açısından egemenliğin hem halk hem de ulema katında bu gelenek üzerinden devam ettirilmesi eğilimi vardı. Bu bağlamda daha önce belirttiğimiz gibi gaza teorisi baskın bir meşruiyet yöntemi olarak gücünü Hristiyanlığa karşı kutsal savaş şeklinde devam ettirmekteydi.

Bu yaklaşımın temel kaynağı, basit bir ifadeyle, rejimin temelini oluşturan İslam inancı, yani Şeriattır. Osmanlı siyasi iktidarının özellikle gayrimüslimlere karşı

savaşları, Müslüman reaya üzerinde İslami bir yükümlülüğün yerine getirilmesi gibi bir anlayışın yerleşmesine katkıda bulunuyordu. Doğal olarak bu durum, Osmanlı siyasi iktidarına hem kendi Müslüman reayasının hem de diğer Müslüman toplumların gözünde meşruluk kazandırıyor. Bu meşruiyetin iki boyutu söz konusuydu. Birincisi, sultanları dini bir yükümlülüğü yerine getiren kişiler olarak resmetmesiydi. İkincisi ise sultanlara fethettikleri topraklarda hüküm sürmeleri yolunda ilahi bir hak sağlamasıydı.

Aydınlanma zihniyetinin getirdiği gelişmeci-ilerlemeci yaklaşım, klasik dönem Osmanlı zihniyetinde mevcut değildir. Tabakoğlu'na göre değişme genellikle bozulma yönüne olabilir ve bunun da çaresi kanun-i kadime yani asıl sisteme dönüştür. Geçmişin birikimlerine sahip çıkma ve bunları ayıklayarak sürdürme uzun ömürlü olmanın sırlarının başında gelir. Klasik Osmanlı zihniyetinde insan alıcı değil verici olmalıdır. Bu insan tipinin oluşumunda ahi zihniyetinin önemi belirgindir. Kapitalizmi ve Batı medeniyetini yapan en önemli faktör burjuva zihniyeti iken Osmanlı toplum ve ekonomisini büyük ölçüde ahi zihniyeti yönlendirmiştir. Bu yüzden Osmanlı sisteminde sömürgeci faaliyetler, sınıf mücadelesi görülmemiştir (Tabakoğlu, 2012: 24).

Bu dönemin toplum düzenini de özetlemek gerekirse, Osmanlı toplum düzeni, iktisadi ve siyasi denetimi elinde tutan patrimoniyal bir merkezi bürokrasinin en tepede konumlandığı, toplumu oluşturan cemaat ve grupların denge içinde yaşadığı, kozmopolit bir imparatorluk coğrafyası içinde biçimlenmiştir. Yapının temelinde geniş “küçük köylü” yığınları bulunmakta ve sistem, köylünün ürettiği tarımsal üründen elde edilen ayni ve nakdi gelire dayanmaktadır. “Fetih” ve “kul” sistemi üzerine kurulu yönetici seçkinlerin, toplumsal düzende dikkatle gözettiği “denge” hali, tıpkı şehirlerde “ahilik” geleneğini izleyen “lonca” sisteminin iktisadi yaşamda rekabet ve sermaye birikimini kısıtlaması gibi, herkesin bulunduğu konum içinde, istikrara ve genel uyuma uygun davranmasını bir gereklilik olarak kabul ediyordu. Anadolu ve Balkanlarda gayrimüslimlerin İslamlaşması ve Türk kültürü etkisine girmesi bir zorlama ya da devlet baskısı ile değil, daha çok iktisadi ve siyasi hayatın süreç içinde harekete geçirdiği dinamiklere bağlanıyordu. Öte yandan “millet sistemi” de işte bu bölümlere ayrılmış, adeta dikey olarak yan yana konumlanmış

toplumsal gurupların varlığını kalıcı hale getiren ve İmparatorluğun “denge” haline hizmet eden pratik ve pragmatik bir anlamı ifade ediyordu.

Sonuç olarak klasik Osmanlı siyasi iktidarı, dini kaygıların ağır bastığı geleneksel meşruluk kriterlerine dayanan bir görüntü sergilemektedir. Bununla birlikte iktidarın hukukî uygulamalara atıfta bulunarak, kendi koyduğu kurallara sadece yönetilenlerin değil, kendisinin de bağlı kalması yönündeki eğilimi, meşruluk ölçütünün salt geleneksel ve dini kaygılarla açıklanamayacağını göstermektedir. Dolayısıyla “adalet” çok etkili bir ölçü olarak önemsenmiştir. Her ne kadar iktidarın görüntüsü “modern anlamda hukukî otorite” olarak değerlendirilemese bile, zamanın tarihi ve sosyo-politik şartları göz önüne alındığında, bu konuda kesin bir tavır ortaya koymak pek mümkün görünmemektedir.

İbn Haldun’un da belirttiği gibi her medeniyetin emekleme, yükselme, durağanlaşma, gerileme ve çöküş dönemleri vardır. Osmanlı Devleti bu dönemleri çok belirgin bir şekilde yaşamıştır (Haldun, 1954: 215). 16. yüzyılın ortalarından itibaren Osmanlı Devleti’nde başlayan durağanlaşma süreci birçok açıdan yanlış yönetim sonucu ortaya çıkmıştır. Bunlar içinde bize göre en önemlisi millet sistemi ile gayrimüslimlerin bile –deyim yerindeyse- özel hukukuna müdahale etmeyen Osmanlı siyasi iktidarının, tüm Müslüman reayayı aynı mezhebin hükümlerine bağlı kılması kanaatimizce yöneten-yönetilen ilişkileri çerçevesinde bir kırılma noktası olarak düşünülebilir.

Bunun dışında refah ortamının kötüye kullanılarak israf edilmesi, dış ticaret konusunda önemli atılımlar yapılmaması, reaya üzerinde yeni vergi arayışları ortaya koyarak huzursuzluk yaratılması rüşvetin yolsuzluğun haddini aşması önemli kriz nedenleri olarak görülebilir. Böylece artık Osmanlı ıslahatlar yapma ihtiyacı duyarak yeni çözümler arayışına girmiştir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TANZİMAT DÖNEMİNDE İKTİDAR

Osmanlı imparatorluğu, Kanuni Sultan Süleyman döneminde, pek çok açıdan gücünün zirvesine erişmişti. İmparatorluk olarak Avrupa karşısında söz sahibi, hem ordu hem de mali sorun yaşanmıyor ve en önemlisi de yöneten-yönetilen arasında klasik meşruiyet kaynaklarının vermiş olduğu güçle devam eden bir idare şekli devam ediyordu. Bir yanda İslam dininin adalet dağıtıcı gücü ve bir yandan da geleneksel normların desteğiyle toplumda tam bir huzur ortamı vardı. Daha sonra ister Haldun'un yaşlanma diye tabir ettiği bir gerileme olsun, isterse de Kanuni'den sonra yapılan yanlış yönetim hamleleri olsun, gözle görülür bir duraklama ve gerileme dönemi başlamıştır. Tabii bu duraklama ve gerileme birdenbire ortaya çıkmamış, yavaş yavaş kendini hissettirmeye başlamıştır.

Peki bu duraklama ve gerilemeye neden olan etmenler nelerdir? Neydi bu kadar güçlü bir imparatorluğu zorlayan hususlar? Bu soruların cevabını hem iç hem de dış etkenlerde aramak gerekir. Bunların en başında Avrupa'da yaşanan gelişmeler ve imparatorluk bünyesinde ortaya çıkan bazı krizler sayılabilir. Yenidünya ve yeni ticaret yollarının keşfiyle artık Batı, Osmanlı'ya mecbur olmaktan kurtuluyordu; böylece Avrupa ekonomik alanda güçlenirken, Osmanlı maliyesi tam aksine önemli kayıplar veriyordu. Avrupa bu gelişmeler sayesinde para ekonomisine geçmiş olmasına rağmen Osmanlı bu gelişmeyi izleyememiş geleneksel yöntemlere devam ediyordu. Toprak ekonomisine büyük ölçüde dayalı Osmanlı ekonomisi bu alanda aldığı yanlış kararlar sonucu tımar sistemi bozulmuştu. Ciddi sosyal çalkantılarla karşılaşmıştı. Ayrıca ticari faaliyetlerin gayrimüslimlerin elinde toplanması ve kapitülasyonlar da duraklamanın ve gerilemenin en önemli unsurlarıydı.

“Kişinin ihtiyarlığına alamet, saç ve sakal ağarmasıdır. Devletin kocadığına alamet de, baştakilerin saltanata ve ziynete düşkünlüğüdür... eski hayat tarzı terk edilir. Orta tabaka mesken ve giyim kuşamda padişahlara ortak olma derecesinde azıtır... askerler savaş meşakkatine rağbet etmeyip sulh isterler...” (Katip Çelebi'den akt. Öztuna: 1986, 215-216)

İlk değişim ve Osmanlı devletinin yıldızının söndüğü olaylar 17. yüzyıl başlarında meydana gelmiştir. Tımar sistemi bozulmuş, işlevini kaybetmiş ekonomik kriz nedeniyle vergilerin iltizamla peşinen çözülmesi halkın zarar görmesine neden

olmuştur. Osmanlı'nın böyle bir yöntem kullanması, aslında bir zaruretten doğmuştur. Osmanlı hazinesi gereksiz harcamalardan dolayı artık boşalmaya başlamış, daha önce söylediğimiz gibi kendine özel bir para ekonomisi geliştiremediğinden dolayı da çözümü toprak sisteminde aramıştı. Taksit taksit vergi almak yerine sistemi değiştirerek toprakları iltizama verme yolunu seçmiş, bir bakıma peşin olarak vergi alma yolunu takip etmişti. Vergilerin iltizama verilmesi ile mültezimler devlete ödediklerinin kat kat fazlasını çıkarmak için köylüye ve esnafa eziyet etmeye başlamıştı. İltizam sistemi sosyoekonomik hayat üzerinde çok olumsuz sonuçlar doğurmuş, fakat en olumsuz etkilenen ise köylüler olmuştur. Yüksek vergiler sayesinde köylü borçlarını ödeyemez hale gelmiş, topraklarını kaybetmiş ve huzursuzluk ortamı ortaya çıkmıştı.

Eyalet ve sancak yöneticileri, halk ile hükümet arasındaki ilişkilerde öncülük etmek, güvenliği sağlamak, vergileri toplamak ve cepheye asker göndermek gibi işleri yürütmek için varlıklı ve saygın kişilerin (ayan) yardımına başvurmaya başlamıştı. Artık reaya merkeze direkt başvurma konusunda problemler yaşıyor, bir bakıma aracı konumunda olan ayanlarla görüşüyorlardı. Ayanlar halka kendilerini onların hamileri olarak göstermeyi başarmış; merkezin çevre üzerindeki mutlak denetim yetkisi zayıflayınca merkez çevre arasında tampon görevi üstlenmiş ve çevrede mutlak denetim kaybolmuştu. Ayanlar başlangıçta âdemi merkezîyetçi bir rolle resmi otoriteyi taşrada temsil etmiş fakat sonradan ileri gitmişlerdir. Babadan oğula zenginleşen bu kesim giderek güçlendi ve halk arasında "sikkersiz sultan", "küçük padişah" gibi adlarla anılır oldular. Köylü ise merkeze muhalif bu küçük padişahların insafına kalmıştı artık.

18. yüzyıl ikinci yarısından itibaren etkili olan ayan, Osmanlı toplumunda devlet ve halk arasında, hem halkın temsilcisi, hem de devletin halka ulaşmasında resmi görevlilere yardımcı olan bir sınıf biçimine bürünmüştür. 18. yüzyıl siyasi tarihine ayanların hızla artan siyasal gücü damgasını vurmuştur. Eyaletlerin yönetiminde söz sahibi olan bu kesim zamanla merkezi tanımayarak özerk yöneticiler gibi davranmaya başlamış, artık saray için sorun olma eğilimi göstermişlerdi.

Osmanlı devletinde ekonomik açıdan görülen bu gerileme ve çöküntü, devamında sosyal açıdan dağılma, çözülme ve anarşik düzenin kendini göstermesine, yani Osmanlı yönetiminin genel bozulmasına paralel olarak ulema yönetiminde de bozulmalar görülmüştür. Kadı, müderris gibi ulema arasında rüşvet, haksız makam edinme, kayırma gibi olumsuzluklar olduğu gibi şeyhülislamlık da bu bozulmalardan nasibini almıştır (Okumuş, 2005: 150). Bu, eğitimde de kendini göstermiş çöküş döneminde medreselerde kalite kalmamıştır. Türk düşünürleri eğitim konusuna özellikle eğilerek gerileme ve çöküşün nedenlerinin medreselerde aranması gerektiğini sıkça vurgulamışlardır. Ziya Gökalp daha da ileri giderek doğu medeniyetinin en muhteşem zamanlarının, medreselerin en feyizli bulunduğu zamanlar olduğunu ve İslamiyet'in şevket ve ihtişamının çöküşünün öncelikle medreselerde başladığını, Osmanlı milletinin çöküşünün medreselerde aranması gerektiğini söylemektedir (Gökalp, 1976: 80).

17. yüzyıl itibariyle Avrupa'nın Osmanlı karşısındaki üstünlüğü de kayda değer sebepler arasındadır. Askeri, siyasi ve iktisadi alanda kendini gösteren problemler daha önce karşılaşılan sıkıntılar gibi kolay çözülecek gibi görünmemektedir. Normal işleyişin temini açısından derhal çözüm gerektiren bu problemler için yönetici sınıfı tedbirler almaya çalışmalıdır. Askeri alanda baş gösteren problemleri çözüme kavuşturmak için Avrupa sistemlerinden faydalanmayı uygun görürken iktisadi ve siyasi problemler için iç tedbirlerin yanında yine dış önerilere de kulak verirler. Özellikle askeri alanda Avrupa'ya karşı alınan yenilgiler ciddi güven eksikliğine yol açmış, bir an önce çözüm gerektiren bu durum için Avrupa'ya başvurulmuştur.

Osmanlı Devleti, uzun yıllar üstünlük kurduğu Batı'nın yeni konumu karşısında ve kendi iç problemlerini hafifletmek için ıslahat yapmak ihtiyacı hissetti ve bazı reform girişimlerinde bulundu. Bu amaçla, özellikle III. Selim (1761-1808) ve II. Mahmut (1785-1839) dönemlerinde hem Batıdan geri kalmamak, hem de içte yaşanan olumsuzlukları giderebilmek için başta askeri sistem olmak üzere yönetimde bir takım reformlar yapılmıştır.

III. Selim'in, ıslahat çabalarının hareket noktasını yepyeni bir merkezî ordu kurma çabaları oluşturmuştur. *Nizam-ı Cedid*⁹ adıyla ortaya çıkan bu ordu sayesinde karşılaşılan yenilgilere bir son verilmesi planlanmaktaydı. Bu ordu sadece güçlü ordu olmakla kalmayıp ayrıca ayanlar üzerinde merkezi hükümetin otoritesini tesis etmeyi hedefliyordu. Orduda yapılan reformlardaki tek amaç dış ve iç tehditlere karşı devletin bekasını sağlamaktı. İleri teknoloji, giderek daha fazla endüstriye dayalı ekonomik sistem, yeni yönetim teknikleri ve askeri gücü odak noktası olarak alma eğilimi Batı'dan gelen tehdidin ana unsurlarını oluşturuyordu.

II. Mahmut döneminde memurlara hazineden düzenli maaş bağlanması siyasi ortamda önemli değişiklikler ortaya koymuştur. Eskiden çalışarak kazanılan para şimdi sabit hale gelince ilgisizlik artmış ve halk işini daha uzun sürelerde yaptırmaya başlamıştı. Bu dönemle başlayan Osmanlı bürokrasisi Tanzimat ile birlikte siyasi gücü ele geçirmiştir. Dönemin aydın kesimini oluşturan sivil-asker bürokratlar devlette etkili olmaya başlamıştır (Findley, 1992: 144-146). Tanzimat bürokrasisi toplum için en iyiyi bildiklerini ve bunun batılılaşmadan geçtiğini iddia etmiş, topluma söz hakkı vermeden onu değiştirmeyi hedeflemiştir.

Ayrıca ayanlar da II. Mahmut'un ıslahat hareketlerinden nasibini almıştır. Fakat Tanzimat'ta varlıklarını bir nebze de olsa sürdürmüşlerdir. II. Mahmut ayanlar tarafından başa getirilmesine rağmen birkaç yıl sonra onların etkinliğini kırarak sultanlığın otoritesini bütün imparatorluğa yaymaya çalışmıştır. Esasen Karpat'a göre ayanların ortadan kaldırılması tüccarlardan, toprak sahiplerinden ve zanaatkârlardan oluşan bir Müslüman orta sınıfın oluşumuna yardımcı olmuştur (Karpat, 2006: 29). Bu orta sınıf yüzyılın sonlarında siyasi roller üstlenecek ve Osmanlı'nın geleceğini belirleyecektir.

Yurtseven yaptığı çalışmada ayanların etkisizleştirilmesinin Osmanlı Devleti'nin toplumsal ve ekonomik kaderi açısından doğurduğu sonuçları özetle gözler önüne sermiştir (Yurtseven, 2006: 195). Öncelikle, devlet bu sayede taşradaki ekonomik kaynaklar üzerinde tam bir egemenlik kurmuştur ki, bu kaynak, bir süre

---

⁹ Karpat (Osmanlı'da Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma, s.21-22) Nizam-ı Cedid çabalarının sadece orduyu güçlendirmek değil asıl amacın ayanlar üzerinde merkezi hükümetin otoritesini tesis etmek olduğunu söyler. Ayrıca III. Selim'in diğer reformlarının amacını da eski politik düzen isteği olarak açıklar. Böylece ayanların ve diğer asi unsurların tehdidine son verilebilecektir.

sonra yeni düzenlemelere tabi tutulacak olan topraktır. İkinci olarak, yönetim sorumluluğunu kısmen de olsa yerel halkın temsilcileriyle paylaşma gerekliliğini ortadan kaldırmıştır. Üçüncü olarak, bürokrasiyi politik üstünlüğüne veya ekonomik kaynaklar üzerindeki kontrolüne meydan okuyabilecek herhangi bir toplumsal gruba karşı keskin bir tavır almaya teşvik etmiştir. Diğer gruplar, ülkenin kaynaklarını ancak bürokrasiyle birlikte veya bürokrasinin belirlediği biçimde kullanabilir hale gelmiştir. Sonuçta, “merkezîleşme” kısa bir süre içinde sultanın mutlak iradesiyle eşanlı bir karakter kazanmıştır. Sultan ise bu durumu eski emperyalist yönetim geleneğine dayanarak meşrulaştırmaya çalışmıştır. Ancak bu dayanağın, ilginç bir çelişki olarak, II. Mahmut’un reform ve yenileşme çabalarıyla sarsıldığı da gözden kaçırılmayacak bir noktadır.

Esasen ıslahat hareketlerinin en can alıcısı ve etkili olanı Tanzimat fermanıdır ki döneme de ismini vermiştir. 3 Kasım 1839’da ilan edilen Gülhane Hatt-ı Hümayunu¹⁰ ile resmen başlayan Tanzimat dönemi, Osmanlı reform çabalarının önemli bir safhasını oluşturur. Eryılmaz’ın görüşüne göre “Türk siyasi ve idari kurumlarıyla, toplumun düşünce yapısının batıya açıldığı sürecin resmi başlangıcı olarak kabul edilebilecek Tanzimat, 1839-1876 yılları arasında Osmanlı devlet düzeni ve toplumsal hayatı için sürekli bir yasama ve reform döneminin adı olmuştur.” (Eryılmaz, 1987: 29)

Tanzimat’la beraber esas istenen yönetenle yönetilen arasında beylik döneminde görüldüğü gibi doğrudan bir ilişkinin gerçekleşmesi yönünde olmuştur. Yani artık araçlar olmayacak, herkes eşit sayılacaktı. Reaya devletin daha iyi çalışması için hoş tutulması gereken bir araç olarak ele alınırken, Tanzimat ile birlikte ortaya çıkan yeni düzenleme ile devletin esas görevinin uyruklarının mutluluğunu sağlamak olduğu görüşü toplumsal temelden yoksun bile olsa kabul edilmeye başlanmıştır. (Mardin, 2002: 210)

Bu gelişmeler analiz edildiğinde şu sonuç ortaya çıkar: Osmanlı imparatorluğunda değişim esasen toprak rejiminin değişmesinde ve buna bağlı olarak köylülerin yer değiştirmelerinde yatar. Ayan sınıfının ve daha sonra orta sınıfın ortaya çıkışında toprak sisteminin değişmesi ve vergi toplamada yaşanan değişiklikler önemli rol oynamıştır. Böylece ordu gücü düşmüştür ve reaya artık hayatından memnun değildir.

¹⁰ Lügatte padişah el yazısı, padişahın emri anlamına gelmektedir. (Yeğin, 1989)

3.1. TANZİMAT DÖNEMİNDE TOPLUMSAL YAPI VE DEVLET

16. yüzyıl ortalarında Osmanlı'da yaşanan sosyal değişiklikler ekonomik ve sosyal yapılanmanın temeli olan devlet toprak sisteminin yavaş yavaş dağılmasından kaynaklanmıştır. Esasen toprak sistemi hükümetin alt kırsal grupları kontrol altında tutmak ve toprağın işlenmesine dayalı temel ekonomik ilişkileri düzenlemek için ideal bir kontrol aracı durumundaydı. Merkeziyetçi yönetim sisteminin de temeli sayılan bu sistemin dağılmasıyla yeni bir vergi sistemi getirilmiş ve bunun sonucunda ayan, yeni toprak ağaları ortaya çıkmıştır. Toprak artık ayanların ve onların idaresinde gelişen yeni sosyal düzenin ekonomik dayanağı haline gelmiştir. Osmanlı gücünü ve istikrarını önce Müslüman ve gayrimüslimlerin bir arada yaşıyor olmalarına ve ikinci olarak da halkın meslek ve işe göre sosyal tabakalara ayrılmış olmasına dayandırılmış bir iç dengeyle sağlamıştır (Karpata, 2006: 222-223).

Fakat 17. yüzyıl sonrası dengeler değişmişti. 1839-1876 yılları arasında Osmanlı Devlet düzeni ve toplumsal hayatı için sürekli bir yasama ve reform dönemi oldu. İç ve dış faktörlerin etkisi ile ortaya çıkan Tanzimat, Osmanlı reform çabalarının önemli bir safhasını oluşturdu. Tanzimat'ın mimarları toplumu yeniden kalkındırmak, devletçi ve üniter politika sergilemek için çaba sarf etmiş, merkeziyetçiliği ön plana koymaya çalışmıştı.

Babıalî bürokrasisi iktidarı kimseyle paylaşmadan otoritelerini devletin bekasını öne sürerek gerçekleştirmeye çalışıyorlardı. Onlar olmazsa devlet yıkılacak duygusu uyandırıyor ve Avrupa devletlerinin desteğini onlar sayesinde aldıklarını vurguluyorlardı. Onlara göre Batılılaşmaktan başka çare yoktu. Bürokrasinin yoğun fakat yapay Avrupa temasları ve Batı'nın modernleşmesine öykünerek devlet yapısı ile ilgili eksiklikler konusunda kendilerini eğitime eğilimleri bu döneme damgasını vurdu. Bu şekilde toplumu da modernleştirmeye çalıştı. Toplum içinde ekonomik ve desteğe bağlı olarak kontrolü elinde tutan Müslüman ve Müslüman olmayan liderlik grupları da kendi çıkarları, emelleri ve kendilerine özgü kültürleri doğrultusunda bir hükümet oluşturma çabası içine girdiler. Böylece yöneten-yönetilen çatışması doğdu ve sonuç olarak bu gruplar arasında bir uzlaşma sağlama gereksinimi bu dönemde en büyük sorunlardan oldu.

Tanzimat'la birlikte, iktidarın hem amacı değişti, hem de siyaset etme biçimi farklılaştı. Siyasi iktidar tek başına bürokrasinin eline geçti. Ulemanın yönetimde ağırlığı kayboldu, askerlerin etkinliğinden söz edilemezdi. Otoritenin gerçek sahibi olan saray sembolik hale geldi. Babialı her bakımdan Avrupa'nın etkisine açıldı ve siyasi otoritenin merkezi oldu. (Eryılmaz, 1996: 77)

1839 Gülhane Hatt-ı Hûmayunu'ndan 1876 Anayasası'na kadar geçen sürede Osmanlı modernleşme çabalarının siyasal sistem üzerinde önemli etkileri olmuştur. Bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasal sisteminin, patrimoniyal özellikleri ağır basan geleneksel sistemden, yasal-rasyonel uygulamalara doğru kaydığı görülmektedir.

Tanzimat sonrası toplum yapısında da önemli değişiklikler gözlemlenmektedir. Tanzimat öncesi Osmanlı sultanları reayayı emanet olarak kabul etmekte dolayısıyla onu korumak, kollamak ve hoş tutmak esastı. Sultanların halifelik sıfatı, onlara yükümlülükler ve ödevler yüklüyor; bu ödevleri yerine getirip getirmemeye dair denetim de yine manevi olarak sağlanıyordu. Bunun yanında din ve bilim temsilcileri devlet yönetiminde ve bürokrasi karşısında ayrıcalıklı idiler. Osmanlı sistemi bu ulemanın görüşlerine göre biçimlenmekteydi. Dolayısıyla yönetim dörütlü denge (saray, Babialı, ulema ve askerler) arasında uyuma dayandırılmaktaydı. Bunlar iktidarın ortaklarıydı. Askerler fiziki gücü, ulema manevi ve meşrulaştırıcı gücü, saray ve Babialı de yürütme unsurunu oluşturuordu.

Toplumların sürekli değişim içerisinde olma gerçeğine göre Osmanlı toplumunda da reformlar sonucunda değişiklikler olmuştur. Klasik dönemde bile Osmanlı dilinde, kültüründe, dinsel inanç ve örgütlenmesinde, mali ve askeri yapısında devirden devire büyük değişiklikler göze çarpar. Bu değişmelerde tek etken Osmanlı beyliğinden çok kavimli bir imparatorluğa geçiş değildir; hızlı bir yapısal değişim geçiren yeniçağ dünyasının koşullarına uyma zorunluluğu da önemli rol oynamıştır (Ortaylı, 2000: 14). Bu değişmeler III. Selim ve II. Mahmut'tan sonra eskiden olduğu gibi iç kuvvetlerin yanında dış kuvvetlerin de etkisiyle yeni bir nitelik, hız ve yön kazanmıştır. Eskiden kendi eksenini etrafında dönerek değişen Osmanlı toplumu, 19.yüzyılda dünya ekonomik sistemi içine yavaş yavaş, giriş şartlarını kendisi tayin ederek değil, sistemin siyasi baskısı nedeniyle kısmen tabi olarak katılmıştır. Tanzimat reformları olarak bilinen modernleşme çabaları dünyadaki bu ekonomik çerçeve içine girmek ve onunla uyum sağlamak çabalarıdır.

Klasik dönemin en muhteşem olduğu dönemlerde toplumun 4 tabakadan oluştuğundan (saray halkı, asker, şehirli, köylü) bahsetmiştik. Bu dönemde artık ayanların ortaya çıkması ve köyden şehre göç sayesinde sosyal tabakalarda değişiklikler görülüyordu. Sosyal tabaka seyfiye, kalemiye, tüccarlar-zanaatkarlar ve gıda üreticileri şeklinde biçimlenmiş olduğu bu dönemde reform sürecinde köylü ve çiftçi kesimi olarak görülebilecek tüccarlar ve gıda üreticileri sosyal düzenlemenin ve öngörülen değişim döngüsünün dışında kalmıştır. Böylece oluşan yapısal değişiklik kalemiye ve seyfiye tabakasının sosyoekonomik temellerini zayıflattı ve bunların eski siyasi-kültürel işlevlerini yeniden şekillendirdi. Bu sosyal yapılanma içerisinde düzenleme dışında kalmış iki tabaka olan zanaatkâr-tüccarlar ve gıda üreticileri ile bürokrat kesimi oluşturan seyfiye ve kalemiye tabakaları arasında aracı konumunda olan ve Müslüman orta sınıfı temsil eden ayanlar ortaya çıktı.

Bu dönem Millet yönetimi açısından da önemli değişimleri beraberinde getirmiştir. Tanzimat, kopma noktasına gelen toplum bağlarını yeniden kuvvetlendirme çabası ile ortaya çıkan bir Batılılaşma hareketi olarak kabul edilebilir. Bu anlamda 3 Kasım 1839 günü devlet ileri gelenlerinin, kalabalık bir halk kitlesinin, Osmanlı reayasının her din ve sınıftan ahalisini temsil eden ruhanî reislerin ve yabancı diplomatların önünde okunan Hatt-ı Hümayun İmparatorluğun devlet ve toplum hayatında önemli bir dönüm noktasını teşkil etmiş ve yeni bir devir açmıştır. Belgede reayaya yeminle verilen güvenceler, yine de padişahın arzu ve iradesinden kaynaklanıyordu (İnalçık, 2001: 89).

Tanzimat ve özellikle de Islahat Fermanı'nın getirdiği yeni haklarla Osmanlı Devleti içerisinde yaşayan azınlıkların durumu Müslümanlara nazaran çok daha iyi bir duruma gelmiştir. Bu ferman toplum yapısının değişmesinde önemli bir etken idi. Mahalli idarelerle ilgili konuları görüşmek ve karara bağlamakla görevli vilayet idare meclislerinin Müslüman ve gayrimüslimlerden teşkil edilmesi bunun bir göstergesidir (İhsanoğlu: 1999, 505). Ayrıca politikalar ve diğer kanunların yürürlüğe girmesi, gayrimüslim halkın güvenlik, eşitlik, adalet ve hukuk mahkemelerinde yeterli derecede temsil edilmelerini sağlamıştır.

Yeni Ferman ile Osmanlı uyruğu altındaki gayrimüslimler daha önceki dönemlere göre çok daha rahat bir yaşam alanına sahip olmuşlardır. Tanzimat

öncesinde Osmanlı İmparatorluğu'nda kimin hangi milletlerden olduğu anlaşılabilirdi. Bu uygulamadaki temel amaç, toplumsal anlamdaki bu farklılaşmanın görünüşte de sağlanmasıdır. Ancak getirilen yeni düzenlemelerle bu tür ayrımların önüne geçilmiştir.

Toplum yapısındaki bu önemli değişiklik egemenlik anlayışı ile ilişkilidir. Egemen millet olan Müslümanlar fermanla gayrimüslimlerle hukuk alanında eşit hale geldiler. Fakat gayrimüslimlerin askerlik zorunlulukları olmadıklarından ticaretler daha çok uğraşır oldular, zenginleştiler ve orta sınıfı çoğunlukla onlar oluşturdular. Böylece Müslümanlar eşitlik ilkesi ve iktisadi değişiklikler neticesinde azınlık gibi oldular. Böylece Türk-Müslüman kesimde siyasi açıdan Müslüman olmayan orta sınıfla mücadele edecek bir orta sınıf da ortaya çıkmadı. Kırsal kesimde tek lider ayandı ve bunlarda çoğunlukla güçlerini zenginliklerinden sosyal konumlarını ise miras yoluyla edinmiş kişilerdi. Bunlar Müslüman olmayanlar gibi tüccar veya imalatçı değil toprak ağalarıydı.

Tabakalar arası çatışmanın bir örneğini de Balkanlar'dan verebiliriz. Tımar sisteminin kaldırılmasına müteakip, Balkan bölgesinde yaşayan Türk-Müslüman unsurlar arasında sosyal bir değişim başlamıştır. 19. yüzyıl sonlarına doğru uluslararası olaylar ve izlenen yanlış politikalar sonucu siyasi açıdan da bu değişim dikkat çekmiştir. Etkin liderlik olanakları ellerinden alınmış Türk köylüler ya ordu saflarında kullanılmışlar ya da Müslüman olmayan tüccarlar tarafından vasıfsız işçi olarak çalıştırılmışlardır. Bu bölgede ulus devletlerinin kurulması ile birlikte göç başlamış bu Türk-Müslüman köylü veya çiftçi sınıfı Anadolu'ya yerleşerek şehirlerin oluşumuna katkıda bulunmuşlardır.

Kasaba ve kentlerde geleneksel hayat ve üretim-tüketim ilişkileri ana çizgileriyle devam ederken ayanlık kurumunun ön plana çıkması kentlerin siyasî, iktisadî ve kültürel hayatına önemli etkiler yaptı. Köyler şehre dönüştü. Pek çok kent ve kasabada iltizam sisteminden de yararlanmak suretiyle güçlerini arttıran âyanlar kendilerinin iktidarını ve meşruiyetini sağlama almak bakımından benzer faaliyetlerde bulundular. Böylece modernleşmenin de etkisiyle yerleşim yerleri arasındaki bu önemli hareketlilik hem yönetimin merkeziyetçi yönetim anlayışını zor

durumda bıraktı hem de yeni meşru kaynakların aranması zorunluluğunu ortaya koydu.

3.2. TANZİMAT DÖNEMİNDE İKTİDARIN MEŞRUIYETİ

Bu döneme genel itibariyle baktığımızda, gelenekselliğin yerine modernlik düşüncesinin başlatmış olduğu pozitivist düşünce yapısının baskın olduğu bir yapı karşımıza çıkmaktadır. Daha laik bir düşünce sistemine doğru evrimin izlerini taşıması itibariyle, Tanzimat dönemi ve Islahat Fermanı ile başlayan modernleşme süreci içerisinde oluşan değer ve ilkeler hem siyasi hem de toplumsal düzene farklı bir bakış açısı getirmiş, bu meşruyet kaynaklarına da yansımıştır.

Bu dönemde gerçekleştirilen yeni düzenleme ve reformlar gayet doğal bir şekilde farklı cephelerden farklı tepkiler almıştır. Fakat genel olarak Müslüman ve gayrimüslimler söz konusu yeniliklere kuşkuyla yaklaşmış, hatta Islahat Fermanı ile getirilen “eşitlik” prensibi, her iki kesimin de antipatisini kazanmıştır. Her iki toplumunda henüz böyle bir kavramı benimsemeye en azından psikolojik açıdan kendilerini hazır hissetmedikleri görülmektedir. Müslüman reaya atalarının yüzyıllardır kılıçları ve kanlarıyla kazandıkları hakları ve üstünlükleri kaybetmiş olmaktan dolayı rahatsızdır. Hatta bu tepkiler öylesine derinleşmiştir ki Tanzimat paşaları “gâvur” paşalar olarak anılmaya başlanmıştır (Yurtseven, 2006: 2133-214). Meşruyet krizlerinden sayılabilecek bir durumun ortaya çıktığını görebileceğimiz bu dönemle birlikte, geleneksel bir yapıyla yönetilen bir toplumun yeniliklere gerek millet sistemi olsun gerekse de hukuk anlayışı olsun ne kadar sınırlı yaklaştığının bir göstergesidir bu. Bundan dolayı da yönetici sınıfı halkın nazarında kaybolan otoritesini tekrar kazanabilmek adına farklı meşruyet kaynakları kullanmak zorunda kalmıştır.

Bu dönemin meşruyet kaynakları arasında, esasen modernleşme olarak algılanabilecek ve toplumu yönetenlere daha önceden olduğu gibi yaklaştırmaya çalışan hareketleri göz önüne alabiliriz. Yapılan ıslahat ve reformların genel amacı da toplumda eşitlik ve düzen yaratmaya yöneliktir. Ayrıca daha önce ulema ve kul bürokrasisinin yoğunlukla yaşandığı klasik dönem sonrası bu dönemde bürokrasi tam anlamıyla yaşanmaya başlamış ve meşruyet kaynağı olarak karşımıza çıkmıştır.

Bunların dışında Divan-ı Hümayunun etkinliğini kaybetmesi ile yine yönetilenleri de devlet işlerine ortak etmeyi amaçlayan meşveret meclisleri de yine bu dönemde etkinliğini sürdürmüştür.

3.2.1. Modernleşme

Batı'da sanayileşme ve reform hareketleriyle başlayan modernleşme hareketleri toplumun her katında önemli değişikliklere sebep olmuştur. Doğa bilimlerinin gelişmeye başladığı bu dönemle birlikte dini hayatta da önemli değişimler kaydedilmiş, Tanrıyla birey arasında aracı ortadan kalkmış, dinin etkinliği arka plana itilmiştir. Modernlik öncesi dinler arası savaşlar ön plandayken modernleşmeyle birlikte ideolojiler arası savaşlar patlak vermiş ve din yerini laikleşme sürecine bırakmıştır. Sekülerleşmenin etkisiyle başta aile olmak üzere, birçok alanda modernleşmenin etkisi gitgide gözlemlenmiş ve paralel olarak siyasi düzenler de bundan nasibini almıştır. Modernlik öncesi ve sonrası devlet anlayışı bilim adamları tarafından sıkça değinilen konu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Lerner, modernleşmenin temelinde “akılcı ve pozitivist bir ruhun benimsenmesinin” (Lerner, 1964: 1) yattığını ifade ettiği eserinde, batıda görülen kentleşme - artan okuryazarlığa, artan okuryazarlık-kitle iletişim araçlarının daha etkili olmasına, kitle iletişim araçlarının etkinliği-daha geniş ekonomik ve toplumsal katılıma yol açtığını söyler.

Kongar bu konuda teknolojinin ön planda olduğunu belirterek insanoğlunun varoluşundan bugüne kadar yaşanan toplumsal olayları sadece teknoloji sayesinde öğrenebileceğimizi öne sürer (Kongar, 2004: 228). Çünkü teknoloji bir birikim sonucudur ve birikim ise ilerlemenin işaretidir. Yine Kongar'a göre teknolojinin toplumdaki belirtisi endüstrileşme düzeyiyle ölçülür. Böylece modern toplumu en ileri düzeyde endüstrileşmiş toplumlar olarak tanımlamak mümkündür. Bu bağlamda modernleşme için geçmişteki endüstrileşmiş toplum tipinden günümüz ileri düzey toplum tipine doğru değişim olarak tanımlayabiliriz.

Peter Berger'in bu konuda tespiti önemlidir: “aydınların ve geniş halk kitlelerinin zihinlerinde modernliğin kendisine özgü bir yer edinmesini sağlayan en azından iki önemli özelliği vardır; biri modernliğin kendinden önce gelenlerden

sadece farklı değil ayrıca üstün olduğu varsayımı, diğeri ise toplulukların modernlik hakkında yeterli bilgiye sahip oldukları yolundaki sanıdır. ... Modern üstünlük varsayımının kökü, Batı'yı en azından 18.yüzyıldan beri diğerlerine üstün kılan gelişme fikrinde yatmaktadır (Berger, 1985: 13-14). Modernliğin cazibesine dikkat çekenlerden biri de Huntington'dur. O, modernliğin olağanüstü bir şekilde kabulünü iki ayrı özelliğe dayandırır. Bunlardan birincisi, batılı toplumların kısmen de olsa kendi kendilerinden memnun olmalarını sağlaması, ikincisi ise batılı olmayan toplumlarda umutlu olmayı haklı kılmasıdır (Huntington, 1973: 292).

Geleneksel toplum olarak Osmanlı birkaç yüzyıl içinde reformlar ve keşifler sayesinde modernleşme adıyla büyüyen Avrupa'ya karşı büyük hayranlık içerisinde kendilerini bu çekicilikten alamamışlardır... Başlangıçta yenilikleri ihtiyatla karşılamış, mevcut düzeni korumak konusunda ısrarcı olmuşlardır... Öte yandan kendileri açısından en yüksek potansiyeli taşıdığına inandıkları Kanuni dönemi değerlerine ve müesseselerine (kanun-i kadim) dönmeyi de amaç edinmişlerdi. (Akyıldız, 2004: 16-22)

Osmanlı İmparatorluğu klasik dönemde özellikle 1453 sonrası gayet güçlü ve halkın yararını gözeten bir idari sistem kurmayı başarmışlardı. Şartlar değişmedikçe yenilik yapma ihtiyacı da hissedilmiyor geleneksel yönetim anlayışı devam ettiriliyordu. Osmanlı toplum ve devlet düzeni de, bu idari gelenek sayesinde Batı'daki büyük dönüşümün dayatmasının olmadığı dönemlerde, toplumu derinden etkileyen bir probleme neden olmaksızın hayatiyetini devam ettirdi. Bu miras sayesinde 17. yüzyıl başarısız sonuçlar göze batmadı.

Peki klasik dönemden Tanzimat'a değişen ne oldu? Akyıldız bu konuda önemli tespitlerde bulunmuştur (Akyıldız, 2004: 16-23). Ona göre klasik sistemi yetersiz kılan unsurların başında, Osmanlının Avrupa ve diğer ülkeler hakkında istihbaratının ve haber alma kaynaklarının yetersizliği; diğer bir ifadeyle iletişim eksikliği gelmekteydi. Yabancı ülkelerle ilişkilerine rağmen 1793 yılına kadar elçilik konusunda zayıf davranan Osmanlı imparatorluğunda, tercümanlar, tüccarlar ve gönderilen elçiler sarayı dışardaki gelişmelerden haberdar etmeye başladı. Bu konuda en sıkıntılı durum dil problemiydi. Tercüme işleri fenerli Rumlar tarafından yapılıyordu. Bu da tartışılır vaziyetteydi çünkü tercüme ve değerlendirmeler diğer ülkelerle paylaşılıyordu.

Sistemin yetersiz kaldığı alanlardan birisi de devlet teşkilatında uzmanlaşmanın kâfi derecede olmamasıydı. Bu durum, kendini en açık olarak dâhiliye ve hariciye işleriyle uğraşan memurların teşkilatlanmasında gösteriyordu. Harici işlerde mahir ve becerikli insanların istihdamı ve bu işleri idare edecek uzman birimlerin mevcudiyeti çok önemliydi. Zira artık kendi askeri gücüyle ayakta duramayacağı ve Avrupalı devletlerarasındaki güç dengeleri gözetilerek izlenecek hassas politikaların, devlet idamesinde oynamaya başladığı hayati rol anlaşılmaya başlanmıştı.

Klasik Osmanlı bürokrasisinin açmazlarından birisi de, uzmanlaşmayı önleyen ve memur istihdamında yanlışlıkların yapılmasına neden olan *tevcihat*¹¹ usulü idi. Bu sistemde memurlar nöbetleşe olarak birer seneliğine memuriyetlere getirilir; ancak, görevinde başarılı olan memurlar *ibka* adıyla vazifelerinde bırakılabilirlerdi. Diğer bir ifadeyle *tevcihat* sistemi Osmanlı'nın düşüşe geçtiği bir dönemin ürünüydü. İdarede teşkilatlanma ve uzmanlığın önündeki en önemli engellerden birisi olan bu usul, Osmanlı devlet ve yönetiminde önemli bir handikap oluşturuyordu. Bir memur bu sistemde idarenin değişik alanlarında görev alabiliyordu. Kendi alanında ihtisas kazanmadan başka bir alana kaydırılabiliyor, bu da uzmanlıkların oluşmamasını sağlıyordu. II. Mahmut Tanzimat'ın öncesinde, bürokraside ciddi bir problem olan bu sistemi kaldırdı.

Klasik yapının yetersiz kaldığı bir diğer alan da devletin maliyesiydi. Başlangıçta bir defterdarlık varken sınırların gelişmesiyle defterdarlıklar çoğalmış ve bir Baş defterdar koordinasyonu sağlamaya başlamıştı. Devletin gelir ve giderleri artık tek elden yönetilemiyor ve git gide karmaşıklaşıyordu. Eski sistemin işlerliğini kaybetmesi ve uzun süren savaşların ve yenilgilerin maliyeye büyük bir bilanço yüklemesi, zaten kıt olan kaynakların daha sıkı ve merkezi bir şekilde kontrol ve tevzi edilmesini zorunlu hale getirmişti. Öte yandan gerçekleştirilmek istenen askeri reformların başarısı da bu mali düzenlemelere bağlıydı. Çünkü yeni düzenlemeler ve askeri teçhiz etmek, ancak parayla mümkündü. Bu alanda yapılan yeniliklerin hedefi merkeziyetçilik olmuştur.

---

¹¹ Sözlükte verilmiş rütbelere anlamındadır

Osmanlı devlet adamları tarafından yenileşmenin gerekliliğinin veya diğer bir ifadeyle, bazı şeylerin iyi gitmediğinin farkına varılmasından sonra, sorunun uzun süre askerlik alanındaki gerilikle ilgili olduğu sanıldı; çünkü Batı'yla aralarında bulunan potansiyel farkı, ilk olarak savaş alanlarında ortaya çıktı. “Bir zamanlar Avrupa'ya dehşet salan Osmanlı orduları, bizzat kendi hükümdarlarından ve sivil halkından başka kimseyi korkutamaz hale gelmişti.” (Lewis, 2010: 24) Bir süre sonra askeri reformların sorunun çözümünde yeterli olmadığı ve askeriye dışında da bazı problemlerin yaşandığının fark edilmesi üzerine reform alanı, III. Selim'den itibaren genişlemeye başladı. Bu alanların başında da klasik yapıyla yeni durumlara ve ihtiyaçlara cevap vermemeye başlamış olan idari yapı gelmektedir. Osmanlı modernleşmesi öncelikle batı modernleşmesine bir karşı koyuş, daha sonra da onu örnek alış şeklinde tezahür etmiştir. İlk olarak ordunun modernleştirilmesi bilinen en eski yöntemdir. III. Selim dönemi, bu çabaların başladığı dönem kabul edilir (Çetin, 2003b: 193-194).

Kemal Karpat modernleşmenin hükümetin müdahalesi olmaksızın başlayan bir sosyal süreç olduğu varsayımından yola çıkarak analizini yapar (Karpat, 2006: 220-221). Ona göre devlet müdahalesi daha ileri aşamalarda ortaya çıkar ve bu müdahale sürece devletin kendi kavramları doğrultusunda yeni bir yön verme çabasıdır. Osmanlı İmparatorluğu'nda hükümetin müdahalesi daha çok kendi kurumsal anlayışları yani bürokratik düzen için somut bir mali temel oluşturmak için yönlendirilmiştir. Toplumda akılcı bir değişim sağlamak için yapılan hükümet müdahalesi zaten modernleşmenin kanıtı ve yeni bir aşamasıdır. Hükümetin müdahalesinin haklı gösterilmesi ve meşruiyet kazanması, din gelenek ya da o sıralarda en nüfuzlu güç gruplarına kabul edilebilir görülen diğer bir fikre dayandırılabilir. Değişikliğin gerçek değeri gerçek değişim talebinin içerdiği maddi ve manevi beklentileri karşılamaya yeterli kurumları, hizmetleri ve kolaylıkları yaratmak ve muhafaza etmek becerisidir.

Ortaylı'ya göre Osmanlı batılılaşmaya pragmatik bir yaklaşımla girdi. Osmanlı'nın batılılığa teorik planda hazırlanmayışının en önemli kanıtı, tarihi, felsefe ve edebiyat alanındaki yavaş değişimdir (Ortaylı, 2000: 24-25). Osmanlı

batılılaşması Batı'yı hayranlıkla değil, zorunluluk nedeniyle tercih etmiştir. Dış zorlamadan çok, bir iç kararın sonucudur.

Tanzimat dönemi, ferdin hayat ve kazanç güvenliğini sağlamaya yönelik hareketler ve yasama girişimleriyle başladı. Rejimdeki Avrupalılaşma kurumlara, oradan eğitime ve düşünceye yansdı. Türk toplum hayatına kadın girdi. ... Modernleşme olgusu Osmanlı dünyasında hakim dinin tartışılmasını, ona atfedilen kurum ve kuralların sarsılmasını, değişikliğe uğramasını birlikte getirdi. (Ortaylı, 2000: 13, 25)

Osmanlı modernleşmesinin sosyal kurumları ve toplumsal yapısının gelişimiyle birlikte incelenmesi yerinde olacaktır. İkinci Viyana yenilgisinden itibaren başlayan yenileşme arzusu Tanzimat fermanında yoğunluk kazanmıştır. Tanzimat'tan sonra yöneticiler modernleşmeyi bir ölçüde sırtlamakta, topluma dikte etmektedirler. Gelişmeler de bu nedenle hızlanmış ve kısa zamanda onların da tahmin edemeyeceği boyutlara ulaşmıştır. Bu bakımdan Tanzimat dönemi Osmanlı modernleşmesini Ortaylı'nın tabiriyle otokratik (dikta) bir modernleşme olarak kabul edebiliriz.

Modernleşme çabaları Osmanlı toplumunun dini ve etnik esaslar üzerinde yeniden yapılanmasını da beraberinde getirdi. 1839 Tanzimat fermanı "eşitlik" prensibini benimseyerek, gayrimüslimlerle Müslümanların eşit olduğunu ilan etmişti. Bu prensip 1856 ıslahat fermanı ile daha da teferruatlandırıldı ve uygulamaya konuldu. İngiliz, Fransız ve Avusturya temsilcileri tarafından hazırlanan ve yürürlüğe konulmak üzere Osmanlı idarecilerine sunulan bu ferman, neredeyse tümüyle gayrimüslim nüfusa hitap ediyordu. Gayrimüslimlere tanınan özel haklar ve koruma, kendi toplumsal ilerlemeleri açısından önlerinde yepyeni yollar açarken, onların hamiliği rolünü üstlenen büyük Avrupa devletlerinin dayatmaları, Osmanlı devletinin yapısında meydana gelecek değişmelerin dinamiklerinden birini, belki de en önemlisini teşkil etti (Acun, 2012: 48).

Tanzimat döneminde yapılan yeniliklerle devlet yönetiminde yeni bir anlayış yerleşmeye başlamış, kurulan nezaretler aracılığıyla iş bölümü sağlanmış, merkezi yönetimdeki hemen her sorunun halli için ayrı meclisler teşkil edilmişti. Meclislerin aldıkları kararlar ve önerilere üst kurul son şeklini vererek padişahın onayına sunuyor, onay alındığında yürürlüğe konuluyordu. Tanzimat'ın ilk dönemlerinde yapılan reformlar hep bu meclisin onayından geçmişti. Meclisin en önemli görevi

kanun ve tüzük hazırlamaktı. Padişah meclis çalışmaları ile yakından ilgileniyor. Ve gündemi belirliyordu. Meclis üyelerinin padişah tarafından atanması ve aldığı kararların ancak padişahın onayı sonrası yürürlüğe girmesi, meclisi, danışma kurulu olmaktan öteye götürmemişse de mutlak monarşi rejimini yumuşatma ve kısmen de olsa padişahın otoritesini paylaşmada önemli bir aşama olarak değerlendirilebilir. (Acun, 2012: 48).

Modernleşme çabalarının bizi ilgilendiren en önemli iki sonucu kayda değerdir. Anayasal bir sistemin adım adım gelişmesi ve devletçi seçkin entelektüel-bürokrat kesimin ortaya çıkması. Modernleşmenin en önemli sonucu ise modern kurumların taşıyıcıları olarak başlangıçta devlet tarafından yetiştirilen entelektüellerin zamanla gelişerek Genç Osmanlı grubu olarak yeni bir yönetici kesimi oluşturmasıdır. Bu entelektüel bürokratlar meşrutiyet döneminin öncüleridir.

3.2.2. Bürokrasi

Bu dönem öncesi merkezi otoritenin zayıflamaya başlamasına paralel olarak devletle halk arasında irtibatı sağlayan mahalli ileri gelenler olan ayanların yavaş yavaş önem kazanmaya başladığını daha önce belirtmiştik. İmparatorlukta çatırdamalar ve yanlış yönetim yüzünden merkezi boşluktan faydalanan bu sınıf, zamanla iktisadi ve siyasi ağırlıklarını daha da artırarak buldukları bölgede nüfuslarını ve güçlerini merkezi otorite aleyhine genişletti. 18.yüzyılda devletin ve merkezi otoritenin karşısında önemli bir güç haline gelen ayanlar artık yönetimde de hak sahibi olmaya başladı. Bunu yapabilmelerinin en büyük sebebi ellerinde bulundurdukları küçük ordular ve maddi zenginlikti. Ayrıca yine devletin reaya ile bağlarının kopması ve bu sınıfın halka daha yakın görünmesi de bu konuda etkili oldu.

Ayanların gücü ile ilgili en önemli örneklerden biri II. Mahmut'un tahta çıkışı döneminde yaşandı. II. Mahmut Rusçuk ayanı Alemdar Mustafa paşa girişimleriyle tahta çıkmıştı ve II. Mahmut da onu sadrazam yaptı. Böylece daha önce Çandarlılar ve Köprülülerde olduğu gibi güçlü veziriazamla ile iki başlı bir yönetim ortaya çıkmıştı. O dönemde imzalanan Senedi İttifak, ülkede sükûnetin sağlanabilmesi için hükümetle ayanların karşılıklı görüşerek hareket etmeleri gerektiğinin bilinciyle

imzalanmış, böylece hükümdarın otoritesi tartışmaya açılmıştır. Bu olay esasen klasik dönem sonrası ortaya çıkan meşruiyet krizinin bir sonucu olarak addedilebilir. Sened-i İttifak sonrası artık İmparatorluk önde gelenleri bu krizin farkına varmış ve merkezi otoritenin 15. yüzyılda olduğu gibi tekrar sağlanması için çaba göstermişlerdir.

Bu çabalar II. Mahmut ile başlamış Tanzimat fermanıyla devam etmiştir. II. Mahmut'un önemli uygulamalarından birini oluşturan bürokrasinin geliştirilmesi çabaları, teşkilatlanmasından kılık-kıyafetine, çalışma şartlarından ücret rejimine kadar her şeyiyle farklı bir sınıf oluşturma çabası olarak düşünülebilir. Bu çaba ulema ve kul bürokrasisinden sonra gerçek manada bilinen sivil bürokrasi anlamına gelmektedir. Sultan, bu yeni düzenlemeyle alışılmış, klasik Osmanlı bürokrasisinin yozlaşmış ve iktidara rağmen bir baskı odağına dönüşmüş yapısını ortadan kaldırıp, merkezî otoriteye sadık, düzenli ve disiplinli bir memur teşkilatı kurmaya çalışmıştır. Bu memur teşkilatını yetiştirmek için eğitim konusunda da düzenlemeler yapmayı unutmamış daha laik bir sistem getirmeye çalışmıştır.

II. Mahmut ve ondan sonrakilerin reformları, idealist ve yeni bir idareci egemen sınıf yaratmıştır (Lewis, 2010: 149). Reform çalışmalarına paralel olarak yönetimde söz sahibi olmaya başlayan, “modernist kalem elitleri” geleneksel bağlardan kurtulmuş, radikal idari reformları yapmaya hazır bir nesildir (İnalçık, 1990: 37). Ulema ve askeri sınıf gibi imparatorluğun asırlık bürokrasisini oluşturan sınıfların dışında üçüncü bir nesli oluşturan bu sınıf, askeri reformculardan farklı olduğu gibi ulemadan da farklı idi. Bu yeni elit sınıf, köken itibarıyla de ordudan ve ulemadan değil, Tercüme Odası ve Elçilik Kâtipliklerinden geliyordu (Lewis, 2010: 118). Aldıkları eğitim hem kul sistemi içinde yetişmiş olan askeri zümreden, hem de sıkı bir resmi dini eğitim veren medreselerde yetişen ulemanın eğitiminden farklı idi (İnalçık, 1990: 37). Bu yeni nesil yabancı dil bilmeleri sebebiyle Batı ile irtibat halindeydiler.

Yapılan ıslahatlar sonucu Osmanlı devlet yapısını ve idare mekanizmasında önemli değişiklikler ortaya çıktı. Bu değişimi anlamak üzere yapılan çalışmalar ve geliştirilen modeller genelde Weber'in doğu toplumları ve devletleri için geliştirdiği tanımlamalar ve modellerden ilham almaktadır. Weber'e göre doğu devletleri,

otoritenin şahsi takdir ve keyfiyete dayandığı patrimonyal karakterde idi. Bu Osmanlı örneğinde sultanizm adını alıyordu. Patrimonyal idare yönetim mekanizmaları ve kanun yoluyla yerleşmekte ve işlemekteydi. Öncelikle belirtilmelidir ki, Osmanlı devleti, 13. yüzyıl başlarından yıkıldığı 20. yüzyıl başlarına kadar geçen yaklaşık yedi yüzyıl boyunca, Osmanlı soyundan gelen sultanlar tarafından idare edilmiştir (Acun, 2012: 47).

Osmanlı bürokrasisinin yapı ve işleyişle ilgili unsurları, esas itibarıyla 1839 yılında ilan edilen Gülhane Hattı hümayunu ile birlikte yeniden biçimlenmiştir. II. Mahmut döneminin son yılları ve Tanzimat dönemi tüm Osmanlı kurumlarının yeniden yapılanması çalışmalarıyla geçmiştir. (Eryılmaz, 2004: 133)

Eyaletten, Fransız usulü il yönetimine geçiş, belediyelerin, il özel idarelerinin sayıştay ve danıştay gibi temel kurumların oluşturulması, memurların padişahın otoritesi karşısında mal, onur ve can bakımından güvence altına alınması gibi bürokrasinin modernize edilmesi ve güçlendirilmesi çalışmaları, Tanzimat döneminin ürünüdür (Eryılmaz, 2004: 134). Sivil ve askeri bürokrasiye eleman yetiştiren okulların hemen hemen tümü Tanzimat ve meşrutiyet döneminde açılmıştır. Özellikle II. Abdülhamit dönemi eğitim alanında büyük gelişmelerin olduğu dönemdir. Tanzimat'la mali ve mülki yönetim alanındaki merkezîyetçilik artmıştır.

Kalemiyeye mensup, az çok Avrupa görmüş ve kısmen yabancı dil bilen bürokratlar, devlet yönetiminde ulemanın önüne geçtiler. Çünkü Tanzimat kalemiyeye mensup bürokratların eseri idi (Findley, 1992: 50). Ülkede yönetim yetkisi bir taraftan sultandan bürokratlara aktarılırken, diğer yandan da geleneksel ulemanın rolü ikinci plana itilmek suretiyle kalemlerden ya da mekteplerden yetişen yeni bir yönetici kadronun devlet yönetiminde liderlik konumuna yükseldiğini görmekteyiz. Heper'e göre Tanzimat bürokratları, devlet yönetiminde Hegelci bir rol üstlenmeye çalışmışlardır. Fakat Hegel'in bürokratlarının sahip olduğundan daha aktif bir rol üstlenmeye çalışmışlardır. Bu rolü sağlama bağlamak için yasal yönü ağır basan bir örgütlenmeye gitmek istemişlerdir (Heper, 1983:296).

Osmanlı Devletinin çeşitli etnik ve dini gruplardan oluşan kozmopolit yapısı, yönetimde âdem-i merkezîyetçiliğe karşı bazı devlet adamlarında hep kuşku ile bakılması sonucunu doğurmuştur. Tanzimat reformları çerçevesinde oluşturulmaya

çalışılan yerel yönetimler, Batıda gelişen eşitlikçi ve katılımcı yönetim anlayışını bütünüyle hayata geçirmek değil, daha çok temsili yönetim görüntüsü altında Osmanlı haklarını devlet yönetimiyle irtibatlandırmak ve devlet düzenini devam ettirmek esasına göre biçimlendirilmiştir (Eryılmaz, 2004: 134).

Sivil bürokrasinin yükselişi, dâhili olaylara yabancı devletlerin müdahale etmesine, harici olayların devleti sıkıntıya sokmasına ve dış ilişkilerin artmasına paralel olarak gelişti. Ticaret, savaş ve sair vesilelerle Osmanlı'nın Batıyla ilişkilerinin çoğalması neticesinde, daha önce bu ilişkileri tanzim eden klasik kurumların varlığı artık yeterli gelmemeye başladı. Özellikle uzmanlık alanlarının gerekliliği kendini iyice hissettirmeye başladı. Daha önce dış ilişkilerle ilgilenen ve devletin harici münasebetlerini tanzim eden reisülküttap, aynı zamanda merkezdeki divan kalemlerinin de başıydı. Oysa dış hadiselerin ve savaşların artması, yabancı dile ve çağdaş diplomasi kurallarına hâkim uzman memurların ve kurumların varlığını gerektiriyordu (Akyıldız, 2004: 51).

II. Mahmut'un yapmak istediği Weber'in bürokrasi tanımıyla paralel bir çizgi izlemektedir: Weber'e göre bürokrasi "diğer örgüt biçimlerine göre teknik üstünlükleri olan rasyonel ve dolayısıyla verimli-etkin bir örgüt biçimidir." Bu örgüt biçimi işbölümüne, otorite hiyerarşisine, yetki ve görevlerin düzenlenmesine, yazılı kurallara, gayri şahsiliğe ve biçimselliğe dayanır. Bu anlamda bürokratik organizasyonun, uzmanlık, otorite hiyerarşisi, kurallar sistemi ve gayri şahsilik olmak üzere dört özelliğine dikkat çekilmektedir. Osmanlı bürokrasi oluşturulmaya çalışılırken de bu dört özellik dikkate alınmaya çalışılmış yapılan yenilikler bu minvalde olmuştur. Marx bu konuda tam aksi bir düşünce sergileyerek kavramı olumsuz anlamda kullanmış ve bürokrasiyi devlet yönetimi bağlamında ele almıştır. Marx'a göre bürokrasi genel yararı değil, hakim sınıfın özel çıkarlarını temsil etmektedir. Devletle sivil toplum arasında organik bir bağ bulunmamaktadır. Bürokrasinin çıkarları ve geleceği devletle ve hakim sınıfla yakından ilişkilidir. Bürokrasinin temel görevi statükoyu ve hakim sınıfın ayrıcalığını korumaktır. Sınıflara ayrılmış toplum için kaçınılmaz bir sistemdir. Marxizmde bürokrasi sorunu sınıf mücadelesi çerçevesinde ele alınmaktadır.

Osmanlı İmparatorluğunda sınıf mücadelesinin ortaya çıktığını söylemek zordur. Hâkim sınıf, iktidarını meşru hale getirmek için bu çabalar girişmiştir fakat pek de düşünüldüğü gibi olmamıştır. Aksine tam da Weber'in ortaya koyduğu bürokrasi şekli ortaya çıkmış ve girişim daha sonra anayasal sürecin başlamasına sebep olmuştur. Buna en büyük sebep olarak ise mali durumun düzeltilmemesi söylenebilir. Maddi açıdan rahata kavuşamayan bir devlet reform başarısını gösteremezdi.

3.2.3. Meclis-i Meşveret

Meclis geleneği Türk siyasi kültürünün en önemli ve değişmeyen kurumlarından biridir. Bu kurumu kurulan birçok Türk devletinde görmek mümkündür. Osmanlı İmparatorluğunda da meclis benzeri divan-ı hümayun ve meşveret meclisleri benzeri uygulamalar görmek mümkündür. Türk hükümdarı başka bazı devletlerdeki kanun yapan fakat kendini bağlı saymayan cinsten bir diktatör değildi. Türk hükümdarı meclisten çıkan karara uymak zorunda idi. Ancak meclisin onayını aldıktan sonra uygulamaya geçebiliyordu. Türk siyasi düşüncesi “devlet halk içindir” prensibine dayanıyordu (Donuk, 2009: 43).

Divan-ı Hümayun Klasik dönemde çok önemli bir işleve sahipti. Devletin en önemli işlevi adaletin sağlanması olduğundan, Divan-ı hümayun her şeyden önce yüce bir mahkemeydi; divan aynı zamanda bütün devlet işleri hakkında tartışan ve karar alan bir hükümet işlevine de sahipti (İnalçık, 2009: 99). İdari, örfi, şer'i, hukuki, mali ve sair işler divanda görüşülür; daha sonra padişahın onayına sunulup karara bağlanırdı. Bu kararlar, padişah hükmü şeklinde çıkar ve fermanlar *mühimme* denilen ana divan defterlerine kaydedilirdi.

Önceleri padişahın daha sonra sadrazamın başkanlığında yapılan divan toplantılarının zamanla terk edilmesi üzerine işler sadrazam ikinci divanına ve tedrici olarak da Babialî'ye intikal etti. Meşveret sadece hümayunla sınırlı değil, devletin hemen hemen her devrinde devlet merkezinde ve sefer halinde ihtiyaç duyuldukça yapılırdı. Sorumluluğun paylaşılmasını ve toplum katmanları arasında alınan karar etrafında bir fikir ve amaç birliği oluşturulmasını gerektiren olağanüstü ve önemli

konularda sıklıkla başvuru bir uygulama olup çeşitli kesimlerden görüşülecek konuyla ilgili kimselerin bir araya gelmesiyle gerçekleştirilirdi (Akyıldız, 2004: 31).

18. yüzyıl itibariyle sarayda divan toplantıları devri kapanmış artık bu toplantılar veziri azam başkanlığında onun konutunda görülmeye başlanmıştır. Toplumsal konumu ne olursa olsun, herkes divan-ı hümayuna doğrudan doğruya başvurabilirdi. Reaya önemli işleri için İstanbul'a heyet halinde temsilcilerini gönderirdi. Dolayısıyla adalet ve güvenliğin en emin olduğu yerler, başkente en yakın olan yerlerdi. Uzak bölgelerde şikâyetler kadılara yapılır, tutulan notlar ve şikâyetler mektup olarak İstanbul'a gönderilirdi. Eğer dava ivediyse İstanbul'a sözcü de yollanırdı. Yerel kadıların kararlarına karşı da divana başvurulabilirdi. Bu durumda ya mahkeme yeniden görülebilir ya da başka mahkemeye aktarılabilirdi. Sultan himaye ve adaletin yerine getirilmesi için çoğu kez, müfettiş gönderme ve adaletname gibi yöntemlere başvurabilirdi. Bazen tebdil-i kıyafet kendi teftiş yapardı. Bunun yanında vezir-i azam teftişlerde bulunur durumu sultana bildirirdi (İnalçık, 2009: 97).

Sultan önemli kararlar öncesinde kendisinin ya da vezir-i azamın başkanlık ettiği meclisi toplayabilirdi. Meşveret, kuran ve hadisin emrettiği dini bir ödevdir. Bu divanlara şeyhülislam, kıdemli vezirler, emekli askerler ve görüşlerini özgürce söyleyebilecek başka danışmanlar çağrılabilirdi. Meşveret, genellikle savaş kararlarından önce toplanırdı. Bu yöntem bilgi edinme ve sorumluluğu paylaşma için gerekli bir yöntemdi. Vezir-i azam kendisi böyle bir toplantı yapmak istediğinde önce sultanın iznini almak zorundaydı. Ancak birtakım meclislerin sultanı tahttan indirme ve geçici hükümet kurma gibi kararlar aldığı da olmuştur. Büyük siyasi buhranlarda bu gibi kararlar, şeyhülislamın huzuruyla Şeriat adına alınırdı (İnalçık, 2009: 99).

Perde arkasından hükümet kararlarını etkileyebilen kişilerden biri sultanın şeyhidir. Her sultanın bir şeyhi vardır. Tarikatlardan birinin şeyhi olan mürşit sıfatıyla, sultanın manevi rehberi sayılır, geleceği bildirerek Tanrı'nın yardımını sağladığına inanılırdı. Bu durumyla şeyh, Orta Asya Türk hakanlarının yanındaki şamanlara yakın bir benzerlik gösterirdi (İnalçık, 2009: 104).

Sultanlar dini önderlerden, özellikle halkça tutulan şeyh ve dervişlerden her zaman çekinmişler ve bunları kendilerine yaklaştırmaya ya da sert önlemlerle onlara boyun eğdirmeye çalışmışlardır. Bu şeyh ve dervişler genellikle muhalif halk hareketlerinin baş propagandacılarıydı. Zaten ayaklanmalar ulema veya ordunun desteği olmadan ses getiremezdi (İnalçık, 2009: 106). Klasik Osmanlı devrinde şeyhliğin veya kurumsal adıyla şeyhülislamlığın Padişah nezdindeki rolü oldukça büyük olduğu bu şekilde açıkken, Tanzimat döneminde bu durumu önemli değişikliklere uğramıştır. 18.yüzyıldan itibaren meşveret meclislerine ithal edilerek artık devletin aldığı tüm kararlarda söz sahibi olması sağlanmıştır. 19.yüzyılda II. Mahmut devrinden itibaren hem fetva hakkını muhafaza etmekte hem de bir nazır olarak özellikle siyasi, idari, hukuki ve eğitimle ilgili sahalarda Padişahın ve Sadrazamın yanında önemli bir siyaset haline gelmektedir.

Divanın önemini kaybetmesinden sonra ve özellikle 18. yüzyıl ikinci yarısından itibaren meşveret meclisinin sık sık toplanmaya başladığı, öneminin ve idari sistemdeki ağırlığının arttığı ve özellikle I. Abdülhamit ve III. Selim dönemlerinde nispeten düzenli hale geldiği görülür. Özellikle 18.yüzyılda devletin varlığını tehdit eden buhranların sebep olduğu siyasal kargaşa ve sorunların çözümünde karar ve sorumluluğu yaymak, paylaşmak ve geniş bir mutabakata dayandırarak alınan kararı halkın gözünde meşrulaştırmak düşüncesiyle meşveretler gerçekleştiriliyordu. Meşveret meclisine katılacak üyeler tespit edilirken genelde Osmanlı bürokrasisinin sacayağını, üç temel direğini oluşturan sivil bürokrasi (kalemiye), askeriye (seyfiye) ve ilmiyenin temsil edilmesine özen gösterilirdi. Görüşülecek konu taraftarları ilgilendirmese bile bu dengeler gözetilirdi. Özellikle bazı işler bizden gizleniyor anlamı çıkmaması için bu yapılıyordu (Akyıldız, 2004: 32).

Değişik güç odaklarının temsilcilerinin mecliste bulunup alınan kararlara ortak edilmesi, özellikle devletin düşmanlarına karşı yürütmekte olduğu savaşlarda onların desteğini almak ve onlarla beraber bu mücadeleleri yürütmek açısından önem arz etmekteydi. Bu noktada meclis kararlarının meşruiyetinde ve alınan kararların dine uygunluğu konusunda görüş bildiren ve önemli bir rol üstlenen ulemanın meclisteki konumu ve temsili de önem kazanmaktadır. Bu açıdan bakıldığında

ulemanın meşveret meclislerinde yüksek bir temsile sahip olduğu aşıkardır. En önemli sebebi ise alınan kararları halka anlatacak veya kararlara muhalefet edebilecek kesim olan ilmiye mensuplarının işin içine sokularak hem sorumluluğu paylaşma, hem de böylece işin içine çekilen ulema, yani halkla daha içi içe olan bir kesim vasıtasıyla mesajın halka ulaşmasını sağlama isteğiydi. Ayrıca ulemanın reyi, alınan kararların halkın gözünde meşruiyetini sağlamak için hem gerekli hem de yeterliydi (Akyıldız, 2004: 44).

Böylece Tanzimat döneminde ortaya çıkan problemleri yönetimi anlayışının düzeltilmesi çabaları açısından bu meclisler önemli işlevlere sahip olmuş halk nazarında meşru iktidar olma niteliğine katkılarda bulunmuştur. Her ne kadar modern meşruiyet kaynaklarında çoğunlukla toplum sözleşmesi yani halkın yönetime ortak olduğu durumlar söz konusu olsa da bu meclisler bir bakıma halkın sesi gibi olmuş ve ortaya çıkan krizleri bir nebze hafifletmiştir.

3.3. TANZİMAT DÖNEMİ SONU

Genel olarak bakıldığında reform ve düzenleme yapma ihtiyacı iç ve dış güçlerden kaynaklanan problem ve sıkıntılardan dolayı sosyal yapıda meydana gelen olumsuz değişikliklerden kaynaklanır. Böyle bir durumla karşılaşıldığında yapının güçlendirilmesi, birlik ortamının kurulması, hukuk ve adaletin yeniden tesis edilmesi ve özellikle de mali sistemin yeniden gözden geçirilmesi gerekmektedir. İşte bu noktada birey-toplum, yöneten-yönetilen, güçlü-güçsüz arasında ilişkiler siyasi açıdan önem kazanır. Tabii bu denge sağlanırken yeni düzensizlikler ve devamında anarşi ortaya çıkabilir. Çünkü toplumun aşına olduğu geleneksel değerlerden vazgeçirilmeye çalışılması pek de kolay değildir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda da 17. yüzyıl sonrası buna benzer bir durum ortaya çıktığı söylenebilir. Bir yanda Rönesans ve reform hareketleriyle güçlenmiş Avrupa'ya ayak uydurma girişimi, diğer yanda geleneksel toplum anlayışını değiştirmekteki zorluk... Yeni düzenleme ve anlayışların benimsenmiş olmasına rağmen, eski uygulamaların terk edilmemesi Tanzimat'ın kendi içindeki düalizmini ortaya çıkarmıştır. Aslında Tanzimat'ın bu düalist yapısı, bir yönüyle de merkez ve çevredeki iki farklı görüşün siyasal sisteme yansımalarıdır. Tanzimat, merkezdeki

modernleşme taraftarları ile çevredeki statükocu kesimin sürekli mücadelelerine sahne olmuştur. Yapılmaya çalışılan bu iki zıt düzen içerisinde ortak bir düşünce ortaya koymak ve İmparatorluğun gücünü ve devamlılığını sağlamaktır.

Buna göre, Osmanlı'da yöneten-yönetilen arasındaki aşırı uzaklaşmanın önüne geçilmesi ve dağılmanın önlenmesi açısından yapılan ilk girişim padişahın şahsında toplanmış mutlak egemenliğin az da olsa sınırlanmasıydı. Bu konuda ilk teşebbüs sayılabilecek Sened-i İttifak'tan sonra, devletin siyasi yapısında köklü bir değişiklik yapma amacının ilk resmî belgesi Tanzimat Fermanıdır. Bu ferman, 1789 Fransız Devrimi ile Avrupa'ya yayılan akımların izlerini taşımaktadır. Ferman, sadece bir hukuki metin olarak kalmamış, Osmanlı Devleti'nin modernleşme ve yenileşme çabalarının adeta "miladı" olarak değerlendirilmiştir (Yurtseven, 2006: 202). Yine Yurtseven'e göre böylece yenilik hareketlerine farklı bir boyut kazandırılmıştır. Bu ferman sonrası siyasi iktidarı ilgilendiren diğer girişim ise Islahat Fermanıdır. 1856'da ilan edilen ve üzerinde Avrupa baskısının daha çok hissedildiği bu belge, Tanzimat Fermanı ile ileri sürülen vaatleri tekrarlamakla birlikte, daha çok gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarının lehine düzenlemeler içeren bir hukuk metnidir.

Ülkede meydana gelen siyasi, ekonomik, sosyal ve hukuki gelişmeler zaman zaman dış dinamiklerin de etkisiyle de olsa, yöneten-yönetilen ilişkilerinde önemli değişikliklere sebep olmuştur. Aslında Tanzimat dönemi, ortaya çıkan bu değişim ve hareketliliğin ve düzensizliği ortadan kaldırma girişimlerinin sistematik bir çerçeveye ve kimlik kazandığı dönem olarak tanımlamamız yerinde olacaktır.

19. yüzyılın başlarında gelişimini hızlandıran Osmanlı Devleti'nin yenileşme ve reform hareketleri, üç ana faktör etrafında gelişmiştir. Birincisi, yukarıda da ifade edilen, siyasi iktidarın merkezi otoritesini güçlendirme amacıdır. Merkezi otoritenin güçlendirilmesi, politik yapıyı yeniden şekillendirmiş, ancak yöneten-yönetilen ilişkilerinde zaten var olan ikilemi daha da derinleştirmiştir. Böylece yönetim ile toplum organik olarak ayrılmıştır. İkinci faktör, Avrupalı güçlerin hızla artan politik güçleri ve buna bağlı olarak Osmanlı Devleti üzerinde hissedilen yoğun baskılarıdır. Bu, siyasi iktidarı Osmanlı siyasi kültürüne ve onun geleneksel toplum yapısına yabancı kurumlar açmaya ve uygulamalar başlatmaya zorlamıştır. Söz konusu kurum

ve uygulamalar toplum üzerinde olumsuz sosyokültürel etkiler bırakmakla kalmamış, sağladıkları hizmetin değerini de küçültmüştür. Üçüncü faktör, diğer ikisinden türeme olup, Osmanlı yenileşme ve reform hareketinin ideolojik boyutunu oluşturmaktadır. Önce “ıslahat”, daha sonra “muasırlaşma” ve ardından “garplılaşma” olarak nitelenen reform hareketleri, Osmanlı yönetici elitinin hem ideolojisi, hem de gücünün önemli bir meşruiyet dayanağı haline gelmiştir.

Modernleşme süreci içerisinde, siyasi iktidarın bu fermanlarla ortaya koyduğu değer ve ilkeler, Osmanlı toplumundan farklı tepkiler almıştır. Fakat genel olarak hem Müslümanlar hem de gayrimüslimler, söz konusu yeniliklere kuşkuyla yaklaşmış, hatta Islahat Fermanı ile getirilen “eşitlik” prensibi, her iki kesimin de antipatisini kazanmıştır. Her iki toplumunda henüz böyle bir kavramı benimsemeye en azından psikolojik açıdan kendilerini hazır hissetmedikleri görülmektedir. Müslüman reaya atalarının yüzyıllardır kılıçları ve kanlarıyla kazandıkları hakları ve üstünlükleri kaybetmiş olmaktan dolayı rahatsızdır. Tanzimat ve Islahat Fermanları ile getirilmeye çalışılan yenilikler, yönetilenler tarafından benimsenmediği için, dönemin siyasi iktidarının halk gözündeki meşruluğu önemli derecede kaybolmuştur.

Tanzimat döneminde yapılan kanunlaştırma hareketlerinin en büyük zaafı, bütünlükten ve genel bir hukuk anlayışından yoksun olmasıdır. İslam hukukundan ve batılı kaynaklardan gelen kanunların yarattığı ikilik, kurumsal düzeydeki ikiliğe yansınca kanunlaştırma hareketlerinin sistemli bir değişikliğe yol açması mümkün olmadı. Buna rağmen hukukun en önemli dayanaklarından olan, meşruluk ve kanuna uygunluk prensiplerinin yerleşmesinde ve bu prensiplere, padişahın mutlak iradesini sınırlayan bir mevzuat çerçevesi oluşturmada önemli roller üstlendi. Tanzimat’la birlikte hukuk devletine doğru bir yönelme başladığı söylenebilir.

Bu dönemde reformların kurumlar ve halkın desteğiyle değil de birkaç devlet adamının teşebbüsü ile yapılmış olması reformların bu şahısların ömürleri ile sınırlı olmasına neden olmuştur. Osmanlı Devleti’nin yenileşme sürecinde, eski düzenin sembolleri, kalıpları ve kurumları yıkılmaya çalışılmıştır. Dolayısıyla yeni toplumsal ve politik olguların ve bunlara karşılık gelen ideolojik yaklaşımların yerleşmesinin yolu açılmıştır. Böylece, Müslüman ve gayrimüslim reaya arasındaki dini farklılıklar, hukukilikten de öte politik ve toplumsal bir boyut kazanmış, sonunda “millet” ve

milliyet” biçimindeki yeni duygular olarak kendilerini ortaya koymuşlardır. Bu bağlamda, reayanın Müslüman kesimi güçlü bir kültürel kırılma yaşamış ve bu kırılma vasıtasıyla yönetici elit düşünce, davranış ve tutumlarında keskin bir şekilde farklılaşmıştır. Yönetilenler, yönetici sınıf ile özellikle de Osmanlı bürokrasisinin en üst kademesiyle paylaştıkları iddia edilen din, dil ve diğer sosyal değerlere rağmen, aralarında giderek daha az ortak yön bulmaya başlamışlardır. Doğal olarak bu sosyal kırılma siyasî iktidarın meşruluğuna ilişkin tartışmaları alevlendirici bir rol oynamıştır.

Bu fermanlarla Osmanlı siyasî iktidarının hukuki temellere dayandırılmaya çalışılması ve otoritenin tam olarak merkezi hale getirilmesi girişimi olarak değerlendirilebilir. Fakat bu değişim girişiminin farklı olan yanı belli bir toplumsal tepkiye veya mücadeleler sonrası elde edilen haklara bakılarak yazılan belgeler değil yöneten katında kötü gidişata karşı ortaya konmuş çözüm önerileri olmalarıdır. Ayrıca, çok uluslu Osmanlı imparatorluğunda nüfusun önemli bir kısmını oluşturan gayrimüslimlerin haklarının korunması konusunda yoğunlaşan dış baskılar, iktidarı bu fermanlarda ileri sürülen ilkeleri kabul etmeye zorlamıştır. Yine fermanlarda reayanın hiçbir etkisinin olmaması kanunname niteliğinde sadece sultanın halkına bir fermanı olarak nitelik kazanmasına yol açmıştır.

Tanzimat Dönemi ile birlikte Osmanlı politika çerçevesinde meşruluk tanımı değişmeye yüz tutmuş, yöneten-yönetilen, hükümdar-reaya veya Mardin’in deyimiyle merkez-çevre ilişkileri artık dinsel ve geleneksel olmayan yazılı kurallara da bağlanmaya başlamıştır. Bu değişimin özünde, yönetilenlerin, “vatandaş olma” ve “temsil” kavramlarıyla yakınlaşması yatmaktadır (Yurtseven, 2006: 212). Artık siyasî iktidar, kurumsal ve teorik anlamda olmasa da; en azından yerel çerçevede yetkilerini “yönettikleri” ile paylaşmaya başlamıştır. Üstelik bu ilişkilerde “din ayrımı” ortadan kalkmış, Müslüman ve gayrimüslim aynı siyasî yapı içerisinde “eşit” olarak temsil hakkını kullanır olmuştur. Esasen Özyurt’a göre Osmanlılık-İslamcılık sentezi hem bu fermanların Müslümanları ikinci sınıf vatandaş haline getirmesine hem de Osmanlı yönetiminin dışarıdaki Müslümanlara karşı sorumsuz ve ilgisiz kalmasına yönelik bir tepki olarak 19. yüzyıl ortalarında kendini hissettirecektir (Özyurt, 2014: 73).

Akyıldız'a göre bu devrin en çok göze çarpan hususiyetlerinden birisi, memur zümresine dayanan sivil bir bürokrasinin yükselerek yavaş yavaş yönetimde söz sahibi olmaya başlamasıdır (Akyıldız, 2004: 45). Aslında bu durum, sekülerleşmenin başlangıcı olarak da değerlendirilebilir. Daha açık bir duruma getirilen karar alma mekanizmasıyla geleneksel yönetim anlayışına bir çizgi çekilmiştir. Birey bazında eşitlik ilkesinin ön planda olduğu bu gelişmelerle, yönetilenler ve özellikle gayrimüslim reaya, siyasi gelişmelerden payına düşeni alma konusunda ilk kez paydaş olduğunu hissetmeye başlamıştır. Meydana gelen zihniyet değişikliği, kendi başına toplumsal ve siyasi bir değer olarak "birey" in doğumuna işaret etmektedir. Bu durum, Foucault'nun modernlik sonrası bireyci siyaset yaklaşımıyla da bağlantılıdır. Bu, Tanzimat ile ivme ve kimlik kazanan modernleşme çabalarının önemli siyasi sonuçlarından biridir.

Sonuç olarak, bu dönemde yapılan reform çabaları neticesinde ortaya konmaya çalışılan politik anlayış, Osmanlı-Türk egemenlik anlayışının hukukileşme sürecinde önemli bir yere sahiptir. Daha önce bir bakıma Fatihle başlayan hukuki çabalar, bu dönemde daha Batılı bir tavır sergilemeye başlamıştır. Henüz yönetimin kaynağını yönetilenler oluşturmuyor olmakla birlikte, yakın gelecekte bu yönde atılacak adımların temelinde bu dönem yatmaktadır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE İKTİDAR

Osmanlı Devleti'nde 17. yüzyıldan itibaren görülen ıslahat geleneği, II. Mahmut döneminde devletin ve toplumun her katına yayılan bir reform özelliği göstermiştir. Bu reform anlayışı daha sonra da devam etmiş ve bir zihinsel değişime, batılı görüşe sahip kimselerin yetişmesine, Batı zihniyetini aksettiren bir akımın doğmasına yol açmıştır. Gülhane Hatt-ı Hümayunu ve Islahat Fermanı ile devam eden bu süreç Meşrutiyet'e varmıştır.

17. yüzyıl itibariyle başlayan toprak kayıpları başta pek göze batmadı ancak Fransız ihtilali ve Batı'nın gücünün daha da artması sonucu Osmanlı artık toparlanamaz hale gelmişti. Reform üstüne reform yaparak devlet geleneğini sürdürmeye çalışan Osmanlı yavaş yavaş milliyetçilik akımlarının da sonucunda yöneten-yönetilen ilişkisini bir kez daha düşünüp geri kalış nedenlerine eğilmek gereğini duydu. Temel geri kalış nedeni, Osmanlı devlet düzeninin, merkezi iktidara rakip çıkmasını engellemek amacı ile her türlü toplumsal ve ekonomik değişme ve dolayısıyla gelişmeyi engelleyici statükocu yapısıydı. Kapitülasyonlar ve daha sonra da Osmanlı borçları bu geri kalışı pekiştiren nedenler arasındaydı. Bu temel nedenleri anlayabilecek bilgi ve bilinçten yoksun olan merkezi iktidar çözüm için biri ileriye (Batıcılık) öteki geriye dönük (İslamcılık) iki zıt yaklaşımı geliştirdi.

Tam bir ideolojiler savaşı diyebileceğimiz bir dönem olarak meşrutiyet yıllarında, batıcılık cephesi anayasal yönetimin en büyük taraftarıydı. Fakat girişimleri sonuçsuz kaldı ve devlet-halk arası yabancılaşma ortaya çıktı. Diğer İslamcılık cephesiydi ve diğer tarafın her atılımına karşı çıkıyor, muhalefet olmaktan başka bir iş yapmıyor ve geriye dönüş özlemini her defasında tekrar ediyordu.

Anayasal hukuk mücadelesinin ve milliyetçilik akımlarının damgasını vurduğu bu dönemde ilki Genç Osmanlılar ikincisi Jön Türkler tarafından gerçekleştirilen iki anayasal devrim yaşanmıştır. Gerçekleştirilen bu toplum sözleşmelerinden ilki Genç Osmanlılar eylemi ile 1876'da 1. Meşrutiyetin ilanı ile gerçekleşti. Böylece İmparatorluk, yazılı bir anayasaya sahip olan ilk İslam devleti niteliği kazandı (Kongar, 2004:357-358). 1. Meşrutiyet aslında toplumun içinden doğan yeni toplumsal ve ekonomik güçlerin bir sonucu değildi. Tam tersine, tepeden

inme bir nitelik taşıyordu. Batının askeri üstünlüğünü ve emperyalizmin ezici gücü ile uyarılan merkezi bürokrasi, imparatorluğu kurtarma çabalarına girişmişti. II. Abdülhamit'in tahtta olduğu döneme tekabül eden 1. Meşrutiyet ile sultanın hâkimiyeti biraz sınırlandırılmış oluyordu. Meclisin her ne kadar halkı temsil ettiği düşünülse de pek de öyle olmadı. Aydın bürokratlar toplumsal bir tabana dayanmıyorlardı. Tabandan yoksun oldukları için de meşrutiyetin ilanından çok kısa bir süre sonra Abdülhamit kolayca bu bürokratları ortadan kaldıracaktı ve meşrutiyet yönetime son verdi.

Başarılı bir Abdülhamit yönetiminden sonra Osmanlı ayakta kalma mücadelesini Jön Türklerle birlikte II. Meşrutiyet dönemi ile sağlamaya çalıştı. Fakat bu dönem Abdülhamit'in icraatlarına nazaran pek de başarılı bir dönem olmadı ve sonuç olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun sona erdiği yılları devamında getirdi. Bu dönemden sonra artık Cumhuriyet kurulmuş ve hilafete son verilmiştir. Yani artık sultanlık dönemi yerini laik cumhuriyete bırakmıştır.

4.1. MEŞRUTİYET DÖNEMİ TOPLUM YAPISI VE DEVLET

Bu dönemin iktidar sisteminde önemli çalkantılar söz konusu olmuştur. Basın yayında ve teknolojik ilerlemelerde önemli gelişmeler kaydedilmiş bu unsur milliyetçilik ve modernleşme hareketleri için en önemli etken olmuştur. Abdülhamit döneminde bütün ülkede bir telgraf ağının kurulması II. Mahmut zamanında yapılmaya çalışılan merkezileştirme hareketlerinin bir başka boyutunu ortaya koymuştur.

II. Abdülhamit dönemi itibariyle ilan edilen ve yaklaşık iki yıl süren anayasa girişimleri yönetim katında yeni bir dönemin habercisi olmuş, kurulan meclislerle halkın temsili sağlanmaya çalışılmıştır. Her ne kadar meclisi mebus üyeleri eyaletlerinin ileri gelenlerinden ve valiler tarafından seçilse de bu kişiler reyanın istek ve arzularını gündeme getirmek için ellerinden geleni yapmışlardır. Fakat bir dönem sonra ferman anayasası olarak da tanımlayabileceğimiz bu anayasa Abdülhamit tarafından iptal edilmiş ve yönetime el konulmuştur.

19. yüzyıl sonları çoğunlukla İslamcılık anlayışıyla sürdürülen bir yönetimi içermektedir. Abdülhamit her ne kadar gayrimüslim toplumdaki tepki alsada

Müslüman kesimin desteğini almış ve yaklaşık otuz yıl devleti yönetmeyi devam ettirmiştir. Bu dönemi bir nekahet dönemi olarak tanımlayan Zürcher'e göre bu dönem başarılı bir dönemdir ve 1877-78 yılları esasen imparatorluğun yıkılışına etki eden önemli olayların olduğu yıllardır. Savaşlar, mali bunalımlar ve çatışmalar imparatorluğu aşırı derecede yıpratmış, fakat Abdülhamit'in iyi yönetimiyle bu dönemde dış borç az alınmış ve alınandan fazla borç bile ödenmiştir (Zürcher, 2010: 127-133).

Abdülhamit Osmanlı Devleti'nin değişen maddi, kültürel ve siyasi şartlarını göz önünde tutarak devletin ve hanedanın varlığını devam ettirmek için İslam kültürüne, geleneklerine ve inançlarına dayanan, yani Osmanlı toplumunun özüne uygun bir ideolojiyle bir Osmanlı milleti yaratmak yollarını aramış ve bulmuştur. Panislamizm adı verilen İslamcılık cereyanı yeni siyasi bir ideoloji olarak Osmanlı Devleti'nin milli bir İslam devleti haline gelerek yaşamasını sağlamıştır.

Abdülhamit bu ideolojiyi sınırlar içindeki Müslümanlar arasında siyasi birlik ve dayanışma kurmak için kullanmıştır. Tüm dünya Müslümanlarının birleştirilmesi imkânsızlığının farkında olan Abdülhamit için önemli olan Müslüman Osmanlı milleti yaratmaktır. Bu devirde ulaşım ve basın yaygınlaşması Türkçe için de olumlu yönde çok etkili olmuştur.

20. yüzyıl başında Abdülhamit'in tahttan indirilerek yeni anayasal düzenlemeyle İttihat ve Terakki'nin iktidarı ele geçirmesiyle yeni bir oluşum gerçekleşmiştir. Milliyetçilik çatışmaları sonucu ordu içerisinde etkili bir güç olan İttihat ve Terakki grubu ortaya çıkmıştı. Bu grup yönetimi ele geçirerek modernleşmeyi toplumu tepeden aşağı düzenleyecek şekilde uygulamayı uygun görececek bir devlet ihtiyacı duyuyorlardı. II. Meşrutiyetin ilanı ile birlikte devlet ele geçiriliyor, devlet ordu, ordu da devlet oluyordu (Çetin, 2003b: 195).

Türk ulusunun güçlü bir ekonomik sınıfa ihtiyacı olduğunu anlayan bu grup, burjuvazi oluşturma çabalarına 1908'de başladılar ve 10 yıl boyunca devam etti. Bu sınıf devleti denetleyemeyecek kadar zayıf olmakla birlikte hükümetin izlediği siyaseti etkileyebilecek kadar güçlüydü. İttihat ve terakki düşüncelerinin ve eylemlerinin meşruiyeti için bir yığına dönüştürdüğü halk hareketini istediği yönde mobilize ediyordu. İttihatçıların başarısı öncelikle bir meşruiyet arayışı içerisinde girmeleri, daha sonra bu meşruiyeti halka içkin kılmaları ve en sonunda da kendi halklarını yaratmalarıdır. (Çetin, 2003b: 196)

Gökalp'e göre Türkler önce kabile, sonra ümmet cemaat yaşantısı ve nihayet millet şeklinde yaşamaya başlamışlardır. Gökalp toplumu bu bağlamda üç evreye ayırmıştır. İlk dönem kavim devridir (İslam'dan önce Türkler). Toplumda ırk ve dil birliği vardır. Toplumsal bütünlük bu yolla sağlanır. Ortak adetler ve kurumlar vardır. Bu ortak noktalar diğer kavimlerden farklılaşmayı sağlar. İkincisi ümmet devridir (İslam'da Türkler). Evrensel dinler toplumsal yapıya egemen olmuştur. Din etkisi altında kavimler artık kendilerine özgü olan niteliklerini ve dolayısıyla kişiliklerini kaybederler. Son evre ise millet devridir (Modern Türkiye). Bu devirde toplumlar kendilerine özgü niteliklerine ve dolayısıyla, kişiliklerine yeniden kavuşurlar. Bu kişiliğin yaratılması bir toplumun kendi bünyesindeki değerlerin, yüksek bir uygarlık düzeyinde yeniden örgütlenmesiyle ortaya çıkar. Bu yönden son derece değerlidir (Ülken, 1939: 24).

Gökalp toplumsal değişme bakımından endüstrileşmeye büyük önem verir. Ona göre devletin kudreti endüstrileşmeye bağlıdır. Sadece köylü ve memurdan oluşan bir kavimde örgütlenme gücü olmaz. Zihinsel yeteneklerin ve iradenin gelişmesi, endüstri, imalat gibi işlerle, ticaret ve serbest meslekler gibi konularla ortaya çıkar (Kongar, 2004:108).

19. yüzyıl ortaları itibariyle modernleşme çabaları sonrası ve toprak yapısındaki bazı değişiklikler sonucu toplum yapısında da önemli değişiklikler gözlenmiştir. Bilindiği üzere Osmanlı İmparatorluğu'nu imparatorluk yapan en önemli etkenlerden biri de toprak sistemidir. Kuruluş döneminde gaza ve fetih yolu ile ganimet bölüşümü esasına bağlı olarak kazanılan toprakların savaşçı askerler arasında kullanım hakkı verilmesi daha sonra devletleşme döneminde yapısal değişikliklerle tımar sistemine dönüştürülmüştü. Böylece hem mali hem de askeri bakımdan önemli bir ilerleme sağlanmış bu ilerleme toplum yapısına da yansımıştı. İmparatorluğa geçiş ile birlikte toplum yapısında tabakalaşma farklı bir boyut kazanmış artık konar- göçer yapı yerini reaya bakımından şehirli tüccarlara ve gıda üreticilerine bırakmıştı.

Karpat da bu konuda görüşlerini sıralarken toplumsal yapı değişikliklerinde en başta gelen unsurun toprak düzeni olduğunu vurgulayarak Tımar sistemiyle ilgili olarak II. Mahmut zamanında yapılan büyük değişiklikleri milat kabul eder (Karpat,

2006: 323-338). Bu dönem ile birlikte tımar sistemi kaldırılıyor ve devletin devlet olarak eski tımar arazisine sahip çıkması sağlanıyordu.

Fakat bu yenileşme hareketleri pek de olumlu sonuçlar doğurmamış reaya üzerinde ağır yükler getirmiş ve yine köyden şehre göçlere sebebiyet vermiştir. Tanzimat sonrası ise Abdülmecit'in saltanatının başlangıç yıllarında kurulan toprak mülkiyeti komisyonlarının çalışmaları 1858 yılında Arazi kanunnamesi ile sonuçlanmış ve arazi işletmeciliği konusunda değişiklikler olmuştur. Karpat'a göre arazi mülkiyeti ve tasarruf haklarının uğradığı değişiklikler başlıca iki sonuç ortaya çıkarmıştır. Devlet arazi üzerindeki mülkiyet haklarını hukuken muhafaza etmiş tasarruf yetkileri fiilen kişilerin lehine genişletilerek zirai ekonomide serbest bir ekonomi yolu açılmıştır. Diğeri ise, piyasa ihtiyaçlarına göre üretim yani ticari ziraat öncülük kazanmıştır (Karpat, 2006: 323-338).

Bu gelişmeler sonunda sosyal mevkilerini ve etkilerini sosyal güce dayandıran yeni tipte tüccar ve toprak sahiplerinin ortaya çıktığını görüyoruz. Tarım kesiminde meydana gelen sosyal gruplar bir dereceye kadar devlet kontrolünden uzak, hür olduğu kadar temel kültürünü ve geleneklerini muhafaza eden bir ortam içinde yetişmişlerdir. Bu kesimde yarı feodal bürokratik düzen gitmiş yerine özel mülkiyete dayalı yeni bir düzen gelmiştir. Böylece tarım kesiminde yani kasaba ve köylerde Müslüman halk arasında din, kültür hatta dil esasına dayanan ve birçok yerde bölgesel karakter arz eden, görünürde geleneksel bağlarla birbirine bağlanan, fakat niteliği çok başka yeni dayanışma bağlarıyla birbirine bağlanan yeni bir toplum oluşmaya başlamıştır. Ekonomik ilişkiler açısından modern, kültür ve değerler bakımından geleneksel toplumdur bu... (Karpat, 2006: 323-338)

Bu döneme damgasını vuran en önemli olaylardan biri de Osmanlı-Rus savaşıdır. 1877 yılında yapılan bu savaş sonunda gerçekleştirilen anlaşmalarla Müslüman-Türk nüfusun yaşadığı Balkan bölgesinde çok önemli toprak kayıpları olmuş ve göçler başlamıştı. Bu sınıf can güvenliğini sağlamak üzere Trakya ve Anadolu'ya gelmiş ve böylece Müslüman-Gayrimüslim dengesi yok olmuştu. Osmanlı İmparatorluğu sınırlarında Türk-Müslüman sınıf çoğunluk haline geldi ve böylece Osmanlı Müslümanlardan oluşan bir İmparatorluk haline geldi. Çokulusluluk da kendi kendine yok oldu. Bu dönemdeki sosyal değişimin en

güvenilir göstergesi de şehirleşmedir. Şehir bölgelerine göçün en büyük sebebi Balkanlar'dan göç ve ayrıca tarımda giderek kötüleşen koşullara katlanamayan köylülerin şehirleri tercih etmeleriydi. Ayrıca milliyetçilik akımları sayesinde ortaya çıkan isyanlar ve Müslim ve gayrimüslim reaya arasında çatışmalar ve sonucunda ortaya çıkan göçler çoğunluğunu Müslüman Türklerin oluşturduğu bir toplum yapısı ortaya koymuştur.

19. yüzyıl sonu itibariyle Anadolu'nun bazı kesimlerindeki halkın neredeyse yüzde sekseni göçmenlerden oluşmaktaydı. 1900 itibariyle bu rakam yüzde kırka kadar ulaşmaktaydı. Göçlerin amacı tarımsal üretimi artırmak ve böylece hükümete gelir kaynağı sağlamak olduğundan göçmenler daha çok tarıma elverişli topraklara yerleştirilmişlerdir. Demiryolları ve karayolu ağı oluşunca iletişim artmış ve Osmanlı toplumunda yaşanmakta olan değişim yeni bir boyut ve hız kazanmıştır. Şehirleşme oranı artmış; göçler ve yaşanan mesleki değişimler dikkate alınırsa Osmanlı'nın 19.yüzyılın ikinci yarısında gerçekten köklü bir değişim geçirdiği söylenebilir. Değişim tarım sektöründe başlamış Batı'daki endüstriyel devrimden çok farklı şekilde kendini göstermiştir. Kısacası 19. yüzyıl nüfus hareketleri modern Türkiye'nin oluşmasına zemin hazırlayan değişim ve gelişim sürecinin iç dinamikleri olmuştur (Karpat, 2006: 455).

Kısacası devlet meşrutiyet döneminde 1876 anayasası itibariyle İslamcı bir idari sisteme ve daha sonra 1908 anayasası ile de Müslüman Türk yapısında bir yönetim altına girmiş oluyordu. İmparatorluğun son dönemleri çalkantılar ve savaşlarla devam etmiştir. Sonuç olarak Cumhuriyet devrinde modern anlamıyla varlığını ortaya koyan Türk milleti 19.yüzyılda Abdülhamit'in İslamcılık politikası sayesinde özünü ve yönünü tayin etmek imkânını elde ettiği gibi modernleşmesinin niteliğini de tayin etmiştir (Karpat, 2006: 335-338). Tabi Türkiye Cumhuriyeti'nin idari katında meydana gelen oluşumun da bu son dönemlerdeki mekanizmanın etkisi altında kaldığını da unutmamak gerekir.

4.2. MEŞRUTİYET DÖNEMİ MEŞRUIYET KAYNAKLARI

19. yüzyıl Batı Avrupa'nın emperyalist yayılmasına sahne olmuştur. Bir yandan endüstrilerin pazar ve hammadde bulma ihtiyacı diğer yandan pazarı ve hammaddeyi korumak için stratejik askeri mevkileri ele geçirmek ve tutmak arzusundaydılar. Sömürge siyasetinin bir diğer önemli unsuru ise bir ülkede ekonomik çıkarını sağlamak ve etkisini muhafaza etmek için mutlaka kendisi ile üretici halk arasında bir aracı bulmak zorunda olmasıdır. Bu klasikleşmiş idare sistemini sömürgeci devletler Osmanlı İmparatorluğu'na uygulamışlardır. Böylece gayrimüslimler özellikle Rumlar, Ermeniler ve Araplar bu görevi almışlar ve hem ekonomik hem de siyasi mükâfatlar edinmişlerdir. Böylece Müslüman reaya ile aralarında büyük bir farklılık oluşmuş ve devlet bunu görmezlikten gelmiş, Abdülhamit bunu kabul eden ve ona göre bir devlet siyaseti düşünen modern çağın ilk padişahı olmuştur (Karpas, 2006: 329-330).

1. Meşrutiyete II. Abdülhamit'in kişisel özellikleri ve yönetim anlayışı damgasını vurmuştur. Saray, büyük ölçüde fermanlarla Babıali'ye geçen siyasi ve idari otoriteyi tekrar ele geçirmiştir. Özellikle Anayasanın feshedilmesinden sonra Abdülhamit, İslamcı Osmanlı milleti oluşturma girişimlerini başlatmıştı. Bunun için öncelikle kendisine bağlı bir sivil bürokrat kadro oluşturmaya çalışmış ve bunu da başarmıştır.

19. yüzyıl sonunda İttihat ve Terakki ile birlikte ordu, siyaset sahnesine etkili bir unsur olarak katıldı. 20.yüzyılın başlarında hâkim otorite, ne Babıali bürokratlarının ne de hükümdarındı; siyasi bir cemiyet olan İttihat ve Terakkinin elindeydi. Bürokrasi, İttihat ve Terakki'nin ortaya çıkması ve güçlenmesiyle birlikte siyasallaştığı, teknik uzmanlık yerine, siyasi yakınlık faktörünün öne çıktığı bir görünüm sergilemiştir. Kurtuluş savaşının yönetici kadroları, büyük ölçüde İttihat ve Terakki içinde yetişmiş veya en azından o gelenekten etkilenmiş kişilerdi. Bu kadrolar içerisinde özellikle iki grubun düşünceleri hem ağırlıktaydı hem de birbirlerine karşıtlık teşkil ediyordu. Bir grup Osmanlı'nın sorunlarının ancak güçlü, merkeziyetçi, devletçi ve otoriter bir yönetim anlayışıyla çözüleceğini düşünmekteydi. Karşıt grup ise âdemi merkeziyetçi ve özel girişim esasına dayalı bir idare anlayışını savunuyordu. Osmanlı toplumunda geçerli değer birleştiricilikti.

Oysa batıda hâkim olan anlayış, birleştiricilik değil, ferdiyetçilikti. Bu karşıt gruba göre bütüncü, kamucu, her şeyi devletten bekleyen ve kaderine razı toplumun gelişebilmesi için ferdiyetçi bir yapıya geçmesi gerekiyordu (Mardin, 1993: 366). Jön Türk hareketi esasen bu yapısal dönüşüme tepki olarak doğdu.

Sonuçta toplum sözleşmeleri ve milliyetçilik ideolojileri bu dönemin meşruiyet kaynakları olarak ortaya çıktı. Bunun yanında Abdülhamit'in mutlak rejimi tekrar kurmasıyla meşruluğun, karizma ile karışık dinsel bir zemine doğru ilerlediğini söyleyebilmek mümkün görünmektedir. Osmanlı'nın ayakta kalması açısından bakıldığında bu dönemde bir meşruiyet krizi yaşandığı hükmü pek geçerli değildir. Çünkü olaylardan anlaşıldığı kadarıyla, Meşrutiyet ve Kanun-ı Esasi taleplerini dile getirenler, daha çok bazı elit çevreler ile dış güçler ve onların etkisindeki bir kısım gayrimüslim reayadır. Dolayısıyla, rejimin askıya alınmasına yönelik olarak, tabana yayılmış yoğun bir muhalefet ve buna bağlı bir meşruluk krizinden söz etmenin güçlüğü göze çarpmaktadır.

Milliyetçilik akımlarının ve anayasal süreçlerin ağırlıkta olduğu bir dönemde Osmanlı üzerine düşen payı almış, meşruiyet kaynaklarında bu yönde değişiklikler gözlenmiştir. Etnik gruplar ve milliyetler, Osmanlı Devleti'nin tarihî anayasaları olan 1876 ve 1909 anayasalarında tanınmıştır. Buna göre imparatorluk reayasının hukuk eşitliğine dayanan Osmanlı birliği siyaseti ilk olarak Tanzimat devrinde kendini göstermiştir. Ardından 1856 Islahat Fermanı'nın temel yapısını oluşturmuş ve nihayet 1876 Kanûn-i Esasi'de "MADDE 8.- Devleti Osmaniye tabiiyetinde bulunan efradın cümlesine herhangi din ve mezhepten olur ise bilâ istisna Osmanlı tabir olunur ve Osmanlı sıfatı kanunen muayyen olan ahvale göre istihsal ve iza'e edilir." ¹² maddesinde kesin şeklini bulmuştur.

4.2.1. Toplum Sözleşmesi (Kanun-i Esasi)

Meşrutiyet'in ilan edildiği 19. yüzyıl son dönemlerine baktığımızda genel itibariyle yöneten-yönetilen arasında önemli problemlerin olduğu görülmektedir. Artık devlet meşru iktidar anlayışını iyice zayıflatmış ve reaya bu konuda güvensizliğini, sıkıntılarını her kademedede dile getirir olmuştu. Bunun yanında

---

¹² <http://www.anayasa.gen.tr/1876ke.htm>

Balkanlar'daki çalkantılar ve kaybedilen savaşlar da bu durumun tuzu biberi olmuş artık devlet İmparatorluğun reform hareketleriyle yeniden güç kazanması gerektiği bilincine varmıştı. Bu konuda askeri zümrenin etkisi fazlasıyla görülmüştür.

Esasen daha önce bu konuda girişimler olmuştu. Tanzimat dönemi itibariyle Osmanlı padişahları yetki ve otoritelerini merkezde bürokratik elitle paylaşmaya başlamışlardı. II. Mahmut döneminde merkez ve taşra teşkilatı Batı modelinde yeniden yapılandırıldı. Makamların birçoğu kaldırıldı bazılarının adları değiştirildi veya yeniden düzenlendi. Devletin idari teşkilatının yeniden organizasyonu anlamına gelen bu düzenlemeler klasik Osmanlı devlet ve idare anlayışından uzaklaşırken batı tarzı yönetim ve devlet anlayışı yaklaşımının ilk örneğini ve tecrübesini teşkil ediyordu. Halkın nazarında devlet kavramı ve beklentiler değişiyordu: devlet vergi toplayarak, asker besleyen ve adalet dağıtan idari bir organ olmaktan çıkarak, eskiden faaliyet sahası dışında olan ve vakıflar yoluyla şahıslar tarafından yürütülen eğitim, sağlık, beledi ve bayındırlık işlerini de yürütmekle yükümlü hale geliyordu (Acun, 2012: 47).

Bu dönemi Tanzimat dönemiyle karşılaştırdığımızda, karşımıza birbiri ardına seyreden bir dalgalanma ortaya çıktığı görülür. Anayasalı yönetime doğru gerçekleşen bu dönüşüm aslında Tanzimat dönemi reform hareketlerinin birikimi sonucudur diyebiliriz. Özellikle Osmanlı fikir ve düşünce hayatına getirmiş olduğu etki sayesinde dünya siyasetinde aynı izleri gördüğümüz gelişmelere tanık oluruz. Devletin içinde bulunduğu kötü gidişat sonucu deyim yerindeyse her kafadan bir ses çıkmış ve muhalif düşünceler etkinliğini göstermiştir.

19.yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı düşünürü bu gelişmelerin sonucu olarak daha demokrat ve özgür bir rejim istemektedir. Aile ve toplum hayatı, eğitim ve yönetimde daha özgür, daha katılımcı hedefleri vardır. Batı toplumunun kurumları ve yaklaşımı bu düşünürleri etkilemiştir (Ortaylı, 2000: 25).

Halk iradesine dayanan, birey haklarını esas alan ve devlet başkanının yetkilerini sınırlandıran batı anayasa rejimi ilk kez, yine bir çöküş tehlikesi karşısında, Avrupa'ya güvence verme zaruretiyle, 1876'da ilan edilmiş, seçimler yapılmış ve ilk Meclis-i Mebusan 1877 tarihinde toplanmıştır. Osmanlı anayasası Rusya'nın yok etme projelerine karşı batılı büyük devletlerin baskısıyla ortaya

çıkılmış ve daha ziyade Müslim ve gayrimüslim reayanın devlet karşısında eşitliğini garanti eden bir temel kanun olarak algılanmıştır. Türk tarihinde ilk kez temel haklar padişahın bir lütuf ve inayeti olarak değil de halkın isteğiyle devlet başkanının otoritesi bir takım ebedi şartlarla sınırlandırılmaktaydı. Bu anayasa ile padişah mutlak otoritesini kaybetmiştir. Osmanlı anayasa tarihi, Türk anayasa tarihi ile doğrudan ilişkilidir (İnalçık, 2001: 89).

Tanzimat ve Islahat Fermanlarına Türk halkının tepkilerine bakıldığı zaman, “din ve hilafet” olgularının Osmanlı siyasi iktidarı için hala güçlü meşruluk kriterleri olmaya devam ettikleri görülecektir. Tekrar belirtmek gerekir ki; Kanun-ı Esasi, Meclis-i Mebusan’ı düzenlemekle “millet iradesi” ne doğru giden yolda önemli bir açılım başlatmıştır. Bu parlamento Osmanlı İmparatorluğu’nun sosyal ve entelektüel tarihinde bir dönüm noktası teşkil eder. Bu, bütünüyle bir yüzyıl önce başlamış olan uzun bir ekonomik, sosyal ve entelektüel değişim sürecinin tam bir politik senteziydi (Karpata, 2006: 373-391). Söz konusu meclisin yasamaya ilişkin yetkileri çok sınırlı da olsa, meşruluk ve hukukilik bağlamında bu, önemli bir gelişmedir. I. Meşrutiyet ve onun manifestosu olan Kanun-ı Esasi ile henüz hukuki otoriteye geçişin gerçekleşmediği ortadadır. Kaldı ki anayasanın ilanından kısa sayılabilecek bir süre sonra padişah, Meclis’i feshedip anayasayı fiilen askıya almıştır. Dolayısıyla, yöneten-yönetilen ilişkileri çerçevesinde, I. Meşrutiyet sürecinde meşruluk kavramının geleneksellik ile hukukilik arasında gezindiği anlaşılmaktadır.

1876 Anayasası’nın padişahın yetkilerinin akılcı, yasal ve politik bir sistem oluşturmak için ilk adım olarak bürokrasi ve yeni aydınlar sınıfı lehinde kısıtlanması girişimidir. Parlamento önce üst sosyal grupların yeniden yapılanmasını ve sonra da padişahın yetkilerinin kısıtlanmasını vurgulamaktadır. Parlamentodaki mebusların yaklaşık bir yüzyıllık köklü yapısal değişikliklerden sonra ortaya çıkan toplumun en üst tabakasını temsil ettikleri söylenebilir. (Karpata, 2006: 373-391)

Bu anlayışı esas alan Kanun-ı Esasi’ye göre de, Osmanlı Devleti’nin tabiiyetinde bulunan herkesin Osmanlı olduğu, kişisel hürriyetlerine sahip buldukları, din ve mezhep işleri dışında kanun önünde hak ve yükümlülükler yönünden eşit oldukları tespit edilmişti.

Anayasalı yönetime geçiş, padişahın yetkilerinin anayasa ile sınırlandırılması anlamına gelmesi nedeniyle, Osmanlı yönetimi açısından bir mahiyet değişikliğine yol açıyordu. Ayrıca orta sınıfın gücünün resmen kabul edilmesi anlamına da

geliyordu. Ancak anayasanın kalıcı olma şansına sahip olmaması, iki yıl gibi kısa bir süre sonra meclisin padişahın hükümdarlık haklarına müdahalede bulunduğu iddiasıyla, II. Abdülhamit tarafından feshedilmesi ile sonuçlandı. Böylece Padişahın üzerinde bir otorite olmadığı da tekrar vurgulanmış oluyordu.

Tanzimat'ın padişahın adına kaleme alınmasının aksine, kanun-i esasi hukuk diliyle kaleme alınmıştır. Padişahın hakları anayasa ile korunmaktadır (Acun, 2012: 52). Parlamento geleneğinin ortaya çıkması bakımından çok önemli bir süreç olarak değerlendirebileceğimiz Kanun-i esasi, aslında sonraki yıllar için siyasi açılımları ortaya koyan bir aşama olmuştur. Bu adımları meclis seçme hakkından başka daha özgürlükçü bir siyasal düzene doğru gelişim. Önceki dönemde yapılan ıslahat hareketlerinin daha geniş bir çerçevesini de teşkil etmektedir.

Gülhane Hatt-ı Hümayunu ve Islahat Fermanı'yla reayanın eşitliği tanınmışsa da, bu tek taraflı olarak padişahın taahhüdü niteliğindedir. Ayrıca bu belgeler, din ve mezhep esasına dayanan "cemaat" teşkilâtını bir siyasî değer olarak kabul etmekte, halkın devlet idaresinde reyini tanımamakta ve halk için Osmanlı Hanedanından başka bir kıymet veya müessese kabul etmemekteydi. Kanun-ı Esasî ise, reaya ile padişah arasında bir sözleşme olup, seçim unsuru ile halkın yönetime katılımını sağlamaktaydı. Fakat bu duruma bakarak da Kanun-ı Esasî'nin muhteva itibarıyla millî hâkimiyet prensibini kurmuş olduğu söylenemez. Çünkü aynı anayasa ile Hükümdara çok geniş yetkiler tanınmış, üstün irade padişah iradesi olmuştur. Çeşitli din ve inançlara sahip, imparatorluğa değişik zamanlarda katılmış, ayrı ayrı soylardan ve kültürlerden meydana gelen reayadan bir millî hâkimiyet kavramı da doğamazdı.

İlk olarak, Kanun-ı Esasi'nin ilanıyla anayasalı bir rejime geçilmiş olmakla birlikte, gerçekte bu rejim, padişahı etkin biçimde sınırlayacak bir niteliğe sahip değildir. Gerçi, padişah yeni rejim altında eskisi kadar serbest hareket edebilecek bir konumda görünmemektedir. Bununla birlikte, anayasa padişahın tek taraflı bir fermanı ile yürürlük kazandığı için, yine padişah tarafından her zaman geri alınabilirdi ki böyle de olmuştur. İki yıllık bir parlamento deneyimi sonrası, Abdülhamit tarafından yetkilerinin aşırı derecede sınırlandırılması gerekçesiyle meclis feshedilmiş ve bundan sonra Abdülhamit yönetimi otuz yıl boyunca devam

etmiştir. Bu dönem zarfında Genç Osmanlıların da etkisiyle yine dini meşruiyet kaynağının ağır bastığı bir yönetim anlayışı gerçekleşmiştir.

Otuz yıllık aradan sonra, rafa kaldırılan Kanun-i Esasi, bu kez Jön Türkler olarak bilinen ordu mensubu ve aydınlar tarafından kurulmuş İttihat ve Terakki Partisi'nin dayatması ile yeniden yürürlüğe konuldu ve Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nın yeniden açılması tecrübesi yaşandı. II. Abdülhamit'in saltanatının sonu ve İttihat ve Terakki'nin yönetimi ele geçirmesi ile sonuçlanan bu ilan 1918 savaşı sonuna kadar devam etmiştir. Osmanlı devletinin savaştaki başarısızlığı partinin iktidardan düşmesine sebep oldu. Bundan sonra devlet yönetimi padişah varlığında ve değişik şahısların adları ile anılan hükümetler vasıtasıyla yürütüldü. Bu son dönemde padişahın yetkilerinin anayasa, meclis ve hükümet ile sınırlandırıldığı meşrutî monarşi tarzı bir idare yürürlükteydi. "1909'da yürürlüğe konan anayasa, gerçek anlamda meşrutî monarşi rejimine geçişi simgeliyordu: padişah yasama ve yürütme kurumları üzerindeki denetimini yitirmiş, yürütme organı olan hükümet, devlet organları içinde yerini alarak yalnızca meclise karşı sorumlu hale getirilmişti." (Acun, 2012: 52)

II. meşrutiyet anayasası, geniş bir tabana oturduğu ve aşağıdan yukarıya doğru yükseldiği için, padişahı zorlamış ve anayasalı meşrutiyet rejimini bütün kurumlar ile yerleştirmiştir. 1876 padişahın tek taraflı iradesiyle oluşan "ferman anayasadan" 1909'da halkın katıldığı iki taraflı hukuk belgesi olan "misak anayasaya" geçişi simgelemiştir. Egemenliğin padişaha ait olduğu kabul edilen anlayışı temelinden sarsarak, egemenlik yetkilerini padişah ile milletin temsilcisi olan meclis arasında paylaşmıştır. Kuvvetler ayrılığı ilkesinin kabulü ile yasama ve yürütme yetkilerini padişahın elinden alarak bağımsız kurumlara devretmiştir. (Acun, 2012: 52)

Bu şekilde merkez yönetim otoritesini güçlendirmek için anayasal süreci tekrar başlatmayı başarmış, meşru kaynak olarak otoritesini de sağlamış ve 1918 savaşı sonuna kadar da bu durum böyle devam etmiştir. "Değişen dış dünya ve içyapı karşısında, nitelik değiştiren Osmanlı bürokrasisi, toplumdaki kopukluğunu, belli ittifaklar kurarak telafi etmeye çalışırken bir yandan da İmparatorluğu kurtarma görevini yükledi. Bürokratik yapı, İmparatorluğun son yıllarında böyle bir işlevi yüklenmeye uygundu." (Kongar, 2004:298). Böylece Osmanlı İmparatorluğu son on yılını İttihatçılar tarafından elde edilen bürokratik yapıyla devam ettirmiş ve yerini Türkiye Cumhuriyetine bırakmıştır. Anayasal hukuk mücadelelerinin verildiği bu son dönem aslında din ve gelenek öğeleri içeren bir yönetim tarzının bu modernleşen

toplumda pek zayıf kaldığının ve toplumun da yönetime eklenmesi gerektiğinin bir göstergesidir.

4.2.2. Milliyetçilik İdeolojileri

Kuruluşu itibariyle birçok etnik grup ve milleti içerisinde barındıran İmparatorluk için merkezi bir devlet yönetimiyle bu farklı grupları bir arada tutabilme gayreti her zaman gündemde olmuştur. Esas gaye bir Osmanlı ulusu oluşturarak merkezi yönetimin devamlılığını sağlamaktır. Özellikle Fransız ihtilaline kadar bu farklı milletler pek de problem yaratmamış fakat sorasında çıkan ayaklanmaların önüne geçmek için ıslahat ve reformlar Osmanlılaştırmanın temelini oluşturmuştur.

Yaklaşık 1830'lara kadar tek bir Osmanlı ulusu mevcut değildi. 19.yüzyıla kadar Osmanlı imparatorluğu her birinin kendi kimliği, belli bir kültürel, dini özerkliği ve yönetimi olan cemaatler topluluğu idi. Osmanlı yönetiminin anlayışı da bu minvalde gerçekleşiyordu. Osmanlı Devleti'ndeki yapılanmanın temel birimi baskın şekilde dini cemaatlerden oluşan bir cemaati diyebiliriz. Karpat'a göre kimlik, devlet mensubu olmaktan çok bir cemaate mensup olmakla elde edilirdi. 1860'larda Osmanlı vatandaşlığı yasası yürürlüğe girinceye kadar bir Osmanlı vatandaşlığı kavramı yoktu. Etnik ve dil kimlikleri vardı, fakat Müslümanlar arasında dini kimlik baskın durumdaydı (Karpat, 2006: 427-428).

Osmanlı devletinde modern ulus haline geçiş süreci 19.yüzyılın başlarında bekası ve faaliyetleri açısından daha geniş bir sosyal tabana ihtiyacı olan bir devlet mekanizması olarak başlamıştır... Daha kapsamlı sosyal temeller bulmaya kararlı olan devlet, belli ölçülerde karşılıklı anlayış yaratmak ve Osmanlı halkı arasında sosyal bir standartlaşma, bütünlük ve homojenlik sağlamaya çalışmıştır. Bu amaçla Osmanlıcılık politikası izlemeye çalışmıştır... Zamanla Osmanlıcılık ve Müslümanlık bir tutulmuş ve gayrimüslim ayaklanmaları başlayarak özellikle Balkanlarda Osmanlı'dan ayrılmaya başlamışlardır. (Karpat, 2006: 427-428)

II. Abdülhamit devrinde (1876 sonrası) artık Osmanlı toplumu sosyal ve dini gruplar halinde, görüşleri ve çıkarları birbirinden ayrılmış, farklı ideolojilerin doğumuna uygun bir durumdaydı. Özellikle gayrimüslimler statü, cemiyetteki yerlerini ve padişah ile olan ilişkilerini tayin eden kaideleri geçersiz kabul etmekte; aralarında gittikçe gelişen etnik milliyetçilikle Osmanlı Devleti'nden ayrılmaya başlamışlardır. Tanzimat reformları istemeyerek de olsa gayrimüslimlerin milli

ideolojilerinin gelişmesine yardım etmiştir. Bu sebeple Balkanlar, Kafkaslar gibi bölgelerde Müslümanlara ikinci sınıf vatandaş muamelesi yapılmakta ve ardından zulüm gelmektedir. Bundan dolayı da Müslümanlar arasında da medeniyet ve varlıklarını koruma ve savunma ihtiyacı yüzünden ideolojik yapılanma söz konusu olmuştur. Bu dönem içerisinde en çok dikkat çeken ve yönetsel anlamda meşru kaynaklara etki eden en önemli ideolojiler olarak Genç Osmanlılar tarafından ortaya konan Osmanlılık-İslamcılık ve Jön Türkler tarafından sürdürülen Türkçülük akımlar olmuştur.

Genç Osmanlılar hareketinin fikrî temellerini, geleneksel İslami entelektüel miras ile Fransız ihtilali kaynaklı düşünce akımları oluşturmaktadır (Mardin, 2004: 95). Tanzimat sonrasında Batılılaşma çabası içerisine giren Osmanlı aydınları arasından bir grup Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu olumsuz koşulları göz önüne alarak geleneksel düşünce mirasını sahiplenmeye çalışmıştır diyebiliriz. Yani, amaç temelde yine devleti kurtarmak dürtüsüdür. Bu amaca ulaşmak için Genç Osmanlılar, 1789 Devrimi'nin ürünü olan kavramları İslam düşünce mirası ve İslam hukuku ile sentezleyerek, bir etki oluşturma çabasına girişmişlerdir.

İslami referansları sahiplenerek yola çıkan bu grup, ileri sürdükleri düşünceleri toplumsal bir kamuoyuna dönüştürebilmek için, toplumun hassasiyetlerini dikkate almak durumunda kalmışlardır ki bu bir meşru zemin bulma arayışı olarak da değerlendirilebilir. Osmanlı toplumunun yüzyıllardır süren gelenekleri, dinin toplum için hala en bağlayıcı ve uzlaştırıcı olgu olmaya devam etmesi, Genç Osmanlıları bir anlamda, siyasî ve sosyal mesajları aynı dilden konuşarak vermeye itmiştir (Yurtseven, 2006: 220). Kaldı ki hareketin içindeki Namık Kemal, Ziya Paşa gibi isimlerin pek çoğu, ileri sürdükleri düşünceleri ve topluma ulaşma metotlarını samimi olarak sahiplenmiş kimselerdir (Mardin, 2004: 221). Dolayısıyla Genç Osmanlılar Hareketi, düşüncelerini kamuoyuna dönüştürebilmek için, Osmanlı siyasi iktidarının meşruluk temellerine başvurmuştur.

Genç Osmanlılar, bir fikir hareketi olarak 19. yüzyıl Osmanlı düşünce sistemine etki etmeyi başarmıştır. Çizdiği yol itibarıyla bir bakış açısı sergilemeyen bu hareket, gerek 1789 devrimi kaynaklı hürriyet, eşitlik, milliyetçilik ve demokrasi gibi kavramların bu grup mensupları üzerindeki etkisi, gerek, imparatorluğun içinde

bulunduğu iç ve dış olumsuz koşullar, gerekse geleneksel İslâmî entelektüel mirasın etkileri, hareketi yeni ideolojik konumlara yöneltmiştir. Söz konusu konumlar, etkileri günümüze kadar ulaşmış bulunan Osmanlıcılık, İslamcılık, Türkçülük ve Batıcılık biçiminde ideolojik çerçeveye bürünmüş fikir akımlarıdır. Genç Osmanlılar hareketi, başlangıçta ülkedeki rejim sorununa çözüm bulmak konusunda çok etkili olamamıştır. Ancak onların düşünceleri meşrutiyet taleplerinin ilerlemesinde etkili olmuştur.

Artık İslamiyet milliyetin esası olmuştur. İslam milletini İslam ümmeti ile bir tutmak yanlıştır. Millet terimi siyasi, ümmet dini bir topluluğu ifade eder. Ümmet bir idealdir, millet siyasi bir gerçektir. Her ne kadar dini manada millet ile ümmet arasında bir beraberlik düşünülse de 19.yüzyılda çağdaş, sosyal, ekonomik ve kültürel şartların yarattığı İslamcılık ideolojisi ve buradan kaynaklanan İslam milleti düşüncesi İslam dünyasında yepyeni bir gelişmeyi ifade etmektedir. Bu, ulusal devlete doğru giden bir gelişmedir (Karpas, 2006: 332).

Hatta II. Abdülhamit bu ideolojinin etkisiyle Panislamizm'i ortaya koyma çabası içine girmiş ideali daha yüksek hedeflere çıkarmıştır. En kısa tarifiyle, dünyada yaşayan tüm Müslümanların aralarında mevcut din bağlarına dayanarak siyasi bir birlik haline getirmek çabası olarak tanımlayabileceğimiz Panislamizm birliğinin ana gayesi araştırmacılara göre Batı ülkeleri ile Rusya'nın işgal ettiği Müslüman topraklarını Müslümanlar arasında ihtilal veya direnme yoluyla hürriyete kavuşturmak ve geri kalanların istiklallerini korumaktır.

Bu ideolojiyi benimseyenler 1876-77 anayasal denemesi için uygun zeminin hazırlanmasında ve politik kültürün bazı genel kavramlarının hayata geçirilmesinde önemli rol oynamışlardır. Fakat mülk sahibi orta sınıflar ve bunların kendi devletçi aydın sınıfı arasında ortaya çıkan anlaşmazlığa kalıcı çözümler bulamamışlardır (Karpas, 2006: 45).

Osmanlı İmparatorluğu'nda Müslüman-Hristiyan münasebetlerinin kötüleşmesi, Avrupa'nın, Osmanlı Hristiyanları lehinde müdahaleleri, İmparatorlukta ve dünyada İslâm memleketlerinin Avrupalılar tarafından istilâsı ve İslâm dünyasında İslâm ittifadı lehinde fikir cereyanlarının belirmesi Osmanlı Devleti'nde İslâmî politikalarının ortaya çıkmasına zemin hazırladı. Bu politikalar içte Arap

kökenli yöneticilerin üst makamlara getirilmesi ve Arap kültürünün üstün tutulması biçiminde kendini göstermeye başladı. Türkçe'nin resmî dil olması daha Tanzimat döneminde gündeme gelmiş olmasına rağmen, bu dönemde devrin padişahı II. Abdülhamit, İmparatorluğu bir Türk-Arap İmparatorluğu haline getirmeyi, Türkçe'nin bırakılıp, yerine Arapçanın getirilmesini düşünmüştür. Bu politika döneminde hilafet kurumu daha da öne çıkmıştır. Çünkü İslâmcılık politikasının dış politika yönü bu kurumun önemini artırmaktadır.

Böylece Osmanlı padişahının, dünyevî otoritesinin yanında bir de ruhanî otorite sahibi olduğu görülmekte ve bu kimliğiyle sadece Osmanlı toplumunun siyasal birliğini sağlamak değil, bütün dünya Müslümanlarının siyasî lideri olacağı düşünülmektedir. Bu politikalarla, Müslüman topraklar üzerinde hâkimiyet kurmuş olan İngiltere, Fransa, Rusya ve Hollanda, Halife'nin tesiri altına girecektir. Çünkü Halife'nin bir kelimesi ile cihat başlayacak ve bütün Müslümanlar bir tek vücut gibi ayaklanıp kâfirlerin idaresinden kurtulacaklardır.

1860-70'lerde bazı aydınlar Osmanlı'nın Türk olduğunu öne sürmeye başlamış, devletin resmi dili Türkçe olduğu için ulusal bir kimlik arayışlarında kriter olarak bunu kullanmaya başlamıştır. Jön Türkler dönemiyle kırılma noktası gerçek manada ortaya çıkmış 1908'den sonra politik liderlerden bazıları din ve etnik köken esasına dayandırılan ve ulusu harekete geçirecek etnik bir Türk milliyetçiliği fikrini işlemeye başladılar. Jön Türkler, devleti ele geçirdikten sonra devlet mekanizmasını 80'lerde ortaya çıkmış olan Müslüman-Osmanlı ulusunu Türkleştirmek için kullanmaya başladılar ve bu bir ikilem yarattı. Devlet Türk'tü ve Türk devleti asırlarca İslamiyet'i korumak için kullanılmıştı ve 1860'lardan sonra Osmanlıcılık ideolojisiyle Müslüman bir ulus yaratılmaya çalışılmıştı. Jön Türk hükümeti bu politikayı tersine çevirmiş ve dili asimilasyon aracı olarak kullanarak bu ideolojiyi Türkleştirmek için devlet gücünden yararlanmaya karar vermişti (Karpat, 2006: 438-439).

19. yüzyılın sonlarına doğru bu siyasî mirası Jön Türkler devraldı. Gerçi onların batı basınında bu adla adlandırılmaları kendi aralarında da rahatsızlık yaratıyordu. Çünkü bu büyük değişim sürecini etkileyen en önemli gelişme Fransa İhtilali'nin getirdiği yeni fikirlerdi: 1789 Fransa İhtilali sayesinde, teorik olarak ileri

sürülen görüşlerin pek çoğu uygulama alanına intikal ettirildi. Bunun sonucu devlet hukukileşti, hâkimiyetin kaynağı sosyalleşti, toplum (halk) milletleşti, toprak (coğrafya) vatanlaştı. Özellikle, millet kavramının ortaya çıkması neticesinde halk yığınlarının milletleşmesi zarurî olarak millî devlet, millî hâkimiyet, millî irade, millî coğrafya gibi kavramları gündeme getirdi. Sırp ve Yunan isyanları, bu nedenlerle Osmanlı siyasi yapısını zorlamışsa da, asıl 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı, Osmanlılık fikrini büyük ölçüde zayıflatmıştır. Bu durum demokratik değişim geleneğini bir süre için aksattı ve Balkan Savaşları da Osmanlılık fikriyatının sonunu getirdi; netice olarak var olan milliyetler, olması istenen Osmanlı milliyetini yendi.

Bu siyasi olaylar sonucu taht, aydınlar sınıfı ve ordu açısından bir dönüm noktasına gelinmiştir. Bu önemli güç II. Abdülhamit'in yönetimine son vermiştir. Bu esasen Cumhuriyetin kuruluşu ve hilafetin kaldırılmasına ön hazırlık niteliğinde bir ideolojidir. Siyasi ideoloji olarak Türkçülük, II. Meşrutiyet döneminde Osmanlı hükümetinin geleceğe dönük bir Orta Asya projesi için, manevi bir destek sağlamaktadır. Diğer taraftan, bu Türkçülük politikası, Osmanlı içinde Türk olmayan Müslüman gruplarda kaygı uyandırmıştır. Ancak, Osmanlılık ideolojisine göre Türkçülük, daha laik bir nitelik kazanmıştır (Özyurt, 2014: 289).

Özyurt özellikle II. Meşrutiyet sonrası “sivil kimlik arayışı” olarak görünen Türkçülüğün hızlı bir biçimde “siyasal kimlik arayışı”na dönüştüğünü belirterek bu dönüşümün iki belirleyicisi olarak Osmanlı aydınlarının imparatorluğu ayakta tutacak yeni bir kimlik arayışı ve *pan-Slavizm*e karşı mukavemet oluşturacak bir kimlik ve halklar arası bir birlik arayışını göstermiştir (Özyurt, 2014: 289).

Türkçülük akımı içerisinde çalışmalar yapan Gökâl, yaşadığı hızlı toplumsal değişme görülen ümmet evresinde Türk milleti dönüşümü için çabalar sarf etmiştir. Türk medeniyeti Tarihi eseri bu ulusal bilinci geliştirmeye yöneliktir. Bu eserinde Gökâl Türklerin ümmet içinde tamamen kişiliklerini kaybetmediklerini ve büyük ve güçlü bir istila ile egemenlikleri altına aldıkları İslam dünyasına bir ölçüde kendi kişiliklerinin damgasını vurduklarını belirtir (Kongar, 2004: 109). Türk harsı ile batı medeniyetinin birleştirilmesini çözüm olarak gören Gökâl Tanzimatçıların başarısızlığını buna bağlamış Osmanlı medeniyeti ile Batı medeniyetinin uzlaşamayacağını savunmuştur.

Bununla beraber Gökâlp'in yayımları yoluyla halka mal etmeye çalıştığı fikirleri arasında, Türklük şuurunun uyandırılması gereği de vardı. Yayımlarında, halka hitap edişlerinde de, Osmanlı halkının özelliği ve temayülü dikkate alınarak Osmanlı, İslâm, Türk kelimeleri bir siyasî terim olarak kullanılıyordu; Arap ekseriyeti ile meskûn bölgeler halkına Müslümanlar, Türklerin Hıristiyanlarla karışık bulunduğu bölgeler halkına Osmanlılar yalnız Türklerin bulunduğu bölgeler halkına da Türkler diye hitap edilmiştir.

Türkçülük siyasal bir şekil olmaktan çok kendini dil, edebiyat ve tarih alanlarında göstermiştir. Bir ara Turancılık politikaları da görülmüşse de 1. Dünya Savaşı, bu politikayı da tasfiye etmiştir. 19. yüzyıldan itibaren Osmanlı İmparatorluğu dağılırken, kaybedilen topraklardan çekilen Türk halk, Anadolu'da millî bütünlüğü güçlendirmeye başlamıştı. Böylece millî mücadelenin ve millî devletin tarihsel zemini ortaya çıkmıştır.

Adı II. Meşrutiyetle özdeşleşen İttihat ve Terakki Cemiyeti bu politik tecrübeleri yaşayan siyasî bir ekip olduğu halde İmparatorluğun toplumsal yapısı sebebiyle Osmanlılık ve İslâmcılık/Ümmetçilik politikalarına sarılmıştı. Bütün Osmanlıların birliğini sağlamak gibi bir hedefe yönelmişti.

Sonuç olarak milliyetçilik, devletin ve bir kültürel-politik grup olarak Türklerin bekası için yegâne siyasî çözüm ve yeni bir politik birim olan millet için bilim ve ilerlemenin tek yolu olarak görüldü. Abdülhamit yönetimine tepki olarak ortaya çıkan Jön Türkler yurt dışına kaçan orada gördükleri eğitimle gazete ve dergi çıkaran aydın sınıfını oluşturdular ve Türk olmayı sadece etnik bir kimlik olarak değil aynı zamanda siyasî bir kimlik olarak kullandılar. 1908 devrimi onların eseridir. Bu devrim sonrası İttihat ve Terakki Partisi aracılığıyla yönetimi devralmış ve Cumhuriyetin ilanına kadar siyaseti devam ettirmişlerdir.

4.3. MEŞRUTİYET DÖNEMİ SONU

Meşrutiyet Osmanlı İmparatorluğu'nun mevcut sınırlar içerisinde varlığını korumasını, din ve mezhep farkı gözetmeksizin bütün reayanın ortak bir vatan kavramı ile eşit siyasî haklar içinde yaşamasını ve reayanın Osmanlı Hanedanlığının temsil ettiği devlet yönetimine parlamenter bir sistem çerçevesinde katılmasını

sağlamaktır. Bütün hak ve yetkilerin padişahın elinde bulunmasına karşılık Türk İslam tarihinin ilk anayasası hazırlanıp yürürlüğe konmuş, ülke meseleleri kurulmuş olan ilk genel meclis de tartışılmıştı. Bu anlamda Tanzimat'ın son yıllarında önem kazanmış bu köklü yönetim değişikliğinin gerçekleşmesinde Jön Türklerin çabaları yol gösterici olmakta ve Türk toprakları altında Cumhuriyet dönemine geçiş açısından altyapının hazırlanmasında çok önemli bir rol oynamaktaydı.

I. Meşrutiyet devleti özellikle daha sonraki olaylara öncelik etmesi ve yeni fikirleri olgunlaştırması bakımından büyük önem arz etmektedir. Osmanlı Devleti'nde mutlakiyet yönetiminden meşrutiyet yönetimine geçiş siyasi açıdan büyük bir yenilik ve demokrasi tarihimizin de çok önemli bir aşamasıdır. Bu devrin sonucu itibarıyla mutlakiyetin kırılmasını mümkün kılarak 1909 Anayasasını ortaya koymuş ve böylece milletin haklarını daha fazla genişleten ve onları esaslı bir teminata bağlayan yeni bir sistemin yaratılmasını mümkün kılmıştır.

İttihat ve Terakki Cemiyeti anayasacılık ve hürriyet fikirlerinin gelişmesinde ve bugünkü Türkiye Cumhuriyetinin fikir altyapısının kurulmasında çok önemli bir yer tutan çok önemli bir cemiyetti. Abdülhamit'in her türlü engelleme girişimlerine karşın 1908'de meşrutiyet yeniden ilan edilmesi ve 1909'da gerçekleşen 31 Mart olayı sonunda Abdülhamit tahttan indirilmesi İttihatçıların fiilen iktidarı yönetmeye başlamasına neden olmuştur. İttihat ve Terakki Cemiyeti önderleri aynı anda hem batıcı ve batı düşmanı, hem Osmanlı hem Türkçü, hem İslamcı hem laik, hem milli hem Osmanlı çizgisini savunabiliyorlardı ki bu nokta geçiş dönemi açısından çok önemlidir. İttihatçılık bu yönüyle fikir ve ideolojiyi asıl amaca hizmet ettiği ölçüde ve fanatik olmadan savunabilme kabiliyeti anlamını kazandı.

Mardin'in bu konudaki yorumu da kayda değerdir. Ona göre Türk modernleşme sürecinin en önemli özelliği (Mardin, 1986: 33-34) Osmanlıdan gelen tepedeki modernizasyonun halk yığınları için hiç bir zaman aktif bir katılım sürecini doğurmamasıydı. Alt ve üst sınıfların veya kültürlerin yeni bir iktisadi, siyasal ve sosyal düzen içinde bütünleşememesi, üst kültürün yapmış olduğu modernleşme çabalarını alt kültüre anlatamaması ve onları dışlaması da bu eksiklikler arasında gösterilebilir.

Sonuç olarak altı yüzyıl hükümlranlığını devam ettiren Osmanlı İmparatorluğu bu dönem sonu itibariyle varlığını Türkiye Cumhuriyetine bırakmıştır. Bu son dönemde etkisini daha da fazla hissettiren modernleşme hareketleri güçlü bir Cumhuriyet kuruluşuna sebep olmuş ve böylece bir bakıma Osmanlı'nın mirasını devam ettirmiştir. Burada dikkatimizi çeken en önemli unsur Çetin'in de belirttiği gibi gelenekten tevarüs eden devlet-toplum ilişkisinde önceliğin ve üstünlüğün devlete ait olması ilkesinin bu süreci belirleyiciliğidir (Çetin, 2003b: 253). Yani Osmanlı'daki reaya sistemi ve patrimonyalizmin temel ilkeleri olan tabiiyet, sadakat ve itaat ilkelerinden devamla bir modernleşme süreci gerçekleştirilmiş, reayanın modernleştirilmesi devletin görevi olarak kabul edilmiştir. Her ne kadar bu konuda bazı meşruyet krizleri ortaya çıksa da toplumsal değişim aşırı derecede gözlenmiş ve bu durum Cumhuriyet'ten sonra yapılan reform çalışmalarıyla devam etmiştir.

SONUÇ

14. yüzyıl başlangıcından itibaren Anadolu Selçuklu Devleti'nin uç beyliği olarak ortaya çıkan Osmanlı kendini gazaya, yani "Hristiyanlığa karşı kutsal savaşa" adanmış olarak tarih sahnesine çıktı. Amaç Hristiyan topraklarını Selçuklu topraklarına katarak beylik unvanını almak ve ilerlemeye devam etmektir. Coğrafi konumu ve uyguladıkları doğru stratejilerle ve buna ek olarak yönetim bazında kullandıkları meşruiyet kaynaklarıyla önce devlet daha sonra imparatorluk seviyesine kadar ulaşmış olan Osmanlı'nın bu ilerlemesindeki esas unsur topraklarına kattığı bu bölgelerde iktidar mücadelesi verirken kullandıkları meşruiyet kaynaklarından kaynaklanıyordu.

Meşruiyet kaynaklarına göre üç döneme ayırdığımız klasik dönemde (14-17. yüzyıl) genellikle geleneksel meşruiyet kaynaklarının kullanıldığı göze çarpmaktadır. Böylesine uzun bir dönemde kaynak olarak din ve geleneğin birlikte kullanıldığı otorite tipleri önemli bir yer tutmaktadır. Beylik, devlet ve imparatorluk oluşumlarının hepsini içinde barındıran bu dönem gelenekten dine doğru bir dönüşüm olarak değerlendirilebilecek bir yapıdadır. Çünkü tarihçilere göre ilk oluşumlar Orta Asya menşeli yapılanmalardan yavaş yavaş İslami esaslara doğru gelişmektedir. Tabii bu arada eski adetler de devam ettirilmektedir. İleriki dönemlerde gördüğümüz Şeri ve Örfi hukuk kaideleri bunun bir göstergesidir. Şeyhülislam Şeri hukuk temsilcisi olmakta ve üstünlüğü elinde bulundurmaktadır. Ama bunun yanında padişahın tahta çıkar çıkmaz kendi yasa ve kanunlarını ilan ettiği kanunnameler ve adaletnameler ise örfi hususları dile getiren metinler haline gelmiştir.

Orta Asya'dan kalma "Gök Tengri'nin kut verdiği kişi" ibaresi bu dönemde "zilullah-ı fi'l arz" şeklinde değişime uğramıştı. Bu şekilde hem baştaki sultanın mutlak otoritesi sağlanmış hem de kuvvetler ayrılığına benzer bir yapılanmanın da önüne geçilmiştir. Her kurum ve kişi doğrudan veya dolaylı olarak sultana bağlanmıştır. Sultanın görevi emanet olarak verilen halkının huzurunu sağlamak ve şeri kuralları uygulayarak adaleti getirmektir. Bu durum Osmanlı'nın yıkılışına kadar süregelmiştir. Ne zaman ki padişahın gücü kırılmıştır işte o zaman da Osmanlı çökmüştür diyebiliriz.

Bu yönetim tarzı ne Marxist düşünürlerin bahsettiği gibi kapitalist bir düzenin varlığını ne de feodalist yapının halk üzerine kurduğu zorba yönetim anlayışını içinde barındıran bir sistemdi. Osmanlı İmparatorluğu, 16. yüzyıl sonları itibariyle birçok milleti içinde barındıran, devlet ve hükümet gelenekleri, maliye politikaları, toprak düzeni ve askeri örgütüyle en gelişmiş imparatorluk örneği sergileyen bir yapıdaydı.

Bu dönemi güçlü kılan unsurlar içerisinde din ve gelenekle paralellik sergileyen toprak düzeni de vardı. Osmanlı için toprak en kıymetli varlıktı. Savaşların birçoğu da bu kutsal olgu için yapıldı. Fetih ideali ve geçim kaynağı için önemli bir yapıydı toprak. Osmanlı hızla genişleyen topraklarında üretim ve yerleşme problemlerinin çözümü yönünde, üretim güçlerini merkezi denetim altına alan bir yönetim sistemi olan tımar sistemini kurarak toplum yapısının, askeri örgütlenmenin ve yönetim sisteminin temelini oluşturabilmiştir. Reayaya toprak üzerinde özel mülkiyet hakkı tanımayan tımar sistemi, toplumun sınıfsal yapısını belirleyen önemli bir unsurdur. Yönetenler ve yönetilenler şeklinde ifade edilen toplumsal ayrımın temeli tımar sistemine dayanır. Yönetenler çoğunlukla askeri görevleri yürüterek siyasal egemenliği teminat altına alırlarken, yönetilenler her türlü üretimi gerçekleştirmek ve devlete vergi vermekle yükümlü tutulmuşlardır. Böylece din-gelenek kaynakları ile oluşturulmaya çalışılan merkezilik tımar sistemi ile daha da güçlendirilmiştir ve toplum düzeninde ise yerleşikliğe doğru bir gelişme kaydedilmiştir.

Osmanlı'nın devletleşme süreci ulemanın yönetime ortak olmasıyla devam etmiştir. Madem din önemli bir iktidarın meşruiyet kaynağıdır, o zaman yönetenler tabakasında ulema sınıfının yeri çok önemlidir. Kendilerini divan toplantılarında ve reayaya adalet dağıtırken gördüğümüz bu sınıf gücünü öyle artırmıştır ki İstanbul'un fethi ve İmparatorluğa geçiş ile birlikte önemli darbeler almışlardır. Fatih dönemi bu anlamda bizce klasik dönemi iki alt döneme ayıran bir değişimin öncüsüdür. İmparatorluk ile Ulema bürokrasisi yerini devşirme sistemine bırakmış ve yöneten katında artık yeni bir sınıf ortaya çıkmıştır. Devlet yönetimi ve eğitim alanında yapılan yenilikler aslında İmparatorluk dönemine damgasını vuran önemli değişikliklere sebep olmuştur. Bir yanda çocukları Enderun mekteplerinde eğitim

alsın diye can atan gayrimüslimler ve diğer yanda Fatih kanunnameleri. Bu dönemle birlikte adaletin yazılı kaynaklara aktarılmış olarak dağıtılması önemli derecede imparatorluğa güç kazandırmıştır. Aydınların özellikle üzerinde durduğu adaletli olma ilkesi Osmanlı'nın klasik döneminde gücüne güç katmış bir olgudur.

Bu dönem ile birlikte artık yavaş yavaş modern meşruiyet kaynaklarına geçişi de görebiliriz. Adalet, eşitlik, hukuk ve düzenin ön planda olduğu İmparatorluğun en güçlü olduğu 15-16.yüzyıllar gerçekten de emanete emanet gibi davranarak hangi etnik gruptan veya milletten olursa olsun "Osmanlı" toplumunu oluşturmayı başarmıştır. Millet sistemini meşruiyet kaynağı olarak almamın sebebidir bu. Yöneten gittiği her yerde ve aldığı her toprakta eşitlik, düzen ve adaleti getirmeyi ihmal etmemiştir.

16. yüzyıla kadar coğrafi alan, siyasi otorite ve iktisadi açıdan gücünün zirvesinde olan Osmanlı İmparatorluğu, bu tarihten itibaren iç ve dış faktörlerin etkisiyle yavaş yavaş bir duraklama devresine girmiştir. Peki neydi böylesine güçlü bir imparatorluğun duraklamasına neden olan etkenler? Para ekonomisine geçememenin sancılarını çeken bir ekonomi, yeni ticaret yollarının keşfi ile eski önemini yitirmesi, tımar sisteminin bozulması ve yabancılara tanınan ticari üstünlükler Osmanlı maliyesini önemli ölçüde yıpratmıştır. İbn Haldun'un adalet dairesi bizce burada tam yerine oturmaktadır. Ne zamanki adalet dengesi bozulur ise o zaman devletin çöküşü kaçınılmazdır. 17. ve 18. yüzyıllardaki askeri yenilgilerle Avrupa karşısındaki üstünlüğünü tamamen yitiren Osmanlı İmparatorluğu, hem Avrupa'dan geri kalmamak, hem de tımar sisteminin bozulmasına bağlı olarak içte yaşanan olumsuzlukları giderebilmek için bir dizi ıslahat çabasına girişmiştir.

Bu doğrultuda III. Selim dönemine kadar yapılan ıslahat çalışmaları, geleneksel Osmanlı hukuk ve yönetim anlayışına dayanmaktadır. Osmanlı modernleşme çabalarında Avrupa medeniyetinin tesirleri III. Selim ve II. Mahmut dönemlerinde görülmektedir. Toplum yapısındaki değişmelere ve çözümlere bağlı olarak yıkılma tehlikesiyle karşı karşıya kalan imparatorluğun varlığını devam ettirebilmesi için daha geniş kapsamlı ve köklü ıslahatlara duyulan ihtiyaç, 19. yüzyılda iyice belirginleşmiştir. Bu ihtiyaç Avrupa ülkelerinin Hıristiyan halka eşitlik ve güvence sağlanması yolundaki yoğun baskılarıyla birleşince Tanzimat

dönemi başlamıştır. Özyurt klasik Osmanlı yönetiminin yönetilenlerle ilişkisini belirleyen olgunun adalet olduğunu fakat Tanzimat dönemi ile İslam ve Osmanlı değerler sarmalının bir ürünü olan adalet ilkesinin karşısında modern-Batılı değerler sarmalının bir ürünü olan eşitlik ilkesinin yer almaya başladığını ifade eder (Özyurt, 2014:30). Tabii eşitlik ilkesine geçişi zorlaştıran en önemli faktör olarak da uluslaşmayı gösterir. Çünkü maddi anlamda sağlanan her türlü eşitliğin manevi anlamda sağlanması gayet zor bir durumdur.

18-19.yüzyılları kapsayan Tanzimat dönemi Osmanlı İmparatorluğu'nun eski gücünü geri kazanma çabalarıydı. Keyfilik yerine nizamın, kanunsuzluk yerine meşruiyetin, emniyetsizlik yerine güvenin tesis edilmeye çalışıldığı bu dönemde, fark gözetilmeksizin tüm reayaya tanınan haklar cemaat kavramından birey kavramına geçişin temellerini atmıştır. Modern meşruiyet kaynaklarından bir olan daha bireysel yapılanmanın söz konusu olduğu özgürlük ve eşitlik üzerine kurulu bir dönemdir. Gerek yerel düzeyde, gerekse merkezi düzeyde oluşturulan meclisler aracılığıyla fark gözetilmeksizin tüm reyanın siyasal sürecin bir parçası haline gelmeye başlaması, yöneten-yönetilen ilişkilerinin yeni bir içerik kazanmasına sebep olmuştur. Ancak gayrimüslim reyanın, imparatorluğun asli unsurunu oluşturan Müslüman Türklerle her alanda eşit hale getirilmesi, toplumda Tanzimat ve uygulamalarına karşı bir cephe oluşturmuştur.

Ayrıca Weber tarzı bürokrasinin etkisini de hissettiğimiz bu dönem ile birlikte yöneten katındaki yeni oluşumların devleti koruma ve yeniden yapılandırma işlevini gerçekleştirmesi için merkeziyetçi bürokratik bir yapı kullanma gerekliliği ortaya çıkmıştır. Sivil bürokrasinin devşirme sisteminin yerine geçmesi fakat Weber'in bahsettiği patrimonyalizmden kurtulamaması ikilik yaratmış, iktidarın meşruiyeti konusunda yanlışlıklara sebebiyet vermiştir.

Tanzimat dönemiyle birlikte bakanlık organizasyonunun geliştirilmesi, yeni mahkemelerin oluşturulması, hukuk ve insan hakları alanında yapılan düzenlemeler, belediye teşkilatının kurulması ve halkın siyasal karar alma mekanizmasına katılımını sağlayacak meclislerin oluşturulması Osmanlı siyasal sisteminde ve kültüründe köklü değişimler meydana getirmiştir. Bu uygulamalar arzu edilen net sonuçları doğurmamakla birlikte, daha sonra ortaya çıkan 1876 ve 1908 anayasal

rejimlerine kaynaklık etmesi bakımından oldukça önemlidir. Böylece halkın da yönetimde söz sahibi olacağı konusu gündeme gelmeye başlamıştır.

19.-20.yüzyılı içine alan meşrutiyet dönemi iki anayasal reformun gerçekleştiği ve Osmanlı İmparatorluğu'nun sonunu getiren dönemdir. Böylece düzen ve eşitlik sağlanması için Rousseau'nun belirttiği toplum sözleşmesi gerçekleştirilmeye çalışılmış ve bu şekilde otorite elde etme çabasına girilmiştir. Fakat gerçekleştirilen ilk Meşrutiyet halkın temsilinden uzak, Avrupa'ya ekonomik yönden jest olsun diye yapılmış gibi gösterilmek için olduğundan pek de ses getirmemiş ve varlığı iki yıl sürmüştür.

Modernleşme hareketlerinin Tanzimat dönemine göre daha yoğun yaşandığı bu dönem ile birlikte millet sistemi varlığını yitirmiş ve milliyetçilik ideolojileri ortaya çıkmıştır. Başlangıçta İslamcılık modeliyle gündeme gelen ve II. Abdülhamit'in büyük çaba sarf ettiği ideoloji ile süren 1876-1908 arası 30 yıllık süreç, Osmanlılaştırma hareketinin bir başka yöntemi olmuş fakat bu kez milliyetçilik akımlarının da etkisiyle yeni ideolojilerin ortaya çıkmasına da yardımcı olmuştur. Çünkü Osmanlı her ne kadar İslami yolda bir yönetim sergilese de içinde farklı etnik gruplar barındırıyordu. Özellikle Türkçülük akımı bu anlamda en etkin olan ideoloji olarak karşımıza çıkmaktadır.

Jön Türklerin çabalarıyla 1908'de ilan edilen II. Meşrutiyet ise Osmanlı İmparatorluğu için anayasal sürecin son aşamasıdır diyebiliriz. Hem askeri kesim hem de aydınların büyük desteğini gören bu grup birliği sağlamak için sadece Türkçülüğü değil İslamiyet, Osmanlı, Batı yanlısı kişileri de saflarına almıştır. Lewis II. Meşrutiyetin ilanı ile Türk, Ermeni, Rum... her kesimin sokaklarda birbirlerine sarıldığını ve eşitlik, düzen ve adalet yolunda sözler verdiklerini dile getirerek bu yeni dönemin birleştiriciliğini dile getirmiştir (Lewis, 2010: 422). Böylece iktidarını meşru hale getirmek için sadece anayasal süreci değil ayrıca reayanın her kesimini temsil eden bir birlik oluşturma çabasını da sergilemiştir.

Sonuç olarak bu dönem sonu itibariyle Osmanlı hanedanlığı sona ermiş ve Türkiye Cumhuriyeti kurulmuştur. Mustafa Kemal Atatürk önderliğinde yapılan Kurtuluş Savaşı ve devamında gerçekleştirilen modernleştirici reform hareketleri üzerinde bulunduğumuz toprakların ilelebet Türkiye Cumhuriyeti'ne ait olarak

kalmasını sağlamıştır. Osmanlı devlet yapısının izlerini Türkiye Cumhuriyeti'nde gördüğümüzü de bu arada gözden kaçırmamak gerekir. Siyasi parti kadroları ve parlamenter yapı gibi siyasal kurumlar İmparatorluğun Cumhuriyete mirası olarak kaldı. Ayrıca bu yeni dönemdeki birçok uzmanlık alanları yine Osmanlı eğitim sisteminden geçmiş aydın kadrolardan oluştu. Kuramsal temelde de aynı buna benzer gelişmeler görüldü; eğitim sistemi, üniversite, yönetim örgütü, mali sistemi imparatorluktan miras kaldı. Türkiye Cumhuriyeti bir ortaçağ toplumuyla değil, son yüzyılı modernleşme sancıları ile geçiren imparatorluğun kalıntısı bir toplumla yola çıktılar. Kısacası Cumhuriyet ilk kurulduğu andan itibaren yoğun bir şekilde Osmanlı kültürü ve eğitimi temelli bir yönetim aşamasından geçmiş ve devamlılığını bu kökenden aldığı güçle sağlamıştır.

KAYNAKÇA

- ACUN, Fatma (2012). “Değişim ve Süreklilik: Osmanlı’nın Torunları Cumhuriyetin Çocukları”, **Türkiye’nin Toplumsal Yapısı**, Ed. Mehmet Zencirkıran, Dora Yayınları, s.41-59, Bursa.
- ADIYEKE, Nuri (1999), “Islahat Fermanı Öncesinde Osmanlı İmparatorluğu’nda Millet Sistemi ve Gayrimüslimlerin Yaşantılarına Dair”, **Osmanlı Ansiklopedisi**, C.IV, s.255-261, Ankara.
- AKYILDIZ, Ali (2004), **Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme**, İletişim Yay, İstanbul.
- ALTHUSSER, Louis (2003), **İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları**, çev. Alp Tümertekin, İthaki Yayınları, İstanbul.
- BERGER, Peter (1985), **Modernleşme ve Bilinç**, çev. Cevdet Cerit, Pınar Yayınevi, İstanbul.
- BEKİROĞLU, Nazan (2013), **İsimle Ateş Arasında**, Timaş Yayınları, İstanbul.
- BODIN, Jean (1969) “Devlet Üstüne Altı Kitap’tan Seçme Parçalar”, Çev: M. Tunçay, **Batıda Siyasi Düşünceler Tarihi, Seçilmiş Yazılar II**, Yeni Çağ, Der: Mete Tunçay, AÜSBF Yayınları, Ankara.
- ÇAYLAK, Adem (2005), **Osmanlı’da Yöneten ve Yönetilen-Bir Şerif Mardin Çözümlemesi**, Kadim Yayınları, Ankara.
- ÇETİN, Halis (2003a), “Demokratik Meşruiyet versus Karizmatik Meşruiyet”, **C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 27, No:1.
- ÇETİN, Halis (2003b), **Modernleşme ve Türkiye’de Modernleştirme Krizleri**, Siyasal Kitabevi, Ankara.
- DONUK, Abdulkadir (2009), “Türklerde devlet teşkilatı ve başkanlık sistemi”, **Eski Çağdan Günümüze Yönetim Anlayışı ve Kurumlar**, ed. Feridun Emecen, Kitabevi, İstanbul.
- DURAN, Bünyamin (1995), **İslam Topluluklarında Sosyo-Ekonomik Değişmeye Yönelik Tezler**, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul.
- DUVERGER, Maurice (1998), **Siyaset Sosyolojisi**, çev. Şirin Tekeli, Varlık Yay, İstanbul.

- EMECEN, Feridun M. (2005), **İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası**, Kitabevi, 3. Baskı, İstanbul.
- ERCAN, Yavuz (2001), **Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler**, Turhan kitabevi, Ankara.
- EROĞLU, Haldun (2006), **Osmanlılar, Yönetim ve Strateji**, Gökkuş, İstanbul.
- ERYILMAZ, Bilal (1987), “Tanzimat’ın Türk Yönetimi Hayatındaki Yeri”, **Akademik Araştırmalar Dergisi**, S:1, İzmir.
- ERYILMAZ, Bilal (1996), “Osmanlı Devleti’nde İktidar ve Muhalefet”, **Osmanlı Toplum Yapısı üzerine Derleme**, Seba Ofset, Konya.
- ERYILMAZ, Bilal (2004), **Bürokrasi ve Siyaset – Bürokratik Devletten Etkin Yönetime**, Alfa Yayınları, 2.basım, İstanbul
- FARABİ (1990), **Kitab Ara Ehl El-Medine El-Fadıla (El-Medinetü’l Fazıla)**, çev. Ahmet Arslan, Ankara.
- FINDLEY, Carter V. (1992), **Bureaucratic Reform in the Ottoman Empire: The Sublime Porte 1789-1922**, Princeton.
- FOUCAULT, Michel (2011), **Özne ve İktidar**, çev. Işık Ergüden ve Osman Akınhay, Ayrıntı, İstanbul.
- GİBBONS, H. Adams (1998), **Osmanlı Devleti’nin Doğuşu**, çev. Hüseyin Dağ, Ankara.
- GÖKALP, Ziya (1976), **Makaleler I**, Haz. Şevket Beysanoğlu, KBY, İstanbul.
- GÖKÜŞ, Mehmet (2010), “Osmanlı İmparatorluğu’ndan Modern Türkiye’ye Yöneten-Yönetilen İlişkilerinin Gelişimi”, **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, C.15, S.3, s.227-249.
- GÜÇLÜ, Sevinç (2012), **Kurumlara Sosyolojik Bakış**, Kitabevi, İstanbul.
- HABERMAS, Jürgen (2005), **“Öteki” Olmak, “Öteki”yle Yaşamak-Siyaset Kuramı Yazıları-**, çev. İknur Aka, Yapı Kredi Yay., İstanbul.
- HALAÇOĞLU, Yusuf (1996), **14-17. yüzyıl Osmanlı Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı**, TTK, Ankara.
- HEPER, Metin (1983), **Bürokrasi: Cumhuriyet Dönemi**, **Türkiye Ansiklopedisi**, cilt 2, İletişim Yay, İstanbul.

- HOBBS, Thomas (2007), **Leviathan**, çev. Semih Lim, Yapı Kredi Yay., 6.Baskı, İstanbul.
- HUNTINGTON, Samuel (1973), **The Change to Change, Modernization, Development and Politics**, Comparative Politics
- Ibn HALDUN (1954), **Mukaddime I**, çev. Zakir Kadiri Ugan, Maarif Basımevi, İstanbul.
- İHSANOĞLU, Ekmeleddin (1999), **Osmanlı Devleti Tarihi**, Cilt II, Feza yayınevi, İstanbul.
- İNALCIK, Halil (1990), “Osmanlı Toplum Yapısının Evrimi”. çev. M. Özden, F. Unan, **Türkiye Günlüğü Dergisi**, Sayı 11, ss. 30-41.
- İNALCIK, Halil (1998), **Osmanlı İmparatorluğu, Toplum ve Ekonomi**, Eren yay, İstanbul.
- İNALCIK, Halil (2001), “Türk Tarihinde Törü ve Yasa Geleneği”, **Doğu Batı, Hukuk ve Adalet Üstüne**, Sayı: 13, Ankara, s.69-91.
- İNALCIK, Halil (2009), **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ**, çev. Ruşen Sezer, YKY, İstanbul.
- İSLAMOĞLU, Huricihan (1991), **Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Köylü**, İletişim Yay, İstanbul.
- KAFESOĞLU, İbrahim (1984), **Türk Milli Kültürü**, Ötüken Yayınları, 3. Basım İstanbul.
- KAPANİ, Münci (2010), **Politika Bilimine Giriş**, Bilgi Yayınevi, 24.Basım, Ankara.
- KARADENİZ, H. Basri (2008), **Osmanlılar ve Beylikler Arasında Anadolu’da Meşruiyet Mücadelesi**, Yeditepe yayınevi, İstanbul.
- KARPAT, Kemal (2006), **Osmanlı’da Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma**, çev. Dilek Özdemir, İmge Kitabevi, Ankara.
- KIŞLALI, Ahmet Taner (2003), **Siyaset Bilimi**, İmge Kitabevi, Ankara.
- KONGAR, Emre (2004), **Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği**, Remzi Kitabevi, 10.basım, İstanbul
- KÖPRÜLÜ, M. Fuat (1981), **Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri**, Kaynak Yayınları, İstanbul.

- LERNER, Daniel (1964), **The Passing of Traditional Society**, The Free Press of Glencoe, New York.
- LEWIS, Bernard (2010), **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, çev. Harun Özgür Turan-Serpil Bilbaşar, Oğlak Yayıncılık, İstanbul.
- LOCKE, John (1969), **Uygar Yönetim Üzerine İkinci İncelemeden Seçme Yazılar II**, çev. Mete Tuncay, AÜSBF Yayınları, Ankara,
- MACHIAVELLİ, Niccola (1994), **Prens**, çev. Nazım Gönenç, Anahtar Kitaplar Yayınevi, İstanbul.
- MARDİN, Şerif (1986), “Tanzimat’tan Sonra Aşırı Batılılaşma”, **Türk Siyasal Hayatının Gelişimi**, der. E.Kalaycıoğlu, a.y. Sarıbay, Beta Yayınları, İstanbul.
- MARDİN, Şerif (1993), “Âdemi Merkezîyetçilik”, **İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı, s.366-367.
- MARDİN, Şerif (2002), “Yenileşme Dinamiğinin Temelleri ve Atatürk”, **Türkiye’de Toplum ve Siyaset Makaleler 1**, Derleyen: Mümtaz’er Türköne ve Tuncay Önder, İletişim Yayınları, İstanbul, s.175-210.
- MARDİN, Şerif (2004), **Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu**, çev. Mümtaz’er Türköne, Fahri Unan, İrfan Erdoğan, İstanbul.
- MARX, Karl ve ENGELS, Friedrich (1991) **Komünist Manifesto**, Çev.: Muzaffer Erdost, Sol Yayınları, Ankara, s.112.
- MARX, Karl ve ENGELS, Friedrich (1999) **Alman İdeolojisi**, Çev.: Sevim Belli, Sol Yayınları, Ankara, s.114.
- MARX, Karl (2009) **Hegel’in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi**, Çev. Kenan Somer, Ankara, Sol Yayınları.
- MAZMAN, İbrahim (2005), “**Max Weber's Ideal Types of Patrimonialism, Sultanism and Bureaucracy: An Assessment of Their Accuracy and Utility in the Case of Rulership Relationships in the Ottoman Empire**”, Doktora Tezi, Boston Üniversitesi, Amerika.
- ORTAYLI, İlber (1979), **Türkiye İdare Tarihi**, T.O.D.A.İ.E. Yay., Ankara.
- ORTAYLI, İlber (2000), **İmparatorluğun En uzun Yüzyılı**, İletişim Yayınları, 4.baskı, İstanbul.
- ORTAYLI, İlber (2004), **Osmanlı Barışı**, Ufuk Kitabevi, 7.Baskı.

- OKUMUŞ, Ejder (2005), **Klasik Dönem Osmanlı Devlet’inde Din-Devlet İlişkisi**, Lotus yay, Ankara.
- ÖZ, Mehmet (2007), “Osmanlı Toplumunu”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 33.
- ÖZTUNA, Yılmaz (1986), **Osmanlı Devleti Tarihi**, Faisal Finans Kurumu Yayını, Cilt II, İstanbul.
- ÖZYURT, Cevat (2014), **Modern Türk Düşüncesinin Sosyolojisi (1839-1923)**, Kadim Yayınları, Ankara.
- PALMER, Alan (1993), **Osmanlı imparatorluğu, Son Üç Yüz Yıl, Bir Çöküşün Yeni Tarihi**, çev. Belkıs Ç. Dişbudak, Sabah Kitapları, İstanbul.
- PAMİR, Aybars (2009), “Orta-Asya Türk Hukukunda “Töre” Kavramı”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt: 58, Sayı: 2, ss. 359-375.
- PARSONS, Talcolt (1977), **Social Systems and the Evolution of Action Theory**, The Free Press, New York.
- PLATON (2006), **Devlet**, çev. S. Eyüboğlu, M.A. Cimcoz, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- ROUSSEAU, J.J. (2011), **Toplum Sözleşmesi**, çev. Zafer Savaş, Nilüfer Yayıncılık, Ankara.
- TABAKOĞLU, Ahmet (2012), “Osmanlı İçtimai yapısının ana hatları”, **Türkiye’nin Toplumsal Yapısı**, Ed. Mehmet Zencirkıran, Dora Yayınları, s.19-40, Bursa.
- TİMUR, Taner (1979), **Kuruluş ve Yükseliş Devrinde Osmanlı Toplumsal Düzeni**, A.Ü. S.B.F. Yayınları, Ankara.
- TİMUR, Taner (1994), **Osmanlı Devlet Düzeni**, İmge Kitabevi, 3.baskı, Ankara.
- TOCQUEVILLE, Alexis (1945), **American Democracy**, New York: Knopf.
- TURAN, Osman (1969), **Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi; Türk Dünya Nizamının Milli İslami ve İnsani Esasları**, Ötüken Neşriyat , İstanbul.
- TÜRKÖNE, Mümtaz’er (2005), **Siyaset**, Lotus Yayınevi, Ankara.
- ÜLKEN, Hilmi Ziya (1939), **Ziya Gökalp**, Kanaat Kitabevi, İstanbul.
- ÜNAL, M. Ali (2002), **Osmanlı Müesseseleri Tarihi**, Fakülte Kitabevi, Isparta.
- VOLL, J.O. (1991), **İslam, Süreklilik ve Değişim**, çev. C.Aydın, C.Şişman, M.Demirhan, C.1, Yöneliş yay, İstanbul.

- WITTEK, Paul (1943), “Ankara Bozgunundan İstanbul’un Zaptına (1402-1453)”, çev. Halil İnalçık, **Belleten**, c VIII. sayı 2, Ankara, s. 557-582.
- WEBER, Max (1947), **The Theory of Social and Economic Organization**, İng. çev. A.M. Henderson ve Talcott Parsons, Oxford University Press, New York.
- WEBER, Max (1993), **Sosyoloji Yazıları**, Çev: Taha Parla, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- WEBER, Max (1999), **Protestan Ahlâkı ve Kapitalizmin Ruhu**, çev. Zeynep Gürata, Ayraç Yay, Ankara.
- WEBER, Max (2006), **Meslek Olarak Siyaset**, çev. A. Timuçin, M. Sert, Chiviyazıları Yayınevi, İstanbul.
- YEĞİN, Abdullah (1989), **Osmanlıca-Türkçe Yeni Lügat**, Engin Ofset, İstanbul.
- YURTSEVEN, Yılmaz (2006), “**Osmanlı Devleti’nde Siyasal İktidarın Meşruluk Temelleri**”, Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya.
- ZÜRCHER, Eric Jan (2010), **Modernleşen Türkiye’nin Tarihi**, İletişim Yayınları, İstanbul.